

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

FACULTY OF ARTS

**DEPARTMENT OF LINGUISTICS, FOREIGN AND NIGERIAN
LANGUAGES**

COURSE CODE: IGB 371

**COURSE TITLE: VARIETIES OF POETRY IN IGBO-
ỤDỊDỊ ABỤ N'IGBO**

Odee Ihe ọmụmụ:

Dkt. Nkoli Mercy Nnyigide

Ngalaba Amụmamụ Igbo, Afrịka na Eshia
Mahadum Nnamdị Azikiwe, Awka, Naijirịa (Dept.
of Igbo, African and Asian Studies, Nnamdị
Azikiwe University, Awka, Nigeria).

Onye Òdezi Ihe ọmụmụ:

Prọfesọ H. S. Igboanusi

Ngalaba Amụmamụ Sayensi Asụsụ na Asụsụ
Afrịka, Mahadum Ibadan, Naijirịa (Dept. of
Linguistics and African Languages, University of
Ibadan, Nigeria).

Onye Nchịkwa Ihe ọmụmụ:

Prọfesọ H. S. Igboanusi

Ngalaba Amụmamụ Sayensi Asụsụ na Asụsụ
Afrịka, Mahadum Ibadan, Naijirịa (Dept. of
Linguistics and African Languages, University of
Ibadan, Nigeria).

National Open University of Nigeria

National Open University of Nigeria
Headquarters
Plot 91, Cadastral Zone, University Village,
Nnamdi Azikiwe Expressway,
Jabi, Abuja.

National Open University
Headquarters
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island
Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng

URL: www.nou.edu.ng

Published by
National Open University of Nigeria

Printed 2021

ISBN:

All Rights Reserved

NDINA IHUAKWUKWO

Mkpolite.....

Mbunuche.....

Izugbe.....

Mbunuche Kpomkwem .....

Nkwa Ihe omumu.....

Ngwa Ihe omumu .....

Yunit Ihe omumu .....

Akwukwo Ogugu na Nruaka.....

Nnwale .....

Ihe omume.....

Ule na Enyemmaaki.....

Uoro Enyemmaaki.....

Ndina Ihe omumu .....

Ka a ga-esi ritekaricha uru ihe omumu a.....

Ndi Nduzi na Nkuzi.....

Nchikota .....

Mkpòlite

IGB 371- Ùdìdì Abù n'Igbo bụ ihe ọmụmụ nwere kredit yunit 2, nke a ga-eme n'otu simesta agụmakwụkwọ, ma bụrụ nke ndị nọ n'afọ nke atọ. Ọ bụ ndị ji asụsụ Igbo mere isi ihe ọmụmụ kpọm kwem ka a chikọtara ma haziere ihe ọmụmụ a. E nwere yunit iri na anọ (14) n'ihe ọmụmụ a, nke chikọtara ihe niile nwata akwụkwọ kwesiri ịma banyere abụ Igbo na ùdìdì abụ Igbo.

Mkpòlite Ihe ọmụmụ IGB 371

Ịkpòlite maọbụ idubanye ụmụakwụkwọ na mputara abụ Igbo dị mkpa na mmalite ihe ọmụmụ gbasara ùdìdì abụ Igbo ka ha nwe ike ighota ntọala ya nke ga-enyere ha aka ịmata ihe a na-akọ na ya bụ ihe ọmụmụn'odiniihu. A kwadoro ngwa ihe ọmụmụ a site n'ùdìdì abụ Igbo ndị a tụtụ anya na ha ga-abara ụmụakwụkwọ Igbo uru.

Akwụkwọ ntuziaka kọọsụ a ga-enye aka n'ebe ọ dị mfe ikowaputa ihe ihe ọmụmụa bụ, ngwa nkuzi ihe ndị dị mkpa maka ihe ọmụmụa na etu ngwa nkuzi a ga-esi bụrụ ihe bara uru. O nyere ntuziaka maka oge a tụtụ anya aga-eji mụọ yunit ihe ọmụmụ nke ọbụla. O nyekwara ntuziaka dika osi metuta nnwàle/ihe omume onyenkuzi ga-amaaki. Ọ bụ ihe dị oke mkpa na ị ga na-aga ihe ọmụmụ ndị achikọbara; ka gị na ndị nkuzi/ntuziaka gị wee nwee ntulerikọta uche maka ihe ndị gbagwojuru gị anya.

Mbunuche Izugbe

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

Mbunuche izugbe ihe ọmụmụa bụ iji mee ka nwata akwụkwọ mụọ n'ụzọ dị omimi ihe gbasara abụ, ọkachasi nke ndị Igbo. Ihe ndị e kwesiri iji mụ n'ihe ọmụmụa gụnyere:

1. Ilebanye anya n'abụ Igbo dika otu n'ime ngalaba agụmagụ Igbo e nwere
2. Irutu aka na mmalite abụ Igbo dika o si metuta onodu abụ na ndu ndi Igbo
3. Udi abụ Igbo e nwegasiri, ya bu, nkenudi abụ Igbo
4. Nziputa odidi/mmewere abụ Igbo ọkachasi ekereuche, mmetutaobi na ndanusoro
5. Igosiputa uzọ di iche iche ndi okammuta agumagu si kewaa abụ Igbo
6. Ikowami usoro nnyocha abụ Igbo

Mbunuche Kpomkwem

E nwere mbunuche a turuanya a ga-enweta site na yunit nke obula n'ime yunit iri na anọ di na kọsụ a. I kwesiri igu mbunuche ndi a tupu imalite ihe omumu yunit nke obula. A turuanya na oge i mụchara ihe omumu a, na i ga-enweike:

- i. kowaputa nke oma ihe abụ Igbo putara
- ii. kowaa n'uju mmalite abụ na onodu abụ na ndu ndi Igbo
- iii. kwuputa udi abụ Igbo e nwere
- iv. ghota ihe ndi e ji mara abụ Igbo
- v. mata onodu nka asusu n'abụ Igbo
- vi. choputa myiri na ndiche di n'etiti abụ onu na abụ ederede
- vii. mutakwa usoro e si enyocha abụ Igbo

Nkwa Ihe Omumu

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

Iji mechaa kọọsụ a, ọ dị mkpa na ị ga-amụ ma guoyunitihe ọmụmuniile, guo akwukwo niile e weputara maka ihe ọmumu, tinyere ngwa ihe ọmumu ndi ozo dika NOUN sinye ntuziaka. Yunit nke obula nwere otutu ihe nnwale nke onwe. Ka ihe ọmumu a na-aga n'ihu, o nwere oge a ga-atuanya ka ị webata oru nnwale gi maka nleba anya. Na ngwucha ihe ọmumu IGB 371- ODIDI ABU N'IGBO (VARIETIES OF POETRY IN IGBO), a ga-enwe ule ikpeazu. Ihe ọmumu a kwesiri iwe ihe dika izuuka iri abuo ka e wee muchaa ya. I ga-ahu ebe e deputara ihe ndi mejuputara ihe ọmumu a n'okpuru. I ga-ekewaputa oge maka yunit nke obula ka i wee nwe ike imecha ihe ọmumu nkeoma nakwa n'oge a turu anya.

Ngwa Ihe Ọmumu

Ngalaba maobu mmewere ihe ọmumu a ndi kachasi di elu gunyere:

1. Yunit Ihe Ọmumu
2. Akwukwo Ogugu
3. Failu Ntinye Ihe Omume
4. Usoro a ga-agbaso wee mee ihe

Yunit ihe ọmumu

E nwere yunit ihe ọmumu iri na anọ n'ihe ọmumu a; ha gunyere:

Ndina:

Modul 1 – Mkpelite

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

- Yunit 1   Gini bu Abu?
Yunit 2   Udi abu Igbo e nwere
Yunit 3   Mmalite Abu Igbo

Modul 2 - Odidi Abu

- Yunit 1   Njirimara abu Igbo
Yunit 2   Njirimara abu onu
Yunit 3   Njirimara abu ederede
Yunit 4   Njirimara odeabu Igbo na nka ya

Modul 3 - Udidu Abu

- Yunit1   Nkenudi abu onu
Yunit 2   Nkenudi abu ederede
Yunit 3   Nkewa abu Igbo
Yunit 4   Ntulekori abu Igbo
Yunit 5   Uru na oghom nwere ike iputa n'abu Igbo

Modul 4- Usoro Nnyocha Abu Igbo

- Yunit 1   Onodu Asusu na nnyocha abu Igbo

Yunit 2 Usoro Nnyocha abụ Igbo

Modul 1 bụ mkpọtite maọbụ ndubanye n’ihe bụ abụ na mpụtara abụ Igbo, ụdị abụ e nwere, mmalite abụ Igbo nauru abụ Igbo bara. Modul 2 lebanwere anya na njirimara abụ Igbo. Modul 3 zipụtara nkenụdị abụ Igbo ebe Modul 4 lebanwere anya n’ọnođụ asụsụ na nnyocha abụ Igbo nakwa usoro nnyocha abụ Igbo.

E nwere yunit iri na anọ n’ihe ọmụmụ (kọọsụ) a. Ihe mejupụtara yunit ihe ọmụmụ nke ọbụla bụ ihe ọmụmụ otu izuuka nke ụnyere ihe kachasi mkpa a tụtụ anya na-a ga-amuta, usoro a ga-agbaso wee mụọ ihe, ngwa ihe ọmụmụ ndị a ga-e ji amụ ihe, na ihe nnwale nke onwe, tinyekwara ihe omume onyenkuzi ga-amaakị. Ọ bụ ihe ndị a niile ga-enyere gịaka iji nweta mbunuche e ji wee mebe yunit ihe ọmụmụ nke ọbụla nanke kọọsụ a nakwa ihe ọmụmụ nkuzi a n’ozuzu oke.

Akwụkwọ Ọgụgụ na Nrụtụaka

Ngwa ihe ọmụmụ bụ ihe kachasi mkpa e nwere maka kọọsụ a. N’agbanyeghi nke a, i nwekwara ike igu akwụkwọ ọgụgụ ndị ọzọ, ndị e weputara dika ihe nrụtụaka.

Nnwale

E nwere usoro nnwale n’ihe ọmụmụ a; ihe omume onyenkuzi ga-amaakị na ule nke a ga-edede. N’ime ihe omume ndị a, a tụtụanya na i ga-etinye ihe ndị i mụtara oge i na-eme ihe ọmụmụ n’oru.

I ga-enyeriri onye nduzi ihe ọmụmụ ihe omume gi ka o wee nwee ike inwale gi dika oge e nyere na usoro akwụkwọ failu si di.

Orụ nke ị ga-enye onyenkuzi maka nnwale ga-ebu maakị iri atọ n'ime maakị niile kọọsụ ahụ nwere.

Ihe Omume

E nwere ihe omume onyenkuzi ga-elenye anya na ngwụsị yunit nke ọbụla. A tūrụ anya na ị ga-eme ihe omume niile ndị ahụ. A ga-eme gị nnwale na ha niile, mana atọ ndị kacha mma bụ ndị a ga-ewere maka nnwale ugboro ugboro. Nnwale ọbụla bu maakị pesenti iri (10%). Oge i mechara nnwale nke ọbụla, were ya na fọm nnwale nke onyenkuzi ga-amaakị wegara onyenduzi ihe ọmụmụ.

Gbaa mbọ huna nnwale ọbụla rutere onyenduzi ihe ọmụmụ gị aka tupu ụbọchị e nyere maọbụ ụbọchị e nyere kpomkwem. Ọ bụrụ na o nwere ihe ọbụla ga-eme na ị gaghi emecha orụ gị; gbaa mbọ hụ na onyenduzi ihe ọmụmụ maara maka ya tupu ụbọchị e nyere maka iwebata orụ ndị ahụ eruo, ka gị na ya kparịta ma onwere ike inyetukwu gioge. A gaghi agbatị maọbụ nyekwa oge ọzọ, ma e wepụ n'ọnođụ enweghizi ihe a ga-eme maka ya.

Ule na Enyemmaakị

Ule ikpeazụ maka IGB 371 ga-abụ awa abụọ. O ga-ebu pesent iri asaa (70%) n'ime maakị niile ekwesiri inwe n'ihe ọmụmụ a.

Ihe ga-emejuputa ule ga-abụ ajuju ga-egosiputa ụdị nnwale nke e nwere n'ihe omume nke onwe na ihe omume nke onyenkuzi ga-amaakị nke e merela. Ajuju nnwale ga-emetucha aka n'ihe niile e jiri mụọ ihe. Ị ga-ewere ohere dị n'etiti oge i jiri mechaa yunit nke ikpeazụ na oge dị tutu ule amalite wee lebagharịa anya ọzọ

n’ihe niile i mere na kọọsụ a. I nwekwara ike lebanye anya ọzọ n’ọrụ nnwale nke onwe na ihe omume onyenkuzi lebara anya tupu ule amalite.

Usoro Enyemmaakị

Tebul a na-esotenu gosiputara etu e siri wee kerisie maakị ule kọọsụ a.

Nnwale	Maaki e nyere
Ihe omume 1-4(Nnwale atọ a họtara kacha mma n’ime nnwale niile nke ọbụla bu maakị 10% onyenkuzi nyerela)	Mkpokota ha niile nyere pesenti iri atọ (30%).
Ule Ikpeazu	Pesenti iri asaa (70%) na maakị niile ihe ọmumụ bu.
Mgbakota ihe niile	Otu narị pesenti (100%) bu maakị ihe ọmumụ bu.

Ndina Ihe Ọmumụ

Yunit	Isiokwu Ihe ọmumụ	Ihe omume n’Izuaka	Ihe omume Onyenkuzi ga-amaakị
	Mkpelite		

Modul 1

1	Gịni bụ Abụ?	1	
2	Ụdị abụ Igbo e nwere	2	
3	Mmalite Abụ Igbo	3	Ihe omume 1

Modul 2

1	Njirimara abụ Igbo	4	
2	Njirimara abụ ọnụ	5	
3	Njirimara abụ ederede	6	
4	Njirimara odeabụ Igbo na nka ya	7	Ihe omume 2

Modul 3

1	Nkenụdị abụ ọnụ	8	
2	Nkenụdị abụ ederede	9	
3	Nkewa abụ Igbo	10	Ihe omume 3
4	Ntulekọrịta abụ Igbo	11	
5	Uru na ọghọm nwere ike ipụta n'abụ Igbo	12	

Modul 4

1	Ọnọdụ Asụsụ na Nnyocha abụ Igbo	13	
2	Usoro Nnyocha Abụ Igbo	14	Ihe omume 4

	Nlebagharianya n'ihe a mụrụ	15	
	Ule	16	
	Mgbakọta	17	

Kaj ga-esi ritekaricha uru Ihe Omumua

N'ihe omumu nke a, ebe umuakwukwo na ndinkuzi nosara anosa, yunit ihe omumu ga-anochiteanya onyenkuzi mahadum. Uru di n'udi ihe omumua bu na i nwere ike igu akwukwo ma lebakwa anya na ngwa ihe omumu gi n'usoro masiri gi, n'oge na n'ebe kachasi di gi mma. Ahutala ya dika igu ihe sitere nankuzi ihe kama igere onyenkuzi. Dika onyenkuzi nwere ike inye gi ihe omume na klaasi, yunit ihe omumu bu ihe omume i ga-eme n'oge o kwesiri.

Yunit ihe omumu nke obula gbasoro otu udi usoro. Ihe nke mbu bu ndubanye n'isiokwu maobu mkpolite isiokwu nke yunit ahụ na etu otu yunit nke obula si wee metuta yunit ndi ozọ na kọọsụ ahụ n'ozuzu oke. Nke na-esote ya buru mbunuche ihe omumue nwegasiri. Mbunuche ihe omumubu ihe ga-enyere gi aka iji mata ihe i kwesiri imesi tupu ibia na njedebe ihe omumu gi. I ga-ewere mbunuche ihe omumu ndi a dika ihe ga-eduzi ihe omumu gi. Oge i mechara ihe di na yunit a, i ga-alaghachi azu, tlee ma inwetakwa ihe ndi ahue bu n'uche na i ga-enweta tupu ihe omumu yunit a agwuchaa. O buru na i na-eme nke a kwa mgbe kwa mgbe i ga-ewelite, n'uzo di elu, ohere i nwere igafe n'ule, ya bu, ime nke oma n'ihe omumua.

E tinyekotara nnwale onwe n'ime yunit nke obula; e nyekwara aziza ha na njedebe kọọsụ a. Ime nnwale ndia ga-enyere gi aka inweta ihe e bun'uche nayunit ihe omumu ma kwadokwa gi maka ihe omume na ule. I ga-eme nnwale onwe obula ebe obula ihuru ya na yunit ihe omumu a. A ga-enwegasi omumaatu yunit ihe omumu a. Mee nke obula oge i rutere na ya.

Ndi Nduzi na Nkuzi

E weputara awa asato maka nkwado ihe omumu koso a.

A ga-eme ka i mata ubochi, oge na ebe a ga-anọ eme ihe omumu ndi a, tinyekwara aha, akara ekwentị onyenduzi gi ozigbo e nyere gi otu i ga-esonye maka ihe omumu.

Onyenduzi unu ga-etinye maaki ole i nwetara n'ihe omume gi, tinyekwa anya n'oganihu maobu nsogbu obula i nwere ma nyere gi aka oge a na-eme koso a.

I ga-ezigara onye nduzi ihe omumu ihe omume gi nke onyenkuzi ga-amaaki n'ezi oge tupu ubochi e weputara maka ime nke ahụ. Onyenkuzi giga-enye maaki i nwere ma zighachiri gi ya n'oge na-adighi anya.

Atufula oge ikpoturu onyenkuzi gi maobu degara ya ozi n'emeel ma oburu na:

- i ghotaghi akuku obula na yunit ihe omumu maobu
- i nwee mgbagwojuanya n'oru nnwale onwe.
- o nwere ajuju maobu nsogbu i nwere n'ihe omume, ihe onyenkuzi ruturu aka n'ihe omume gi maobu etu e siri gugharia ihe omume gi nye ya maaki ruuru ya inweta.

I ga-agbalisi ike igasonye n'ihe ndi a na-akuzi na klaasi. Nke a bu naani ohere i nwere ihu onyenkuzi gi ihu na ihu ma jukwaa ya ajuju nke a ga-enweta osisa ya ozigbo ahụ. I nwere ike iju ajuju metutara nsogbu obula cheere gi aka mgba mgbe i na-eme ihe omumu gi. Iji rite ezigbo uru na nkuzi a, gbaa mbo detucha ajuju obula i nwere n'akwukwo tupu i gaba n'ebe a ga-anọ kuzie ihe. I ga-amuta otutu ihe ma oburu na i sonye nke oma. Jisie ike.

Nchikota

Mbunuche IGB 317 bụ iji kwado gịka ị mata mpụtara, ụdidi na odidi abụ Igbo nakwa usoro nnyocha abụ Igbo site n'idubanye gi n'ihe ndi di mkpa i kwesiri ima. Na mmecha kọsụ a, ị ga-enwe nghota ga-edu gi ikowa ihe bu abụ Igbo na udi abụ Igbo e nwere. I ga-enwe ike ikowa ndiche di n'etiti abụ onu na abụ ederede Igbo. I ga-enwekwa ike iziputa njirimara abụ onu Igbo na nkenudi ya nakwa njirimara abụ ederede Igbo na njirimara ya. I ga-aghotawanye uru di iche iche abụ Igbo bara. I ga-amutakwa onodu asusu na nnyocha abụ Igbo na usoro e si enyocha abụ Igbo na ihe ndi a na-agbado ukwu eme nnyocha abụ Igbo, okachasi ihe ndi a turu anya ka a choputa mgbe a na-enyocha abụ Igbo.

Ana m asi ya diri gi na mma n'ihe omumua, na-atukwa anya na ị ga-enwe mmasi na ya, sitekwa naya nwe mbawanye amamihe n'ihe gbasara abụ Igbo.

NDINA IHUAKWUKWO

MODUL 1 MKPOLITE .....

Yunit1 Nkwa Abu .....

Yunit2 Udi Abu Igbo e nwere .....

Yunit3 Mmalite Abu Igbo.....

MODUL 2 Odidị Abu Igbo

Yunit1 Njirimara Abu Igbo.....

Yunit2 Njirmara Abu onu .....

Yunit3 Njirimara Abu Ederede.....

Yunit4 Njirimara Odeabu Igbo na Akanka ya .....

MODUL 3 Udidị.....

Yunit1 Nkenudị Abu onu.....

Yunit2 Nkenudị Abu Ederede .....

Yunit 4 Ntulekorita Abu Igbo.....

Yunit 5 Uru na oghom nwere ike iputa n'abu

MODUL 4 Usoro Nnyocha Abu Igbo .....

Yunit1 Onodu Asusu na Nnyocha Abu Igbo.....

Yunit2 Usoro Nnyocha Abu Igbo .....

MODUL 1 MKPOLITE

Yunit 1 Nkọwa Abụ

Yunit 2 Ụdị abụ Igbo e nwere

Yunit 3 Mmalite Abụ Igbo

YUNIT 1 NKỌWA ABỤ

NDINA

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina Kpọmkwem

3.1 Nkọwa Abụ

3.2 Nkọwa Abụ Igbo

3.3 Nkọwana Echiche ụfọdụ ndị ọkammụta Igbo gbasara Abụ

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ihe Omume nke Onyenkuzi ga-amaakị

7.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Ọ bụ ihe dị ezigbo mkpa na anyị ga-amalite ihe ọmụmụ a site n'ịkọwa ihe bụ abụ ọkachasi mpụtara abụ Igbo nke ebe ihe ọmụmụ a hiwere isi. Ihe ọzọ nkọwa a jikwa

dị mkpa bụ maka na agburu dị iche nwechara abụ nke ha tinnyere na otutu mmadu nwere nghota dị iche iche gbasara abụ. Na yunit a, a ga-akowaputa ihe bụ abụ n'uju, ya bụ ikowputa nghota izugbe abụ nwere, mputara abụ Igbo kpom kwemna mmalite abụ Igbo. Nke a ga-eduba gi n'imụ gbasara udidi, odidi na ihe ndi ozo di mkpa gbasara abụ Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kowaputa ihe bụ abụ n'uju
- kowaa mputara abụ Igbo dika osi metuta ihe omumu a
- choputa nkowa di iche iche ndi okammuta Igbo nyere abụ Igbo.

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Nkowa Abụ (Gini bụ Abụ?)

Tupu anyi a gaa n'ihu n'ikowa ihe bụ abụ, o kwesiri ka e buru n'uche na okwu a bu 'abụ' putara 'poem/poetry' na Bekee. Emenanjo, (1979) mere ka anyi mata na o bụ ndi na-ahụ maka odimma na oganihu asusu Igbo kwetara n'afọ 1976 ka a kpowa udi agumagu anyi na-ekwu maka ya ebe a abụ. N'ebe a, anyi ga-enye nkowa izugbe abụ nwere tupu anyi akowazie ihe bụ abụ Igbo kpom kwem nke ebe ihe omumu a gbadoro ukwu. Nkowa abụ bụ ihe na-eweta nhiahu na mgbagwoju anya nye otutu mmadu n'ihi na ha na-ahụ abụ n'uzo di iche iche di ka mmetuta na echiche ha si di ha si di. Nwadike (1992) mere ka a mata na, "Ihe bụ abụ na-agbagwoju ufodu umu akwukwo anya mgbe ufodu. Ufodu na-aghota ya ka o buru ukwe a na-ekwe n'ulo uka. N'ezie, ukwe a na-ekwe n'ulo uka bụ abụ, nke mmadu dere otu o si metuta ya na mmuo n'ebe ihe kere ya no, tupu a bia tinye ya n'udi a na-ekwe ekwe. Otu a ka abụ di iche iche sikwa diri, ndi na-egosi uche n'ebe ihe di iche iche di".

Emenanjo (1983) ziputara nkowa puru iche Ihechukwu Madubuike nyere maka abu n'otu abu o dere. O si,

...abu ...bu ndere

O na-eme ka obi okwute di belebele

O na-emekwa ka obi ndi eze di roghoroghoro

O na-emekwa ka anuru (sic) juputa umuaka obi

Meekwa ka ndi okenye na ndi kara nka

Nwe ndu ohuru site n'ike uda ya.

Ihe nkowa a na-eme ka anyi mata bu na abu na-akpa ike puru iche n'udi na o ga-agbarinwu obi okwute. Nkowa a mekwara ka anyi mata na abu na-eji ike uda ya emetuta onye o bu na mmuo, ma umuaka ma okenye, n'uzo di iche iche okachasi ime ka ha nwee ndu ohuru.

N'echiche ufodu mmadu, abu bu uzo puru iche mmadu si eziputa onodu na mmetutaobi ya. Asika (2009), Okoye (2010), na Ezeaku (2011) kwenyechara na abu bu ngalaba agumagu na-emetukaricha na mmuo.

Di ka Hornby (2010) si kowa, abu bu ederede nke okwu a horo wee dee ya bu maka uda ha na nhurunuche ha na-eziputa, na-abughi maka nghota ha nwere. O mekwara ka a mata na a na-ahazi okwu ndi a n'ahiri di iche iche nke na-enwekari ndanusoro na ndandakorita. N'ezie, nkowaa e nyere n'elu dabara adabamana o kowachaghi ihe abu bu kpomkwem maka na enweghi otu uzo e nwere ike isi kowaa ya n'udi na o ga-achikota uche mmadu niile ebe o bu na abu na-arutukari aka n'etu ndi mmadu si eziputa mmetutaobi ha.

N'iganiihu, e nwere ike ikowa ihe abu putara n'uzo di iche iche. Nnyigide, (2015) kowara naabu bu otu n'ime ngalaba agumagu e nwere, nke na-ejikari nkaasusu di

iche iche dabara adaba eziputa nkamma n'uzo puru iche. Nkwa a na-egosi na abu bu oru nka n'ihina na oru nka na-eziputakarị nkamma.

N'aka nke ozo, o di mkpa ka a kwaa ebe a na o nwere ihe ndi mere abu ji di iche na ngalaba agumagu ndi ozo. A bia n'abu, a na-akpi okwu akpi na ya kariya ngalaba agumagu ndi ozo di ka iduuzi na ejije. Ozo, a na-ahoro okwu ndi na-emetuta na mmuo eziputa abu kariya ngalaba agumagu ndi ozo. Site n'ihe ndi a a ruturu aka ebe a, e nwekwaziri ike ikwa abu dika echiche mmadu cheputara n'isi ya, guo ya aguo, kwee ya ekwee maobu detuo ya n'akwukwo iji wee kpalite mmuo mmadu ibe ya n'uzo puru iche.

NNWALE ONWE 1

1. Gini bu abu?
2. Ukwe a na-ekwe n'ulo uka o bu abu?
3. Olee ihe abu ji di iche na ngalaba agumagu ndi ozo?

3.2 Nkwa Abu Igbo

Dika anyi nyerela nghota izugbe abu nwere n'elu, n'ebe a, anyi ga-agazi n'ihu kwaa ihe abu Igbo putara kpomkwem dika o si metuta ihe omumu anyi a. N'ihe omumu a, ihe anyi ga-ewe dika abu Igbo abughi ihe o bula e ziputara n'ahiri n'ahiri maobu na stanza na stanza. Kama, o bu oru ekereuche nke na-eziputa mmetutaobi mmadu, echiche miri, nharuwa ndi Igbo, nke e ji naani asusu Igbo di ogo ziputa. Abu Igbo na-eziputa omenala, echiche, nkwenye na nsirihuwa ndi Igbo. N'ikwado nkwa a e nyere ebe a, Nwadike (2006:v) si, "Ihe bu abu Igbo bu ngosiputa nharuwa ndi Igbo n'asusunka di ogo; o bughị ide abu n'udi nka "Jack and Jil". Ihe Nwadike ji ruga aka na "Jack and Jil" na nkwa a o nyere ebe ka bu iji gosiputa na e mebeghi abu Igbo ka egwuregwu umuaka kama, abu Igbo na-eziputa echiche miri emi gbasara ndi Igbo.

Ọzọ, Ụba-Mgbemena (2012) kọwara abụ Igbo n'echiche nke ya. Ọ si,

Abụ Igbo bụ akpa nke ihe dị n'ime ya bara ụba. N'ime ya anyị ga-abụ ihe ndị na-egosi: amamihe, omenala, nkwenye, okpukperechi, akpamike ndị Igbo na ihe Igbo chere na ọ bụ ya bụ ihe ọma na ihe kwesiri ekwesi ọzọ.

Ọ bụrụ na anyị lee anya na nkọwa Ụba-Mgbemena a, anyị ga-achọputa na ndị Igbo na-esite n'abụ Igbo eziputa ihe dị iche iche gbasara usoro obibi ndụ ha dị ka omenala, nkwenye, okpukerechi na akpamike ha. Ụba-Mgbemena gakwara n'ihu gosiputa ihe dị iche iche mebere abụ Igbo. Ọ si, “Ụzọ ihe anọ mebere abụ Igbo. Ha bụ: echiche, asụsụ, ndanusoro (rhythm) na mmetụtaobi (emotion). Ụzọ ihe anọ ndị a gbakọtara aka bụrụ abụ Igbo.

E lee anya na ndụ ndị Igbo, a ga-achọputa na ha nwere abụ dị iche iche ha ji egosiputa ọndụ dị iche iche ha nọ na ya dị ka ọndụ ọñụ, mwute, ụjọ, dgz. Ha nwekwara abụ dị iche iche ha ji eme ihe dịiche na ndụ ha dị ka ọrụ ugbo, ichụ nta, igba mgba, igba afa, dgz. Ndị Igbo na-eji abụ dị iche iche ha nwere egosiputa nkwenye ha n'ihe ụfọdu nke gbasara etu ụwa siri malite, etu ihe ụfọdu siri malite, nakwa nghota ha banyere Chukwu. Mgbe ha rụchara ọrụ, ha na-ejikwa abụ dị iche iche anọri oge. Oge ụfọdu, ha a na-abụ abụ ndị a, ha na-agba ya agba, ma na-akatọkwa ụfọdu ajọ ihe na-aga n'ọhaobodo. Ihe mere ha ji eme ihe ndị a niile bụ iji kpaa onwe ha obiuto, kuzie ihe ma chebakwa omenala ha n'udị na umu ha na-amuta ihe ha na-eme ma na-akuzikwara ya umu nke ha ma ha tolite.

N'agbanyeghi ọndụ puru iche abụ nwere na ndụ ndị Igbo, ụfọdu ndị Igbo na-eche na abụ e dere n'Igbo riri mperi n'ebe ndị nke e dere na Bekee di. Ndị a na-ekwu maka ha ebe a dika Nwadike (2006) si kwu bụ ndị gụrụ ezigbo akwukwo ma nwekwaa mmuta n'abụ ndị Bekee nke tinyere ha n'inwe echiche gbagoro agbago

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

banyere abụ e dere n'Igbo. O mere ka a mata na ọ dị nnukwu mkpa na a gwara ndị ahụ na ha dara ya ma mee ka ha mara na nhụrụwa ndị Igbo na nke ndị Bekee abụghị otu.

N'ezie, etu ndị Igbo si elegara ndụ anya na etu ha si eche echiche dị iche na nke ndị Bekee. Etu ahụ ka ọ dịkwa ndị Bekee n'ebe ndị Igbo nọ. Nchọpụta na-egosi na naanị ihe mere ha ji eleda abụ Igbo anya bụ na ha na-eche na abụ Igbo anaghị agbaso usoro edide abụ na-enwe ndagba na ndakọrịtaụda na njedebe ahiriabụ (rhyme). Nwadike gara n'ihu mee ka ndị ntụcha a ghọta na ndagba na ndakọrịtaụda ahiriabụ ghara ahiriabụ bụ usoro tara nchara ndị Bekee jiri dee abụ na mgbe gboo gboo. Ọ kọwara na ndị Bekee esikwaghị etu a ede abụ ugbua, tumadụ abụ ndị na-ekwu maka ihe dị ọkpurukpu. Ka o sila dị, ọ dịkwa ime ka o doo onye ọ bụla anyana ndị Igbo nwere ụzọ dị iche iche ha si egosiputa ndanusoro (rhythm) na ndakọrịtaụda (rhyme). Anyị ga-eziputa ihe ndị a n'odiniihu.

Na nchikọta, ọ dị nnukwu mkpa ime ka o doo anya ebe a na abụ Igbo e righị mperi n'uzọ ọ bụla maka na nkụ dị na mba na-eghere mba. Abụ Igbo baara ndị Igbo uru. Ọ na-eziputa ihe dị mkpa gbasara echiche, nsirihụwa na nkwenye ndị Igbo.

NNWALE ONWE 2

1. Gini bụ abụ Igbo?
2. Kedu ihe abụ Igbo na-eziputa?
3. N'uche gi, abụ Igbo ekwesiri iziputa omenala na nkwenye ndị Igbo?
4. Ọ bụ ihe niile di n'ahiri n'ahiri ka a ga-akpo abụ Igbo?
5. N'uche gi, abụ Igbo eriri mperi?

3.3 Echiche na Nkọwa ndị Ọkammụta nyere maka Abụ

Abụ nwere nghọta dị iche n'ebe mmadụ dị iche iche nọ. Ndị ọkammụta n'agụmagụ Igbo akọwaala abụ n'ụzọ dị iche iche. N'ebe a, anyị ga-eleba anya na nkọwa ụfọdụ ndị ọkammụta nyere gbasara abụ Igbo. Nke a ga-enyere anyị ịghọta echiche ha n'ebeabụ Igbo dị.

Ugonna (1980) kọwara na abụ bụ okwu une a na-ekwu ekwu, agụ agụ maọbụ ekwe ekwe. Ọ bụrụ na anyị lebaa anya na nkọwa a, anyị ga-achọputa na okwu gbara elu na na nkọwa ya bụ 'une'. Ihe nke a pụtara bụ na a na-eji okwu na-edeba n'ime mmụọ eziputa abụ.

Emenajọ (1979) kọwarana abụ bụ agụmagụ n'ihia na ọ bụ ihe otu onye cheputara wee deputa ka ụwa nụ olu ya. O mekwara ka a mata na ọ bughị naanị ncheputa ka abụ jiri bụrụ abụ, maka na agụmagụ ndị ọzọ, e cheputara ha echeputa. Kama, ọ bụ usoro e jiri dee ha na asụsụ nka e jiri chọọ ihe e dere mma, ka abụ si dị iche n'agụmagụ ndị ọzọ. Site na nkọwa Emenanjo a, anyị ga-achọputa na abụ nwere usoro pụrụ iche e ji eziputa ya, tinyere nka asụsụ pụrụ iche e ji achọ ya mma. Ihe ndị a na-eme ka abụ pụọ iche n'ebe ngalaba agụmagụ ndị ọzọ dij.

Na nkọwa Nwadike (1992) nyere maka abụ, ọ sị, “Abụ bụ ihe odide ma ọ bụ ọgụgụ si n'uche putata nke a (sic) dere ma ọ bụ guo n'ụzọ dij mkpirisi, tumadụ nke na-akọwa echiche dij omimi ma ọ bụ nke ezi uche n'asụsụ na-enweghị atụ iji gosiputa ihe mere eme ma ọ bụ ihe a na-ele anya gaje ime eme”. Nkọwa Nwadike a na-egosikwa anyina abụ nwere usoro pụrụ iche e ji eziputa ya. E nwere ike iziputa abụ n'ụzọ abụọ- n'udị odide ma ọ bụ ọgụgụ. A na-ejikwa nka asụsụ pụrụ iche eziputa ya.

N'ikwado nkọwa Nwadike, Anozie (2005) mere ka anyị mata na Onyekaonwu na ndị ọzọ kọwara na abụ bụ, “Edemedede maọbụ ihe ọgụgụ e ji nka dij iche iche dee maọbụ guo nke si n'ime echiche obi, dij n'ụzọ mkpirisi ma werekwa okwu seresere

kwurucha n'ogbara, ndanusoro maobu ahiriuda". Ihe putakwa ihe na nkowa a bu na a na-edeputa abụ n'uzo di mkpirisi, nke na-enwe ndanusoro. O di mkpa ka e mee ka anyi mara n'ebe na abụ bu naani ngalaba agumagu na-enwe ndanusoro.

N'iga n'ihu, Nwadike (2003:72) nyekwara nkowa ozo gbasara abụ. O si, "Abụ, dika ngalaba agumagu ndi ozo, bu orunka nke e tinyere n'asusu di ogo, hazie n'usoro puru iche, bia nwee echiche miri emi na mmetuta n'ahu na n'obi. Nkowa Nwadike a na-eme ka anyi mata na abụ bu orunka nke a na-eziputa n'asusu na nhazi puru iche. O na-enwekwa mmetutaobi.

Di ka Anozie, (2005) si kowa, abụ bu otu udi agumagu juputara na nka, mmadu ji akowa ndu, ekere na ihe ndi ozo a na-ahu na-eme n'uwa. Abụ na-eji asusu di elu, olu onu maobu olu ariri egosi onodu mmadu nwetara onwe ya n'uwa. Abụ na-enye nnukwu mmetuta n'ahu mmadu, kpalie nnukwu obi anuri, ochi na ndu di utu, mee ka mmadu tusapu ahụ. O nwekwara ike kowe mmadu obi n'elu, nye obi ojoo na akwa ime obi, mee ka ahụ kunwu mmadu dika ihe odeabu na-ako maka ya siri di. Site na nkowa Anozie a, anyi ga-achoputa na o ziputara ihe di iche iche mebere abụ, uru abụ Igbo bara na oghom anyi nwere ike inweta n'abụ.

Ogbe nyere nkowa ya maka abụ dika o di n'Anozie (2005:12). O si, "Abụ bu udi agumagu kacha udi ndi ozo nwee okwa di elu ma na-ahia ahụ ma n'ogugu ma na nghota. Nke a bu maka na abụ na-eziputa onwe ya nuzo puru iche nke na-achonukwu nkata ahụ n'amamihe, n'akwukwo na n'akonuche." Site na nkowa a, anyi ga-achoputa na na abụ na-esi ike na nghota kariya ngalaba agumagu ndi ozo.

Ekwealor (2009) kowara abụ n'echiche nke ya. O si, "Abụ bu ngalaba agumagu na-ejikari enyookwu (nhurunuche) na ndanusoro aru oru. O gawkwara n'ihu kowaa na ihe na-emebe abụ bu nkaasusu e jiri dee ya.

Na nchikọta, Mbah, Mbah, Ikeokwu, Okeke, Nweze, Ugwuona, Akaeze, Onu, Eze Prezi na Odili (2013) kọwara abụ dika, “Ederede nka e nwere ohere pụrụ iche maka nhọ okwu, ụda ndakorita na atụ”. Nkọwa na-egosikwa na a na-ahọrọ okwu pụrụ icheeziputa abụ.

NNWALE ONWE 3

1. Olee ihe okwu a bụ ‘une’ pụtara na nkọwa abụ Ugonna nyere?
2. Nwadike mere ka anyị mata na e nwere ike iziputa abụ n’uzọ ole?
3. Kedu ihe Anozie mere ka anyị matana abụ na-enwe?
4. Nwadike (2003) kọwara na abụ na-enwe echiche miri emi na ginị?
5. Olee ihe ndị Ekwealor kọwara abụ ji arụ ọrụ?

4.0 MMECHI

Anyị kọwara ihe abụ pụtara n’ozuzuoke na yunit a. Anyị lebakwara anya n’ihe a ga-akpọ abụ kpom kwem siten’echiche na mmetuta ndị Igbo. Nke a mere ka anyị ghọta na abụ Igbo bụ nke a ga-ejiriri asusu Igbo ziputa. O bukwa nke ga-eziputa echiche, omenala, nkwenye na nsirihwa ndị Igbo. Ya bụ na ihe anyị na-amụ maka ya ebe a abughị abụ agburu ndị ọzọ kama ọ bụ abụ Igbo. E ziputakwara nkọwa dī iche iche ndi okammuta agumagu Igbo nyere maka abụ. A na-atu anyana nkọwa ndi a ga-enye aka ime ka anyi ghota ihe abụ pụtara nke oma.

5.0 NCHIKỌTA

Na yunit a, a kọwara na abụ bụ otu n’ime ngalaba agumagu e nwere n’Igbo. E mere ka anyi matana abụ dī iche na ngalaba agumagu ndi ọzọ n’ihi na ọ na-eji asusu aru ọrụ n’uzọ pụrụ iche iji ziputa echiche na mmetutaobi doro anya. A na-ahazi abụ n’uzọ pụrụ iche. A bja n’abụ, anaghị ekwu okwu ntọala na akparamaagwa dika a na-ekwu n’iduuazi na ejije. Abụ bụ naani ngalaba agumagu na-enwe ndanusoro

nandakoritaada. O bu ihe ndi a mere ngalaba agumagu a ji di iche n'ebe ngalaba agumagu ndi ozọ no. A kowakwara na abụ Igbo anyi na-amu maka yaebe a bu nke e ji naani asusu Igbo eziputa. E gosiputakwara echiche na nkowadi iche iche ufodu ndi okammuta agumagu Igbo nyere gbasara abụ Igbo.

6.0 IHE omume onye nkuzi ga-amaki

1. Nye nkowa ihe abụ Igbo putara kpom kwem.
2. Gbado ukwu na nkowa Emenanjo deputa ihe mere abụ ji iche n'agumagu ndi ozọ
3. E wezuga abụ, olee ngalaba ndi ozọ mejuputara agumagu Igbo?
4. Olee ihe anọ Uba-Mgbemena ziputara mebere abụ Igbo?

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Ezeaku, A. (2014). *Fundamentals of Literature*. Awka: Fab Anieh

Asika, E.I. (2014). *New Perspectives in Poetry*, Awka: SCOA Heritage.

Okoye, C. (2013). *Essentials of Poetry*. Awka: Besing Book.

Mbah, B. M., Mbah, E. E., Ikeokwu, E. S., Okeke, C. O., Nweze, I. M., Ugwuona, C.N., Akaeze, C. M., Onu, J. O., Eze, E. A, Prezi, G. O. and Odii, B. C. (2013). *Igbo Adi: Igbo-English English-Igbo Dictionary of Linguistics and Literary Terms*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Hornby, A. S. (2010). *Oxford Advanced Learner's Dictionary: International Student's Edition*. Oxford: Oxford University Press.

Ekwealor, C. C. (2009). *Agumagu Ederede Igbo N'ozuzuoke*. Nsukka: Paschal Communications.

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

Iheanacho, A. A. (2009). *Conversion with a Critic*. Port Harcourt: Pearl Publishers.

Akporobaro, F. B. (2008). *Introduction to Poetry*, Lagos: Princeton Press.

Nwadike, I. U. (2006), (Ed.). *Akọnauche*. Obosi: Pacific Publishers

Anozie, C. C. (2007). *Uche bụ Afa*. Onitsha: Varsity Press

Abrams, M.H. (2005). *A Glossary of Literary Terms*, USA: Thomson Higher Education.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala Agụmagụ Igbo*. Nigeria: Ifunanya Publishers.

Nwadike, I. U. (2003). *Agụmagụ Odinala Igbo*. Nimo: Rex Charles and Patricks

Emenjo, N. (1979), (Ed). *Utara Nti*. Ibadan: Evans Brothers.

Ugonna, N. (1980). *Abụ Na Egwuregwu Odinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria.

Emenanjo, N. (1983) *Nkemakolam*. Owerri: Heins Publishers.

YUNIT 2 ỤDỊ ABỤ E NWEREN'IGBO

NDỊNA

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0Ndina Kpọmkwem

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ihe omumeonye nkuzi ga-amakị

7.0Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit 1, anyị zipụtara nghọta izugbe abụ nwere, kọwaa ihe abụ Igbo pụtara kpom kwem ma gosipụtakwa nkowa dị iche iche ụfọdụ ndị ọkammụta nyerela gbasara abụ. Nke a meghere anyị n' ighọta ihe bụ isi a hụrụ kwaba okpu n' ihe ọmụmụ a. Nchọpụta na-egosi na e nwere ụdị abụ Igbo abụọ. Na yunit a, anyị ga-eleba anya n' ụdị abụ ndị ahụ e nwere n' Igbo. Nke a ga-enyere anyị aka ighọta ihe ọmụmụ a nke ọma.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe ihe ọmụmụ a, a na-atụ anya na ị ga-enwe ike:

- chọpụta ụdị abụ e nwere n' Igbo
- kọwapụta ihe bụ abụ ọnu/ọdinala
- kwuo ma ndị Igbo ha nwere abụ ọnu/ọdinala
- kọwapụta ihe bụ abụ ederede

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Ihe Abụ Ọnu/Ọdinala (Oral Poetry) Pụtara

Abụ ọnu/ọdinala bụ otu n' ime ngalaba agumagu ọnu e nwere n' Igbo. Abụ ọnu pụtara “Oral poetry” na Bekee. Site n' aha ya, anyị ga-achọpụta na ọ bụ ọnu ka e ji ezipụta ya. Nke a na-egosi na ụdị abụ a adighị n' ụdị ederede mgbe e chepụtara ya na mbụ. O nweghị onye a ga-asị na ọ bụ ya nwe ụdị abụ a kpom kwem kama ọ bụ abụ ọhaobodo niile nwekọrọ ọnu. O nweghikwa onye ga-akọwanwu kpom kwem mgbe abụ ọnu malitere na ndụ ndị Igbo. Kama, nchọpụta na-egosi na abụ ọnu ndị Igbo malitere mgbe ndị Igbo malitere ndụ ha.

Gịni abụ ọnu/ọdinala?

Dịka aha ya si dị, abụ ọnu bụ abụ ndị ahụ e ji ọnu nkịtị ezipụta mgbe e chepụtara ha. Nke a na-egosi na e degħi ụdị abụ a ede n' akwụkwọ. Nke a na-egosi na abụ Igbo

malitere site n'ekwurunonu. Aha ozọ a na-akpo udi abu a na-ekwu maka ya ebe a bu abu odinala. N'ikowa abu odinala, Nwadike (1992), si, "Site n'oge gboo, ndi Igbo nwere abu di iche iche ha ji ebi ndu ha. N'onodu o bula, ndi Igbo nwere abu ha ji eme nke ha na-eme. O dighi onodu o bula gba aka abu ya na ya so." Site na nkowa a, anyi ga-achoputa na udi abu a malitere n'oge gboo. O di okputorokpu. Nke a putara na o si n'aka ndi nna nna anyi ha rute anyi aka. O bu udi abu a ka ndi Igbo ji bie ndu n'oge gboo.

O bu udi abu a na-akowa ebe a ka Nwadike (2003:74) kporo abu odibendi/omenala ha. O gakwara n'ihu kowaputa abu a n'uju. O si, "Ndi Igbo nwere abu odibendi (omenala) ha kamgbe okpu. Site na mgbe uwa gba otọ, ha roro abu metutara ofufechi, mmemme oha, na onodu ejije di iche iche. Abu ndi a na-egosiputa akuko ala ha, nkwenye ha na echiche ime obi ha na mmetuta n'ahu ha." Nkowa a na-egosi na abu onu ndi Igbo malitere mgbe ndi Igbo malitere ndu ha. Ha na-eji udi abu a eziputa onodu, nkwenye, echiche na mmetuta ha di iche iche. Nwadike mekwara ka anyi mata na o bu ndi okpobu na-eziputa abu onu/odinala ndi Igbo.

Okebalama, (2003: 65) nyekwara nkowa nke ya gbasara abu onu Igbo. O si, "Ihe anyi na-akpo abu onu Igbo bu agumagu digasi n'udi mbem, uri na ngugo a na-abu, na-ago n'imerime emume ndi Igbo ji ebi ndu ha." Site n'echiche Okebalama a, anyi ga-achoputa na abu onu Igbo nwere ike idi n'udi mbem, uri maobu ngugo, nke na-aputakaricha ihe na mmemme di iche iche ndi Igbo na-eme na ndu ha. Ozọ, site nankowa ndi a ufodu ndi okammuta nyere gbasara abu onu Igbo, anyi ga-achoputa na ndi Igbo ji onu eziputa abu ha tupu ndi ocha abia.

N'echiche ya gbasara abu onu/odinala, Nnyigide, (2021:13) si, "Abu nwere onodu puru iche na ndu ndi Igbo. Site na mgbe gboo, ndi Igbo nwere abu di iche iche ha ji ebi ndu ha. N'onodu o bula ha hutara onwe ha, ndi Igbo nwere abu ha ji eziputa

mmetụtaobi ha.” Echiche a na-egosi na abụ ọ̀nụ̀ Igbo nwere ọ̀nọ̀dụ̀ pụ̀rụ̀ iche na ndụ̀ ndị̀ Igbo.

Na nchikọ̀ta, site na nkọ̀wa na echiche ndị̀ a e zipụ̀tara ebe a gbasara abụ̀ Igbo, anyị̀ ga-achọ̀pụ̀ta na abụ̀ ọ̀nụ̀/ọ̀dị̀nala ndị̀ Igbo nwere ọ̀nọ̀dụ̀ pụ̀rụ̀ iche na ndụ̀ ndị̀ Igbo. Malite n’oge gboo, ha na-ejikarị̀ ya ezipụ̀ta ọ̀nọ̀dụ̀ dị̀ iche iche ha hụ̀tara onwe ha. Abụ̀ ọ̀nụ̀ ha na-apụ̀takarị̀kwa ihe n’emume dị̀ iche iche ha na-eme.

Nnwale onwe 1

1. Olee ihe bụ̀ abụ̀ ọ̀nụ̀?
2. Olee ndị̀ na-ezipụ̀ta abụ̀ ọ̀nụ̀ ndị̀ Igbo?
3. Kedu ihe e ji ezipụ̀ta abụ̀ ọ̀nụ̀?

3.2 Gị̀nị̀ bụ̀ Abụ̀ ederede/ugbua?

Abụ̀ ederede bụ̀ ndị̀iche abụ̀ ọ̀dị̀nala. Dị̀ka aha ya si dị̀, ọ̀ bụ̀ ụ̀dị̀ abụ̀ dị̀ n’ụ̀dị̀ ederede. Ọ̀ bughị̀ nke e ji ọ̀nụ̀ nkị̀tị̀ ezipụ̀ta. A na-akpọ̀ ya “Written poetry” na Bekee. Ụ̀dị̀ abụ̀ bụ̀ nke a maara onye chepụ̀tara ya, ụ̀lọ̀ ọ̀rụ̀ bipụ̀tara ya na afọ̀ e bipụ̀tara ya. Ụ̀dị̀ abụ̀ anyị̀ na-ekwu maka ya ebe a bụ̀ nke anyị̀ nwere ike ị̀zụ̀ta n’ahịa, guo ya, ị̀ji keta oke n’echiche na ebumnobi odee.

Na nkọ̀wa ya gbasara abụ̀ ederede Igbo, Nwadike, (2006) si, “Abụ̀ ederede Igbo, bụ̀ abụ̀ ndị̀ ahụ̀ ndị̀ mmadụ̀ chepụ̀tara n’echiche ma dee”. Site na nkọ̀wa a, anyị̀ ga-achọ̀pụ̀ta na abụ̀ ederede Igbo esighị̀ n’elu ada. Kama, ọ̀ bụ̀ ihe mmadụ̀ na-echepụ̀ta site n’ekereuche ya ma depụ̀takwa ya n’akwụ̀kwọ̀.

N’ikwado nkọ̀wa Nwadike nyere gbasara abụ̀ ederede Igbo, Nnyigide, (2005:23) si, “Abụ̀ ederede bụ̀ ụ̀dị̀ abụ̀ e chepụ̀tara echepụ̀ta ma detukwa ya n’akwụ̀kwọ̀. Nke a dị̀ iche n’abụ̀ ọ̀dị̀nala nke na-adị̀ n’ụ̀dị̀ ekwurunọ̀nụ̀”. Nnyigide mekwara ka anyị̀

mara na a na-echeputa abụ ederede Igbo echeputa ma na-edetukwa ya n'akwukwọ. O bụ ndeputa a na-edeputa ụdị abụ mere o ji dị iche na nke ekwurunonu.

Anozie, (2005:17) kwenyere na abụ na-adị n'ụdị ederede mgbe o si, "... abụ bụkwa nka nke e nwere ike ide ede. Onye maara maka abụ, bụkwa onye gurụ akwukwọ, maara ka esi agụ na ka e si ede, na-ahazi mmetuta mkpali mmuọ elu o nwere n'ụdị a gurụ n'onu ma detuo ya edetun'akwukwọ". Ihe Anozie na-akọwa ebe a bụ na o bughị onye o bula a ga-echeputanwu/edeputanwu abụ Igbo. Kama, o bụ onye maara maka abụ, onye gurụ akwukwọ, onye maara ka e si ede ihe, ka e si ahazi ihe nakwa onye maara ka o ga-esi ziputa mmetutaobi ya n'ụdị ederede.

Dika anyị na-aga n'ihu, o di mkpa ka anyi kowaa n'ebe a na e nwere uzọ abụọ e si eziputa abụ ederede Igbo. Ha bụ:

- i. N'ụdị ụyọkọabụ (poetic anthology), ya bụ, akwukwọ abụ nke otutu ndi odeabụ dere ma otu onye a kporo edito achikota ya maobu
- ii. N'ụdị akwukwọ abụ otu onye deputara abụ niile di n'ime ya.

N'iga n'ihu, Nwadike, (1992:35) nwere ihe dimkpa o ruteru aka gbasara abụ ederede. O si, "Otu ihe di mkpa irutu aka n'abụ ederede bu na otutu ndi odee nwere ike dee n'otu isiokwu mana usoro ha na ihe mwebata ha agaghị abụ otu. Onye o bula na-edede n'uzo o siri metuta ya. Usoro ha burugodu otu, nka ha anaghị abụ otu". Ihe a Nwadike ruteru aka ebe a dabara adaba ma burukwa eziokwu. O di mkpa ka anyi kowaa n'ebe a na nke a na-aputakaricha ihe n'uyokobu kari a n'akwukwọ abụ otu onye dere. Ima atụ n'uyokobu a kporo *Akpa Uche* nke R. M. Ekechukwu chikotara, ndi odeabụ atọ dere maka "onwu" mana echiche ha ziputara n'abụ ndi a dīcha iche iche.

Site na nkowa ndi a e nyere ebe, o di mkpa ka anyighota nke oma na abụ ederede bu abụ onu e deturu n'akwukwọ. Ebumnobi e ji detuo abụ ndi bu ka echiche ndi odee a

ghara ifu efu. Ọzọkwa bụ ka e nyere onye ọ bụla nwere mmasị n'abụ ndị a aka ịzurụ ha, guo iji ghotā ihe odeabụ bu n'uche nakwa iji keta oke n'echiche odeabụ.

NNWALE ONWE 2

1. Kọwaa ihe bụ abụ ederede n'uju.
2. Olee ihe dị iche n'abụ ọnụ Igbo na abụ ederede Igbo?

4.0 MMECHI

Na yunit a, e sitere n'uzo doro anyakowaa ihe bụ abụ ọnụ/ọdinala (oral poetry) na abụ ederede (written poetry). Dika aha ha si di, abụ abụ ọnụ/ọdinala bụ abụ ndi ahụ e ji ọnụ eziputa ebe abụ ederede bụ ụdi abụ e deturu n'akwukwo, nke mmadu nwere ike izuta ma guo iji ghotā echiche odeabụ ziputara naya. Ọ bụ ezie na e detuola ufodu abụ ọdinala n'akwukwo mana nke a emeghi ka ha buru ederede. Ebumnobi e ji detue ha bụ ka echiche di n'ime ha ghara ifu efu.

5.0 NCHIKOTA

Na yunit a, anyi kowara naabụ ọnụ bụ otu n'ime ngalaba agumagu ọnụ ndi Igbo nwere tupu ndiocha abata n'ala Igbo. Ọ bụ ọnụ ka e ji eziputa ya. E mere ka anyi matana abụ ọnụ Igbo malitere mgbe ndi Igbo malitere ndu ha. N'aka nke ozo, a kowakwara na abụ ederede bukwa otu n'ime ngalaba agumagu ederede Igbo. Ụdi abụ a bụ nke e cheputara n'isi na detuo ya n'akwukwo ka onye obula o masiri zuru ya, guo ma keta oke n'echiche odeabụ. Otu ebumnobi putakarichara ihe ndi odeabụ Igbo ji edetu abụ ha bụ ka echiche ha ghara ifu efu kama ka o di okputorokpu, site n'otu ogbo rue n'ogbo ozo.

6.0 IHE OMUME

1. Olee ebumnoobi e ji detuo ụfọdụ abụ ederede edetu?
2. Kọwaa nke ọma ihe mere abụ ọnụ ji dị iche n'abụ ederede.
3. Kedu ụzọ e si ezipụta abụ ederede.
4. Kọwaa n'uju ihe Nwadike rụturu aka maka abụ ederede Igbo.

7.0 NRỤTUAKA/NGỤMI

Ekechukwu, R. M. (Ed.) (1975). *Akpa Uche*. Ibadan:University Press.

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abụ Na Egwuregwu Ọdinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria.

Nwadike, Inno Uzoma (1992). *Ntoala Agumagu Igbo*. Ifunanya Publishers Nigeria.

Okebalama, C.N. (2003). *Mkpọlite Agumagu Ọnụ Igbo*. Enugu: Snaap Press.

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Ọdinala Igbo*. Nimo: Rex Charles and Patricks

Nwadike, I. U. (2006), (Ed.). *Akọnauche*. Obosi: Pacific Publishers.

Anozie, C. C. (2007). *Uche bụ Afa*. Onitsha: Varsity Press.

Okoh, N. (2008). *Preface to Oral Literature*. Onitsha: Africana First Publishers.

Nnyigide, N. M. (2015). “Abụ Ekerechi Ederede Igbo:Nnyocha Site N’atụtu Kegburugburu”, PhD Dissertation, Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Nnyigide, N. M. (2015). “Mputara Agumagu Ọdinala, Njirimara, Ngalaba na Nkenụudị ya” in Nnyigide, N. M., Isidienu, I. C. and Udechukwu, G. I. (Eds). *Ọmụmụ Agumagu na Omenala Igbo*. Awka: Fab Anieh.

YUNIT 3MMALITE ABỤ IGBO

NDỊNA

1.0 Mkpqlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina Kpomkwem

3.1 Mmalite Abụ ọnụ

3.2 Mmalite Abụ Ederede

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ihe omume

7.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

Na yunit 2, anyị lebara anya n'ụdị abụ e nwere n'Igbo. E mere ka anyị mata na e nwere ụdị abụ abụọ n'Igbo. Ha bụ abụ ọnụ/ọdinala na abụ ederede/ugbua. A kọwara na ọ bụ ọnụ ka e ji ezipụta abụ ọnụ mana nke ederede bụ nke e deturu n'akwụkwọ. Na yunit a, a ga-eleba anya na mmalite abụ Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụ a, ị ga-enweike:

- mara mgbe abụ ọnụ Igbo malitere

- chọputa etu abụ abụ ederede si malite
- ghoṭa ihe mere e ji deputawa abụ Igbo n'akwukwo
- mata ufodu akwukwo abụ ederede Igbo

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Mmalite Abụ Onụ Igbo

Na mpaghara a, anyị agaghị ileba anya ma chọputa mgbe abụ onụ Igbo malitere na onodu e ji eziputa abụ onụ Igbo. Abụ onụ dị ka e si kowa na mbụ bu otu n'ime ngalaba agumagu onụ Igbo nke nwere ezi onodu na ndu ndi Igbo. Abụ ndi a bu onu ka e ji ziputa ya mgbe e cheputara ya n'isi. Mmadu nwere ike na-aguru onwe ya agumagu onu dika igu egwu mgbe o na-aru oru, mgbe o na-egwu egwu na mgbe o na-ezu ike iji mee onwe ya obi utu. Ndi Igbo, dika anyi maara, bu ndi na-eme mmemme rinne. Otutu mgbe, agumagu onu na-aputakari ihe na mmemme ndia. Nke a na-egosi na ihe na-eweputakari abụ onu bu mmemme maobu emume na ndu ndi Igbo. E nwere onodu abuo putakarichara ihe na ndu ndi Igbo. O nwere ike i bu onodu onu maobu onodu akwariri. Onodu onu nwere ike iputa ihe n'echichi, alimdi na nwunye, nkuputa nwa, egwu onwa, emume odinala di iche iche e ji mara obodo di iche iche n'ala Igbo dika iri ji ohuu. Onodu akwariri na-abukari oge akwamozu maobu oge odachi ozu dakwasara mmadu. Abụ onu Igbo na-aputakwa ihe n'usoro ofufe chi ndi Igbo dika n'agomofu, achumaja, efemarusi nakwa n'iti mmonwu maobu ihe nkiri, ejije/egwuregwu odinala ndi ozu di iche iche e nwere n'obodo di iche iche. O bu n'oge ndi a ka okpobu na-agbado ukwu na ha ama mbem, agu uri maobu ago ngugo. Mgbe okpobu na-eme nke a, ohanaeze na-esonye site n'ige nti, igba egwu, iku aka dika onodu anu na ya si di maka na o bu onodu na-eweputa ihe o na-akpo ma o bu o na-ekwu maobukwanu ihe o na-eme.

Ihe ndi a kowara ebe a na-egosi na abụ Igbo malitere mgbe ndi Igbo malitere ndu ha. Abụ onu na-aputakari ihe n'emume/mmemme ndi Igbo di iche iche. E nwere ike

ikwu na abụ ọ́nụ́ bụ́ isi sekpụ́ ntị́ n’emume/mmemme ndị́ Igbo dī́ iche iche. Nke a na-egosi na o nweghị́ emume/mmemme maọ́bụ́ ọ́nọ́dụ́ ndị́ Igbo enweghị́ abụ́ e ji ezipụ́ta ya.

N’ikwado nkọ́wa ndị́ a e nyere n’elu, Nwadike (19192:32) mere ka anyị́ mata na abụ́ ọ́nụ́ Igbo malitere n’oge gboo. Ọ́ sị́, “Site na mgbe gboo, ndị́ Igbo nwere abụ́ dī́ iche iche ha ji ebi ndụ́ ha. N’ọ́nọ́dụ́ ọ́ bụ́la, ndị́ Igbo nwere abụ́ ha ji eme nke ha na-eme. Ọ́ dighị́ ọ́nọ́dụ́ ọ́ bụ́la gba aka abụ́ ya naya so.”

Ọ́zọ́, Nwadike, (2003:72) kọ́kwara na abụ́ ndị́ Igbo malitere na mgbe ọ́kpụ́. N’echiche ya, ọ́ sị́, “Ndị́ Igbo nwere abụ́ ọ́dị́bendị́ (omenala) ha kamgbe ọ́kpụ́. Site na mgbe ụ́wa gba ọ́tọ́, ha rọ́rọ́ abụ́ metụtara ofufechi, mmemme ọ́ha na ọ́nọ́dụ́ ejije dī́ iche iche. Abụ́ ndị́ a na-egosipụ́ta akụ́kọ́ala ha, nkwenye ha, echiche ime obi ha na mmetụ́tanahụ́ ha. Na ndụ́dugandụ́ ọ́bụ́la, a na-enwe ndị́ ọ́kpọ́abụ́, ndị́ weputarala abụ́ echichedị́ omimi, mbem na abụ́ Dike dī́ ọ́kpụtọ́rọ́kpụ́.” Nkọ́wa a na-eme ka anyị́ mata na abụ́ ọ́dị́nala/ọ́nụ́ ndị́ Igbo abụ́ghị́ naanị́ maka ikpa mmadụ́ obi ọ́ma. Kama, ọ́ na-ezipụ́ta nkwenye, echiche, akụ́ọ́ala, ọ́nọ́dụ́ na mmetụ́tahụ́ ndị́ Igbo.

N’ikwado nkọ́wa a Nwadike nyere, Anozie (2005:16) sị́, “Ndị́ mbụ́ malitere bụ́wa abụ́ na mbụ́ bụ́gbado ndị́ mere nke a n’ụ́dị́ abụ́ a bụ́rụ́ n’ọ́nụ́ naanị́. Akụ́kọ́ala obodo dī́ iche iche, ike ndị́ dike dī́ iche iche kparala, akụ́kọ́ agha na mmeri n’agha niile ndị́ agha a maara amara n’ọ́tụtụ́ obodo, dgz. bụ́ ọ́nụ́ ka ndị́ maara maka abụ́ jiri bụ́ọ́ abụ́ ndị́ niile.”

Anozie (2005) mekwara ka anyị́ ghọ́ta na abụ́ malitere n’ọ́tụtụ́ ụ́zọ́ a ga-asị́kene gbara ọ́chichị́, nke jupụtara n’ihe omimi ma bụ́rụ́kwa ihe malitere kamgbe ụ́wa malitere n’oge terela nnukwu aka. Ọ́ kọ́wara na mmadụ́ na abụ́ dī́ n’ụ́wa kamgbe ụ́wa bidoro. N’uche ya, o mere ka anyị́ mata na abụ́ bụ́rụ́ okenye n’ebe agụ́magu niile mmadụ́ nwere n’ụ́wa ebe iduuazị́ na-esote ya. Dị́ka o si kọ́wa, na mbido mbido,

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

abụ buru ụzọ ziputa onwe ya dika nka a gurū n'ọnụ. N'ụdị o tosiri ka e lewe ya (abụ) dika ukwe nke e nwere ike ịgụ agụ ma gbaa ya agba dika egwu. O kwuru na anyị si ụzọ dī otu a kowaa abụ, anyị nwere ike isi na abụ putara okwu ọnụ mmadụ kpụ nnukwu oku n'ọnụ nke mmadụ kwuputara mgbe onye ahụ nwere nnukwu mmetuta nke kpaliri mmuọ onye ahụ nnukwu elu.

Na nchikota, ọ buru na anyị lee anya n'ihe ndi a kowaputara ebe a, anyị ga-achoputa na abụ ọnụ/odi nala ndi Igbo malitere mgbe ndi Igbo malitere ndu ha, n'oge gboo. Ya bu na tupu ndi ocha abia; (ndi wetaara anyi usoro edide), naani site n'ọnụ ka e si eziputa abụ ndi Igbo. O bukwana ndi okpobu Igbo di iche iche na-echeputa ma na-akpopta abụ ndi a. Ufodu ndi okpobu e nwere n'Igbo gunyere:

1. Mike Ejeagha
2. Morocco Maduka
3. Ozoemena Nwa Nsugbe
4. Theresa Onuora
5. Ngozi Okoye, dgz.

NNWALE ONWE 1

1. Olee mgbe abụ ọnụ Igbo malitere?
2. O bu na mmeme/emume ndi Igbo niile ka a na-eziputa abụ?
3. Detuo mmeme/emume ndi Igbo ise a na-eziputakarị abụ ọnụ na ya.
4. Kpopta aha ndi okpobu Igbo ato i maara.

3.2 Mmalite Abụ Ederede Igbo

N'ebe a, anyi ga-eleba anyi ichoputa mgbe abụ ederede Igbo malitere nakwa etu e si eziputa abụ ederede Igbo. Dika a kowara n'elu, abụ ederede bu echiche ndi ahụ e cheputara n'isi ma detuo ha n'akwukwo nke nwere ike idi n'udi uyokobu, nke bu

akwukwo abụ otutu ndi odeabu deputara abụ ndi di n’ime ya, mana o buzi otu onye a na-akpo edito chikotara ya maobu akwukwo abụ naani otu onye dere. Udi abụ anyi na-akowa ebe a bu nke a maara onye/ndi cheputara ya, detuo ya n’akwukwo, ka onye o bula o masiri zuru ya, guo ma keta oke n’ime ya. Nke a na-egosi na a bia n’abu ederede, a maara onye/ndi cheputara ya, ulo oru biputara ya na afọ e biputara ya.

Nchoputa na-egosi na abụ ederede Igbo amaliteghi n’oge ka ejije ederede Igbo. Dika Nwadike, (1992: 34) si kwu, “Abụ ederede Igbo, dika ejije ederede Igbo, ebidoghi n’oge di ka iduuzi. N’agbanyeghi na otutu ndi mmadu edeela abụ, na nke onwe ha, akwukwo abụ Igbo Igbo (sic) aputaghi ganye na 1975...”.

Nwadike (2003:iii) gara n’ihu mee ka anyi mata na, “Abụ Ederede Igbo bu abụ ndi ahụ ndi mmadu cheputara n’echiche ma dee. Tupu 1975, ndiigbo enweghi abụ ederede. Nke a aputaghi na ufodu mmadu edeghi abụ obula n’Igbo, kama, e nweghi otu akwukwo e kpokotara abụ Igbo n’ime ya. Mana n’afọ 1975, anyi nwere ngozi na otu nwaafọ Igbo.(sic) Mz. R.M. Ekechukwu, chikotara abụ 63 n’isiokwu di iche iche (sic) ndiodeabu 13 dere, kpo ya *Akpa Uche*... Site n’oge ahụ ruo taa, e nweela otutu akwukwo abụ, ma ndi otu onye dere ma ndi otutu mmadu dere, a chikota ha n’otu akwukwo abụ”.

O buru na anyi lee anya n’ihe ndi a Nwadike kowaputara n’elu, anyi ga-aghota na o bu eziokwu na abụ ederede Igbo malitere ka ndi ocha biara n’ala Igbo. Mana o maliteghi n’oge ka ngalaba agumagu ndi ozọ. Iduuzi na ejije ederede Igbo bucha ya uzọ wee malite. Ihe ozọ dikwa mkpa ka anyi mata bu na akwukwo abụ ederede Igbo mbu e biputara bu nke a kporo *Akpa Uche*. Ka e biputachara nke a, otutu umu Igbo maliteziri deputawa ma biputawa akwukwo abụ Igbo.

Lee anya n’okpuru ka i hu ufodu uyokoabụ na akwukwo abụ Igbo di iche iche, aha odeabu maobu edito ha, afọ mbiputa ha na aha ulo oru mbiputa ha:

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

S/N	Afọ Mbiputa	Akwukwo Abu	Aha Odeabu	Ulo oru Mbiputa
1.	1975	<i>Akpa Uche</i>	Ekechukwu(Ed.)	Oxford Press
2.	1979	<i>Mbem Igbo</i>	Obienyem	University Comp.
3.	1979	<i>Utara Nti</i>	Emenanjo(Ed.)	Evans
4.	1979	<i>Nka Okwu</i>	Maduekwe	Longman
5.	1980	<i>Nkemakolam</i>	Emenajo	Heins
6.	1984	<i>Uyoko Mbem</i>	Ogbalu	UPC
7.	1988	<i>Ako Bu Ndu</i>	Chukwuezi	Longman
8.	1989	<i>Uche Bu Afa</i>	Onyekaonwu	UPC
9.	1990	<i>Echiche</i>	Mgbemena	Macmillan
10.	1992	<i>Mbido Abu</i>	Nwadike	Pacific
11.	1994	<i>Uri Ako na Uche</i>	Nnabuihe	Leos Graphic
12.	2003	<i>Ije Uwa</i>	Okediadi	Fulladu
13.	2005	<i>Uche Bu Afa</i>	Anozie	Varsity Pub
14.	2006	<i>Akonauche</i>	Nwadike(Ed.)	Pacific
15.	2014	<i>Egwu Onwa</i>	Ogene & Nwokoye	

NNWALE ONWE 2

1. Kedu mgbe abụ ederede malitere?
2. Kedu ụzọ e si eziputa abụ ederede?
3. Olee akwukwo abụ mbụ e dere n'Igbo?

4.0 MMECHI

Na yunit a, a kowara na abụ ọñụ Igbo malitere mgbe ndị Igbo malitere ndụ ha. E ziputakwara ọñọdụ na emume/mmemme dị iche iche ebe abụ ọñụ na-agbakarị elu. N'aka nke ọzọ, e mekwara ka anyị matana abụ ederede Igbo ebidooghi n'oge. Ngalaba iduuazị na ejije ederede Igbo bucha ya ụzọ malite. N'agbanyeghi nke a, e nweela ọtụtụ akwụkwọ abunauyokọabụ dị iche iche ndị odeabụ Igbo deputarala ma biputakwa n'Igbo. A kowakwara na abụ ederede Igbo nwere ike idị n'uyokọabụ, nke ọtụtụ mmadụ dere ma otu onye a na-akpọ editọ achikọta ya maobu n'akwụkwọ abụ nke otu onye dere.

5.0 NCHIKỌTA

N'ihe omumụ a, a kowarana ndị Igbo ejighi abụ ọñụ/odinala ha eti epele. E nweghi ike ikewapụ abụ ọñụ/odinala na ndụ ndị Igbo. O bu nke a merenaabụ ọñụ Igbo na-agbakarị elu n'ọñọdụ na emume/mmemme ndị Igbo di iche iche dika: echichi, ọñụ nwa, akwamozu, igba mgba, igba afa, ichu nta, igọ ofo, iri ji ohu, dgz. E ziputara aha ufodu ndi okpobu Igbo a na-anu aha ha n'ala Igbo taa. Ozọ, a kowaputara ma gosiputakwa na a na-eziputakarị abụ Igbo n'uzo abuo, dika n'uyokobu maobu n'akwukwo abu. E mere ka anyi mata na akwukwo abu mbu e biputara n'Igbo bu *Akpa Uche*, n'afọ 1975, nke di n'udi uyokobu. E ziputakwara ufodu akwukwo abu ederede Igbo, aha odee ha/edito ha, ulo biputara ha na afọ mbiputa ha.

6.0 IHE Omume onye nkuzi ga-amaki

1. Kowaa n'uju mgbe abụ ederede Igbo malitere
2. Deputa aha uyokobu ise na aha edito ha.
3. Deputa aha akwukwo ise na aha odee ha.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Ekechukwu, R. M. (Ed.) (1975). *Akpa Uche*. Ibadan:University Press.

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abụ Na Egwuregwu Ọdinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria.

Nwadike, Inno Uzoma (1992). *Ntoala Agumagu Igbo*. Ifunanya Publishers Nigeria.

Okebalama, C.N. (2003). *Mkpolite Agumagu Onu Igbo*. Enugu: Snaap Press.

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Ọdinala Igbo*. Nimo: Rex Charles and Patricks

Nwadike, I. U. (2006), (Ed.). *Akọnauche*. Obosi: Pacific Publishers.

Anozie, C. C. (2007). *Uche bu Afa*. Onitsha: Varsity Press.

Nnyigide, N. M. (2015). “Abụ Ekerechi Ederede Igbo:Nnyocha Site N’atụtu Kegburugburu”, PhD Dissertation, Nnamdi Azikiwe University.

Nnyigide, N. M. (2015). “Mputara Agumagu Ọdinala, Njirimara, Ngalaba na Nkenụdị ya” in Nnyigide, N. M., Isidienu, I. C. and Udechukwu, G. I. (Eds). *Ọmụmụ Agumagu na Omenala Igbo*. Awka: Fab Anieh.

MODUUL 2QDIDI ABỤ IGBO

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

- Yunit 1 Mmewere Abụ Igbo
- Yunit 2 Njirimara Abụ ọnụ/ọdinala
- Yunit 3 Njirimara Abụ Ederede/Ugbua
- Yunit 4 Njirimara Ọkpọabụ na Odeabụ Igbo

YUNIT 1 Mmewere Abụ Igbo

NDINA

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0Ndina Kpọmkwem

3.1 Echiche

3.2Asụsụ

3.3Ndanusoro

3.4 Mmetụtaobi

4.0 Mmechi

5.0 Nchịkọta

6.0 Ihe omume

7.0 Nrụtaaka/Ngụmi

1.0MKPOLITE

Na Modul 1, anyi lebara anyana mputara abụ n'ozuzuoke, mputara abụ Igbo kpomkwem, nkowa di iche iche ndi okammuta nyere gbasara abụ Igbo nakwa mmalite abụ onu/odinala Igbo na abụ ederede Igbo. Anyi choputara na abụ bu otu n'ime ngalaba agumagu Igbo e nwere nke puru iche n'ebe ngalaba ndi ozo di. E mekwara ka anyi matana ihe kpatara ndiche a bu na okpobu maobu odeabu na-ahokari okwu ndi na-emetukari mmadu na mmuo were eziputa abụ.

Na Modul nke abuo a, anyi ga-eleba anya n'odidi abụ Igbo site n'irutu aka na mmewere abụ Igbo, njirimara abụ onu/odinala Igbo, njirimara abụ ederede Igbo, njirimara okpobu na odeabu Igbo.

2.0MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumua, i ga-enweike:

- mata ihe ndi mewere abụ Igbo
- ghota ihe ndi e ji mara abụ onu Igbo
- muta ihe ndi e ji mara abụ ederede Igbo
- choputa ihe ndi e ji mara okpobu na odeabu Igbo

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Echiche

Nke a bu ihe nke mbu mewere abụ Igbo. Di ka nchoputa si gosi, abụ anaghi ada n'elu kama, o bu ihe si n'echiche mmadu puta. N'ebe a, a na-eme ka anyi ghota na abụ bu ihe e cheputara echeputa. Nke a na-egosi na abụ obula nwere echiche o na-eziputa. Gini bu echiche a a na-ekwu maka yaebe a? Echiche bu ihe omimi maobu ihe zoro ezo okpobu/odeabu ziputara n'abu ya. Nke a na-egosi na echiche abughi ihe na-aputa gbawam n'abu. Kama, ogee/oghu kwesiri ige/igu abụ ahụ ugoro

ugboro iji chọputa echiche dị naya. Dị ka Emenanjo (1979) si kọwa, abụ ọ bụla dị ka agumagu ọ bụla nweriri ihe e bu n'uche wee dee ya. Ihe gbasara echiche abughị ihe a na-abụ n'aha a baara abụ. Ọ bụrụ na a gughị abụ ọ bụla nke oma, ndi mmadu agaghị enwe ike ighota echiche a dị n'ime abụ. N'aka nke ozo, ọ bụrụ namadu abuo guo otu abụ, ha abuo nwere ike kwekorita n'ihe gbasara isiokwu abụ ahụ. Mana ha abuo nwere ike ghara ikwekorita n'ihe gbasara echiche dị n'abụ ahụ. Ihe na-akpatakarị nke a bụ na ihe gbasara echiche bụ otu ihe a gurụ si metuta mmadu na mmuo.

Emenanjo (1983) na Onyekaonwu (2003) kwekoritakwara na oguu kwesiri igu abụ ugboro ugboro iji chọputa echiche na ihe omimi dị n'abụ ahụ. N'akuku nke ya, Anozie (2005) mere ka anyi mata na abụ Igbo na-eji echiche a dokoro onu eziputa ike di na ya.

N'ihe gbasara echiche abụ, Uba-Mgbemena (2012) mere ka anyi mata na a bia n'abụ obula, echiche di ka ekwere e ji kpaa ya bu ekete bu abụ. So echiche abughị abụ, abụ abukwanighi so echiche. Echiche abụ di n'udi abuo. O nwere ike ibu echiche ukwu maobu echiche nta. Uba-Mgbemena mekwara ka anyi mata na ihe na-eme ka echiche abụ puo iche site n'iwelite ya elu, bu asusu obuabu. Echiche di n'abụ nwere ike buru echiche miri emi ma o bu nke emighi emi.

Nnyigide (2015:26) mekwara ka anyi mata na, "...odeabụ nwere ike iziputa echiche di n'abụ site n'ikwu maka Chukwu okike na ihe o kere, onwu na ndu, akunauba, ndorondoro ochichi, mmekorita mmadu na ibe ya, omenala, ekpemekpe, dgz". Ihe ndi a bu echiche di n'abụ. Echiche obula di n'abụ ederede Igbo nwere ka o si emetuta oguu na mmuo. Udi mmetuta a nwere ike ibu nke onu, nwute, ariri, egwu maobu ujo, obi nchehari, akpomasi, dgz.

NNWALE ONWE 1

- a. Kọwaa n'uju ihe echiche abụ pụtara.
- b. Olee ka ogee/ogụu si achoputa echiche dị n'abụ Igbo?
- ch. Kedu ụdị echiche a na-eziputa n'abụ Igbo?

3.2 Asusu

Nke a bụ ihe nke abụọ mewere abụ Igbo. Asusu bụ isi sekpu ntị n'abụ Igbo. Asusu dị nnukwu mkpa n'abụ Igbo. Nke a mere na a na-akapachapụ anya a horo asusu pụrụ iche nakwa nke na-emetuta na mmuọ were eziputa abụ. Dị ka anyị kọwara n'elu, ọ bụ asusu ka e ji eziputa echiche dị n'abụ. E jikwa asusu akpalite mmetutaobi ogee/ogụu. Etu anyị si kọwaa na mbụ, ọ bụ ụdị asusu e ji eziputa abụ mere na abụ dị iche na ngalaba agumagu ndị ọzọ. N'ihe gbasara asusu abụ, Anozie (2007:11) mere ka anyị mata na, "Asusu abụ tosiri ika aka iji welite abụ ahụ elu, mee ka abụ ahụ kaa aka ma nye ezi echiche dị elu". Ihe Anozie na-akọwa ebe a bụ na asusu abụ na-enye aka ewelite abụ elu na-emekwa ka echiche dị n'ime abụ puta ihe.

Ụba-Mgbemena (2012:vii) kwadoro ihe Anozie kwuru n'ihi na ọ sị, "Ihe na-eme ka echiche abụ pụ iche site n'iwelite ya elu, bụ asusu ọbụabụ. Nnukwu ihe dị iche n'asusu (sic) abụ na asusu akomakọ... mana nke abụ na-adị chīm, buru asusu e ji atumatuokwu, okachasi enyookwu choo mma n'uzo puru iche". Site n'ihe Ụba-Mgbemena kọwara ebe a, anyị ga-achoputakwa na asusu abụ dị iche n'asusu ngalaba agumagu ndị ọzọ. A na-ejikwa atumatuokwu dị iche iche achọ achọ abụ mma kariya agumagu ndị ọzọ.

NNWALE ONWE 2

- a. Kedu ka asụsụ abụ si akpalite mmetụtaobi ọgụ?
- b. Olee ihe na-ewelite abụ elu?
- ch. Gịni na-enye aka ezipụta echiche dị n'abụ?

3.3Ndanusoro

Ndanusoro bụ ihe nke atọ mewere abụ Igbo. Dị ka e si mee ka anyị mara, ndanusoro na-apụtakarị ihe n'abụ ọnu/ọdinala karịa n'abụ ederede n'ihhi na a na-eziputakrị abụ ọnu n'udị ekwerekwe maọbụ aguragu. Ụba-Mgbemena (2012:viii) ziputara echiche ya gbasara ndanusoro abụ Igbo. O sị, “N'abụ ọbụla, ndanusoro nọ nnukwu ọrụ. O bụ ya na-akpalite mmetụtaobi n'ime onye na-agụ maọbụ (sic) na-egere abụ”.

Otu ndiiche putara ihe n'etiti abụ na ngalaba agumagu ndi ọzọ bụ ndanusoro. Nke a bukwa ihe puru iche e ji mara abụ Igbo. Kedu ka ndanusoro si aputa ihe n'abụ Igbo? O na-aputa ihe site n'inwe nkurume (pause) nke na-ekeji ekwumekwu (utterance) na mkpirisi na mkpirisi, n'uzọ ha ga-esi na-adanye n'usoro n'usoro.

Nchoputa na-egosi na e nwere ihe atọ ndi na-enye aka eme ka e nwee ndanusoro n'abụ Igbo. Ihe ndi ahụ di ka Ụba-Mgbemena si ziputa ha bụ:

- a. **Kwunkwukwa (Repetition):** Nke a putara ikwunwe otu okwu ugboro ugboro.
- b. **Odidi nkejiokwu (Syllable structure):** O kwesiri na okpobu/odeabu ga-aghota mkporookwu ndi odidi nkejiokwu ha ga-ekwe ka ha danye n'usoro abụ.
- ch. **Ndakorita udaolu:** Nke a na-aputa ihe n'ahiriabu. N'ahiriabu o bula, e kwesiri ka e nwee nhuko udaolu. Nke a na-enyekwa aka eme ka mmetutaobi di n'abụ kara ruo ogee/oguu n'ahụ.

NNWALE ONWE 3

1. Olee ụdị abụ Igbo ndanusoro na-agbakarị elu na ya?
2. Kedu ka ndanusoro si apụta ihe n'abụ Igbo?
3. Gịnị na-enye aka akwalite mmetụtaobi n'abụ Igbo?

3.4 Mmetụtaobi

Nke a bụ ihe nke anọ mewere abụ Igbo. Abụ Igbo na-ezipụta mmetụtaobi karịa ngalaba agụmagụ Igbo ndị ọzọ. Mmetụtaobi pụtara ụdị ọnọdu ime mmụọ maọbụ mmetụahụ mmadụ na-enwe mgbe ọ na- ege maọbụ agụ abụ. Mmetụtaobi dịgasị n'ụdị dị iche iche. O nwereike ịdị n'ụdị ọnụ, mwute, ihunaanya, asi, ụjọ, mgbagwojuanya, dgz. Dị ka anyị si kọwa n'elu, ihe na-enye aka akwalite mmetụtaobi nke abụ ọ bụla bụ ndanusoro. Ụba-Mgbemena (2012: vii) mekwara ka anyị ghọta na, “Ọ bụ site na mmetụtaobi nke abụ na-enye, ka ọbụabụ ji abaru n'ime obi anyị; ọ bụ yana-eme ka abụ ya metụta anyị na mmụọ.

NNWALE ONWE 4

- a. Gịnị bụ mmetụtaobi?
- b. Deputa ụdị mmetụtaobi ise nwere ike iputa ihe n'abụ Igbo.

4.0MMECHI

Site n'ihe ndị a kọwara ebe a, e mere ka anyị ghọta na e nwere ihe anọ mewere abụ Igbo. Ihe ndị ahụ bụ: Echiche, asụsụ, ndanusoro na mmetụtaobi. Ụzọ ihe anọ ndị a jikọtara aka ọnụ buru abụ Igbo. E nweghị otu, abụọ maọbụ atọ n'ime ha nwere ike inye anyị ezigbo abụ Igbo. Ha abughị mmewere kwu n'otu n'otu. Kama, ha jikọtara ọnụ wee mewe abụ Igbo. N'ihi nke a, tupu a kpoọ aguragu/ekwurekwu/ederede ọ bụla abụ, ihe anọ ndị a ga-ezuriri oke n'ime ya.

5.0 NCHIKỌTA

N'iche ọmụmụ a, anyị lebara anya n'iche dị iche iche mewere abụ Igbo. E mere ka anyị ghotá na ihe ndị ahụ bụ: Echiche, asụsụ, ndanusoro na mmetụtaobi. A kọwara anyị na ihe na-eme ka echiche abụ pụta ihe bụ asụsụ. Ihe ọmụmụ a mere ka o doo anyị anyana asụsụ abụ na-adị iche n'asụsụ ngalaba agụmagụ ndị ọzọ dị ka iduuzi na ejije. Anyị sitekwara n'iche ọmụmụ a chọpụta na o nwere ihe atọ na-eme ka e nwee ndanusoro n'abụ Igbo dị ka: Kwukwukwa, ọdịdị nkejiokwu na ndakorita ụdaolu. E mekwara ka anyị matana abụ Igbo na-ezipụta ụdị mmetụtaobi dị iche iche dị ka ọnu, mwute, ihunaanya, dgz.

6.0 Ihe Omume onye nkuzi ga-amakị

1. Olee ụdị echiche abụ Igbo na-enwe?
2. Depụta ma kọwaa n'uju ihe atọ na-eme ka e nwee ndanusoro n'abụ Igbo
3. Depụta ụdị mmetụtaobi ise abụ Igbo na-ezipụta.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Emenanjọ, N. (1979). *Utara Ntị*. Ibadan: Evans.

Emenanjọ, N. (1983). *Nkemakolam*. Owerri: Heins.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala Agụmagụ Igbo*. Enugu: Ifunaya Publishers.

Nwadike, I. U. (2003). *Agụmagụ Odinala*. Onitsha: Africana First Publishers.

Onyekaonwu, G. O. (2003). *Uche bụ Afa*. Onitsha: Varsity Press.

Anozie, C. C. (2007). *Uche bụ Afa*. Onitsha: Varsity Press.

Ụba-Mgbemena, A. (2012). *Echiche*. Ibadan: Gold Press

Uzochukwu, S. (2012). *Akanka na Nnyocha Agumagu Igbo*. Obosi: Pacific Publishers

Nnyigide, N. M. (2015). "Abụ Ekerechi Ederede Igbo: Nnyocha Site N'atụtu Kegburugburu", PhD Dissertation, Nnamdi Azikiwe University.

Yunit 2Njirimara Abụ Ọnụ/Ọdịнала

NDINA

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina kpomkwem

3.1 Echiche/ Ekereuchena Mgbanwe

3.2 Ekwurunonụ

3.3 Emereme/Ọkpọabụ na Ogee

3.4 Ndanusoro

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ihe Omume

7.0 Nrụtuaka/Ngụmi

1.0 MKPQLITE

Nayunit 1, anyị malitere site n'ileba anya n'ihe dị iche mewere abụ Igbo. E mere ka anyị ghọta na ọ bụ ihe anọ ndị a mewere abụ Igbo: Echiche, asụsụ, ndanusoro na mmetụtaobi. N'ihe ọmụmụ a, anyị ga-eleba anya n'ihe dị iche iche e ji mara abụ ọnu/ọdinala Igbo. Abụ ọnu/ọdinala, dị ka otu n'ime ngalaba agụmagụ ọnu/ọdinala Igbo nwere ihe ndị e ji mara ya. Ọ bụ ihe ndị ahụ ka anyị ga-eziputa na mpaghara ebe a. A na-atụ anya na nke a ga-enyere anyị aka ighotawanye ihe ọmụmụ a nke ọma.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụa, ị ga-enweike:

- ghọta etu e si eziputa abụ ọnu/ọdinala
- mata na ndanusoro na-agbakarị elu n'abụ ọnu/ọdinala
- chọpụta etu mgbanwe si apụtakarị ihe n'abụ ọnu/ọdinala

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Echiche/Ekereuche na Mgbanwe

Ihe ndị e ji mara abụ ọnu Igbo bụ na o si n'echiche pụta, ya bụ, a na-echeputa ya echeputa; o si n'ekereuche mmadụ apụta; ọ na-anabatakwa mgbanwe n'uzọ dị iche iche. N'ezie, abụ ọnu/ọdinala esighi n'elu da. Kama, ọ bụ ihe si n'echiche mmadụ pụta. Ihe a na-eme ka anyị ghọta ebe bụ na a na-echeputa abụ ọnu/ọdinala echeputa. Ọ bụ site n'ekereuche mmadụ ka abụ ọnu/ọdinala Igbo si apụta. Onye a maara na-echeputa ma na-eziputa abụ ọnu/ọdinala ka a na-akpọ ọbụabụ/ọkpọabụ. Ọbụabụ/Ọkpọabụ a na-agbadokarị ụkwụ na mmemme na ọnọdu ndị Igbo dị iche iche were echeputa abụ ọ na-abụ/akpọ. Dị ka Nwadike (1992 na 2003) si mee ka anyị mata, ndị Igbo nwere ọnọdu mmemme dị iche iche na-apụta ihe na ndụ ha. O nweghi mmemme ma ọ bụ ọnọdu ọ bụla ndị Igbo nọ na ya enweghi abụ ha ji eziputa ya. Ọnọdu maọbụ mmemme ndị ahụ gụnyere: ọñụ nwa, alụmdi na nwunye, akwamoozu,

mmemme iri ji ọhuru, echichi, ichu nta, igba mgba, dgz. O bu onodu ndi a ka okpobu na-agbado ukwu were na-echeputa ma na-akpoputa abu ya.

E wezuga onodu ndi a, obubu/okpobu nwekwara ike igbado ukwu n'ihe na-eme na gburugburu ya, ihe o nuru na nti nakwa ihe o huru n'anya were na-echeputa ma na-akpoputa abu ya. Ufodu oge, ndi obubu/okpobu na-agbadokari ukwun'akparamaagwa maobu omume ojoo di iche iche na-aga n'oha obodo, di ka: ochichi nchigbu, izu ohi, igba asiri, igbu mmadu, ikwa iko, ume ngwu, dgz were echeputa ma na-akpoputa ya. Ebumnobi ha bu ka ha site n'abu ha na oru ekereuche ha kochaa ma katokwa akparamagwa na omume ojoo ndi a iji mee ka ndi na-etinye aka na ha chegharia ma biwe ezigbo ndu, ka obodo wee di mma.

N'aka nke ozo, ndi obubu/okpobu na-anokwa n'onodu na mmemme ndi Igbo di iche iche were echeputa abu ha ji eto onye kpara ike nakwa onye mere ihe oma n'obodo. O nwere ike ibu Dike; onye naputara obodo n'aka ndi iro ha. Ihe kpatara obubu/okpobu ji eme nke a bu ka a gbaa Dike ahụ ume ka o wee jisie ike n'ezi oru ya. O dikwa mkpa ime ka anyi mata ebe a na mgbe ufodu, ndi obubu/okpobu na-anokwa na mmemme ndi Igbo di iche iche were echeputa abu ha ji eto ndi akajiaku na ndi ogaranya. Ebumnobi ha ji eme nke a bu ka ha nweta ego.

N'ihe omumu a, o di nnukwu mkpa ime ka anyi ghota ebe a na ihe kacha obubu/okpobu mkpa bu isite n'abu ya kuzieere ohanaeze ihe. O bu nke a mere na ufodu ndi obubu/okpobu Igbo na-agbadokari ukwu n'akuko odinala Igbo di iche echeputa abu ha ji akuziri ohanaeze ihe. Ima atu, Omenka di ka Mike Ejeagha esitela n'otutu akuko ifo ndi Igbo a ma ama, rogharia ma ziputa ha n'udi abu onu. Ebumnobi abughi naani ka o were abu ya ndi a kpaa ndi mmadu obi oma. Kama, o bu n'obi iji abu abu ya ndi ahụ kuziere ndi Igbo ihe di iche iche ga-enyere ha aka n'usoro obibi ndu ha.

Ozo, o dikwa mkpa mkpa ime ka o doo anyianya etu abu onu/odinala Igbo si anabata mgbanwe. Nke a na-aputakaricha ihe mgbe obubu/okpobu na-eziputa abu ya. O

na-agbanwekarị okwu na isiokwu ya dị ka ọnọdụ (context) na ndị nọ ya nso maọbụ ndị na-egere abụ (audience) si dị. Ihe o ji emekarị nke a bụ ka abụ ya na ozi ọ na-ezi gaa nke ọma.

Nnwale Onwe 1

1. Deputa ọnọdụ ndị Igbo ise ọbụabụ/ọkpọabụ Igbo nwere ike ịgbado ụkwụ na ha were cheputa abụ ya.
2. Olee akparamagwa/omume ojoo ise ọbụabụ/ọkpọabụ Igbo nwere ike ịgba do ụkwụ na ha were cheputa abụ o ji akoto ha.
3. Kedu ebe Omenka Mike Ejeagha na-agbadokarị ụkwụ eziputa abụ ya?

3.2Ekwurunonu

N'ebe a, tupu anyị agaa n'ihu ọ dị mkpa ka anyị kọwaa ihe ekwurunonu bụ. Ekwurunonu putara okwu si mmadu n'onu puta. Ya, bu okwu e kwuru n'onu nkiti; nke e deghi ede. Ekwurunonu na-aputakarị ihe n'abụ ọnu/odinala Igbo mgbe ọbụabụ/ọkpọabụ na-akpo abụ ya. Nke a bụ otu ihe e ji mara abụ ọnu/odinala Igbo. Dị ka aha ya si dị, abụ ọnu/odinala Igbo bụ ọnu ka e ji eziputa ya. N'ihu na ụdị abụ a malitere n'oge gboo; mgbe ndị Igbo malitere ndụ ha, ndị mbụ cheputara abụ ọnu/odinala Igbo edetughi ya n'akwukwo n'ihu na e nwebeghi akaranga e ji ebiputa akwukwo n'oge ahụ. Ndị a maara na-eziputa abụ ọnu/odinala Igbo bụ ndị ọbụabụ/ọkpọabụ. Ha na-eziputakarị abụ ndia n'oge mmemme ndị Igbo dị iche iche dị ka anyị rụturu aka n'elu.

Nchoputa na-egosi na ndị ọbụabụ/ọkpọabụ na-eziputakarị abụ ha n'ihu ndị ogee maobu ndi nkiri. Ufodu oge, mgbe ha na-eme nke a, ha na-eziputa abụ ha n'udi ha kpoputa okwu, ndi ogee maobu ndi nkiri azaso ha. Onodu di etu a na-enye aka akwalite mmetutaobi n'ebe ndi ogee na ndi nkirino. O na-enyekwa aka akpolite

mmụọ ndị ogee na ndị nkiri ma mee ka ha sonye nke ọma n'abụ ọ bụla ọbụabụ/ọkpọabụ na-egosiputa.

O kwesiri ka anyi mata n'ebe a na ekwurunonu na-enye aka eme ka ogoolu, olu uto, mmeghari ahụ na isi ude ọbụabụ/ọkpọabụ pụta ihe nke ọma. O na-enyekwa aka eme ka ọbụabụ/ọkpọabụ gbanwee onodu ndi ogee/nkiri huru onwe ha n'ime ha. Ima atu, ufodu oge, e jee ebe a na-akwa ozu, ndi mmadu na-anokari na mwute n'ihhi onye nke ha nwunahuru ha. O bu n'onodu di etu a ka ọbụabụ/ọkpọabụ ji esite n'abụ ya nke di n'udi ekwurunonu were akpa ndi mmadu obi ọma. Ebumnobi ya bu iji abụ ya mee ka ihe mgbu ndi a mmadu nwunahuru belata.

Nnwale Onwe 2

1. Gini bu ekwurunonu?
2. Olee uzọ e si eziputa abụ onu/odinala?
3. Kowaa nke ọma etu ekwurunonu si akwalite mmetutaobi n'ebe ndi ogee na ndi nkiri no.

3.3 Emereme/Ọkpọabụ na Ogee

Emereme putara mmadu iji mmeghari ahụ ziputa echiche, mmetutaobi na ebumnobi ya. Nke a bukwa otu ihe e ji mara abụ onu/odinala Igbo. Ọbụabụ/ọkpọabuna-ejikari mmeghari ahụ, ya bu emereme nke nwere ike idi n'udi di iche iche eziputa abụ ya. Udi emereme/mmeghari ahụ a nwere idi n'udi ife aka, imu amu, ibe akwa, iku aka, dgz. O na-abukari n'ihu ndi ogee/nkiri ka ọbụabụ/ọkpọabụ na-anọ eziputa mmeghari ahụ ndi a.

N'ezie, emereme na-agba elu n'abụ onu/odinala. O na-eme ka ihe di iche iche na-eso abụ onu/odinala puta ihe di ka: kwunkwukwa, uda ukwe, udaolu, nzaghachi ndi na-ekwe uri, dgz. O buru na e wepu emereme, ihe ndi a agaghi aputa ihe. Ozọ, e

mere ka anyị mata na emereme na-enyere ọbụabụ/ọkpọabụ aka iji ihe ndị ọ na-abụ anya na ihe ndị dị na gburugburuya e mere ngwaọrụ n’ihe ngosi na emereme ya. Ọ na-enyekwa aka akwalitekwa mmetụtaobi obi n’ebe ogee maọbụ onye nkiri nọ. Nke a bụ eziokwu n’ihi na emereme na-eme ka ogee maọbụ onye nkiri sonye n’abụ nke ọma.

Nnwale onwe 3

1. Gịnị bụ emereme?
2. Kedụ uru emereme bara na nzipụta abụ ọnụ/ọdinala Igbo?

3.4Ndanusorona Nghọta

Ndanusorona nghọta bụcha ihe ndị e ji mara abụ Igbo; ma abụ ọnụ/ọdinala Igbo na nke ederede/ugbu a. Ya bụ, ha bụcha njirimara dị n’abụ ọbụla. Mana ọ dị mkpa ime ka o doo anyị anya ebe a na ndanusoro na-aka agba elu n’abụ ọnụ/ọdinala kari a n’abụ ederede/ugbu a. Ihe kpatara nke a bụ na a na-ezipụkarị abụ ọnụ/ọdinala n’ọnụ n’ụdị aguragụ maọbụ ekwurukwu. Ihe ọzọ dịkwa mkpa ka anyị ghọta ebe a bụ na ndanusoro bụ otu ndịiche pụtakarịchara ihe n’etiti abụ na ngalaba agumagụ ndị ọzọ; iduuazị na ejije.

N’ebe a, a ga-akọwa etu ndanusoro si apụta ihe n’abụ ọnụ/ọdinala. Ndanusoro na-apụta ihe n’abụ ọnụ/ọdinala mgbe e nwere nkuruume nke na-ekeji ekwurekwu na mkpirisi na mkpirisi, n’uzọ ha ga-esi na-adanye n’usoro n’usoro. Ọ bụrụ na anyị lee anya n’abụ ndị a a ma ama, anyị ga-achọpụta na ndanusoro pụtara ihe na ha n’ihi na a na-ezipụta ha n’ụdị aguragụ na ekwerekwe:

1. Nzọgbu nzọgbu----- Enyi mba enyi
Nzọgbu nzọgbu----- Enyi mba enyi
Zọgbuo nwoke----- Enyi mba enyi
Zọgbuo nwaanyị ----- Enyi mba enyi

Na nwoke dị ike-----Enyi mba enyi
Na nwaanyi amaka----- Enyi mba enyi...

- a. Onye tiri nwa na-ebe akwa
Egbe tiri nwa na-ebe akwa
Weta ụzịza weta ose
Weta agbọnọ ngololo ofe
Ka ụmụ rachaa ha
Ka ọkpọ tuutuu kwụsị ya...

N'aka nke ọzọ, nghọta bụkwa ihe e ji mara abụ ọnu/ọdinala Igbo. Ọ bụ isi sekpu ntị n'abụ ọnu/ọdinala Igbo. Nke pụtara na nghọta dị nnukwu mkpa n'abụ Igbo. A na-atụ anya na abụ ọ bụla ga-enweriri nghọta. Ihe na-enye aka akwa nghọta n'abụ ọnu/ọdinala Igbo bụ ndanusoro na asụsụ.

Nnwale Onwe 4

1. Olee mgbe e ji enwe ndanusoro n'abụ ọnu/ọdinala?
2. Deputa ihe na-enye aka akwalite ndanusoro n'abụ ọnu/ọdinala Igbo.

4.0MMECHI

Na yunit a, a kọwara na e nwereihe dị iche iche e ji mara abụ ọnu Igbo. Ọ bụ ihe ndị a mere abụ ọnu/ọdinala ji buru ihe ọ bụ. E mere ka anyị ghọta na abụ ọnu/ọdinala adaghị ada n'elu kama ọ bụ ihe si n'echiche pụta; ya bụ ihe mmadu Chukwu Okike kere cheputara. Dị ka aha ya si dị, abụ ọnu/ọdinala na-adị n'udi ekwurunonu. Nke pụtara na e deghi ya ede mgbe e cheputara ya. Mana, ufodu ndi okammauta agumagu Igbo di ka Ogbalu (*Uyoko Mbem*), Obienyem (*Mbem Igbo*), dgz agbaala mbo puru iche n'ideputa ufodu abụ ọnu/ọdinala Igbo n'akwukwo abụ ndi a e ziputara ebe a. Ebumnobi ha bu ka abụ ọnu/ọdinala Igbo ndi a ghara ifunahu ndi Igbo.

5.0 NCHIKỌTA

N'ihe ọmụmụ a, anyị lebara anyana njirimara abụ ọnụ/ọdinala. E mere ka anyị mata na onye na-eziputa abụ ọnụ/ọdinala ka a na-akpọ ọbụabụ/ọkpọabụ. Ọ na-ewebata emereme dị iche iche n'abụ ọnụ/ọdinala. Nke a bụ iji kwalite mmetụtaobi n'ime mmụọ ogee/onye nkiri ma mekwa ka o sonye n'abụ ahụ nke ọma. A kọwara ka o doo anya naọ bụrụ na e wepụ emereme n'abụ ọnụ/ọdinala, ihe dị iche iche na-eso abụ ọnụ/ọdinala pụta ihe dị ka: kwunkwukwa, ụda ukwe, ụdaolu, nzaghachi ndị na-ekwe uri, dgz, agaghị adị ire. E mekwara ka anyị ghọta na ọbụabụ/ọkpọabụ na-agbanwekarị okwu n'abụ ọnụ/ọdinala site ka ọnọdụ si dị. Ọ na-eziputakwa abụ ọnụ/ọdinala n'uzọ o si enwe ndanusoro na nghọta.

6.0 IHE OMUME

1. Deputa ma kọwaa nke ọma ihe atọ e ji mara abụ ọnụ/ọdinala
2. Kọwaa uru emereme bara dị ka otu njirimara abụ ọnụ/ọdinala Igbo

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Oraegbunam, C. U. (2018). "A Literary Analysis of Mike Ejeagha Folk Songs" MA. Dissertation, University of Lagos.

Okoh, N. (2008). *Preface to Oral Literature*. Onitsha: Africana First Publishers.

Okebalama, C.N. (2003). *Mkpọlite Agụmagụ Ọnụ Igbo*. Enugu: Snaap Press.

Nwadike, I. U. (2003). *Agụmagụ Ọdinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers

Nwadike, Inno Uzoma (1992). *Ntoala Agụmagụ Igbo*. Enugu: Ifunanya Publishers.

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abụ Na Egwuregwu Ọdinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria.

Yunit3 Njirimara Abụ Ederede

NDINA

1.0 Mkpolate

2.0 Mbunuche

3.0 Nđina Kpomkwem

3.1 Ndeputa naNhazi puru iche

3.2 Ikpı okwu akpı

3.3 Ahiri abụ na mmaju echiche

3.4 Nziputa ihe na-eme n'ụwa

3.5 Isiokwu

3.6 Nkaasusu, nhookwu na ikenkedideabụ

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0Ihe Omume

7.0 Nrutaaka/Ngumi

1.0MKPOLITE

Na yunit 2, anyikowara ihe di iche iche putara ihe e ji ama abụ onu/odinala Igbo. O bu ihe ndi ahụ mere o ji puo iche n'ebe abụ ederede di. Na yunit a, anyi ga-aga n'ihu

site n'ileba anyan'ihe di iche iche e ji mara abụ ederede Igbo. Olileanya anyi bu na nke ga-enyere anyi n'ighota ihe omumu a nke oma.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu, i ga-enweike:

- imata etu e si eziputa ma na-ahazi abụ ederede Igbo
- ighota etu isiokwu si aputa ihe n'abụ ederede Igbo
- ichoputa etu ndi odeabu si egosiputa ike nkedideabu ha site na nka asusu na nhookwu

3.0 NDINA KPOMKWEM

Di ka a kowara n'elu, abụ ederede bu abụ ndi ahụ mmadu cheputara echeputa ma detuo ha n'akwukwo; n'udi e nwere ike izuta ha ma guo ha iji ghotu echiche odee. Ufodu ndi okammuta agumagu Igbo di ka Emenanjo (1979: 4), Nwadike (1992: 65-68) Anozie (2007: 17), Uba-Mgbemena (2012: ix), Nnyigide (2015:24-25) dgz, mere ka anyi mata na e nwere ihe ndi puru iche e ji mara abụ ederede Igbo. N'ebe a, anyi ga-eziputa ihe di iche e ji mara abụ ederede Igbo. Ihe ndi ahụ gunyere:

3.1 Ndeputana Nhazi puru iche

Otu ihe putakarichara e ji mara abụ ederede bu na a na-edeputa ya e deputa. Ya bu, o na-adi n'udi ederede. Nke ozu bu na abụ ederede na-enwekwa nhazi puru iche. O buru na e lee anyana nhazi abụ ederede Igbo, a ga-achoputa na o na-adi n'udi odinogbara. Nke a na-egosi na nhazi ya na-apu iche na nhazi ngalaba iduuzi na ejije ederede Igbo. A na-ahazi abụ o kwuruchaa kpawaa n'etiti ihu akwukwo. Nke a na-akowa na o bughu otu e si ede iduuzi na ejije ka e si ede abụ. Mbido ahiri abụ obula na-akwurucha kpaa n'etiti ihu akwukwo. A naghị esi

n'otu isi ahiri abụ akwukwo deruo n'isi nke ozo. Otu mkpuruokwu nwere ike were otu ahiri. E nwekwara ike iziputa otu mkpuruokwu ka otu ahiri abụ.

O di mkpa ime ka anyi ghotu ebe na abụ ederede nwere ike soro gbii, ya bu na o nweghi nkebi obula. Ima atu, abụ Madubuike o kporo "Abali" n'Utara Nti, abụ Onyekaonwu o kporo "Obodo m" n'Uche bu Afa, dgz, enweghi nkebi o bula. Abụ nwere ike nwee kariya otu nkebi. A na-akpo nke a nkejiabụ (stanza). Nhazi abụ na-adi iche iche site n'otu odeabụ ruo na nke ozo. E nwere ndi na-ahazi abụ ha n'ahiri anọ anọ, isii isii, asato asato, dgz. Mana ufodu ndi odeabụ anaghi etinyekari uche na nke a. Oguu nwere ike bia n'otu abụ, nweta nhazi di iche iche na nkeji nke o bula.

Nnwale Onwe 1

Kowaa n'uju etu e si ahazi abụ ederede Igbo

3.2 Ikpị okwu akpị

Nchoputa na-egosi na abụ ederede na-akpị okwu akpị. Nke a putara na a naghị e ji otutu okwu edeputa abụ. Abụ nwere ike iji naani ahiriabụ anọ kwuo ihe a ga-ekwu n'ihu akwukwo iri n'iduuazi. Ihe nke a na-egosi bu na abụ anaghi ejikari otutu okwu aru oru. Ima atu, e lekwa anya n'abụ a kporo "Abali" n'Utara Nti, odee ya bu Madubuike ji naani ahiri abụ isi wee ziputa echiche na mmetutaobi ya gbasara udi abali o na-ekwu maka ya n'abụ ahụ.

Nnwale Onwe 2

Kedu etu e si akpị okwu akpị n'abụ ederede Igbo?

3.3 Ahiriabụ na Mmaju echiche

A bia n'abụ ederede Igbo, a naghị ekwu okwu "ahiriokwu". Ihe a na-ekwu bu "ahiriabụ". A na-edeputa abụ Igbo n'ahiri n'ahiri. E nwere ike inweta ahiriabụ iri maobu

kariã n’otu ahiriokwu. Otutu mgbe, otu ahiriabu na-enye nghota zuru oke, mgbe ozo, nghota anaghi ezu oke ganye n’otutu ahiri. O bu nke aka a na-akpo mmaju echiche (run-on line). Nke a putara echiche ezughi oke na nghota a majuru amaju ka o wee zuo oke na nghota. A na-enwe mmaju echiche n’abu ederede Igbo mgbe nghota di n’otu ahiriabu ezughi oke ma dabere n’ahiriabu na-esota ya iji ziputa nghota zuru oke. Mmaju echiche na-aputakarì ihe n’abu ederede Igbo. Ufodu Oge, ndi odeabu na-ejikari akara koma (,) egosiputa na e nwere mmaju echiche n’ahiriabu ha. Ima atu, mmaju echiche putara ihe nke omana stanza nke mbu n’abu Nwadike kporo “Assumpta Katedral” di n’*Echiche Miri Emi*. Anyi ga-egosiputa nke a n’ahiriabu ndi:

I si Onicha Mmiri biawa Owere,

Lekwa ya ka o guzoro na asi gi

Nnoo!

I si Patakoti batawa Owere,

Lekwa ya ka o guzoro na asi gi

I biala!

I si Okigwe, Aba na Umuhia na-abia,

I na-eleya ka o guzoro kwem,

Topu ka Ugwu Kamaromn’urukpu

Olee n’akuku Owere ebe i no

Ka i ghara ihu ihu ya

Bu ulo nsọ Chineke a

Nke ọrụrụ ya bidoro na 1954

Bukwa nke riri ọtụtụ nde naịra?

(*Echiche Miri Emi*, pg. 9)

E lee anya nke ọma n'ahiriabụ a, a ga-achoputa na e nwere mmaju echiche na ha n'ihia na ahiriabụ nke ọ bụla dabeere na ahiriabụ nke na-esote ya iji nye nghota zuru oke.

Nnwale Onwe 3

1. Gini bụ mmaju echiche?
2. Were omumatu dabara adaba gosiputa etu mmaju echiche si aputa ihe n'abu ederede Igbo?

4. Nziputa ihe na-eme n'ụwa

Abụ ederede Igbo na-akọ maka ihe na-eme n'ụwa, ihe di n'ụwa na ihe na-emegasi n'elu ụwa, Nke a putara na e dere abụ maka mmadu, ka mmadu hu nkamma asusu, hu ma ma nabata ma di n'ime abụ. O bu eziokwu na abụ na-ekwu eziokwu banyere ụwa na ihe niile di ya n'ime, mana dika Egudu (1976) si kowa, n'ime Anozie (2007:19), "Ihe kacha mkpa n'abụ bu ma na mmasi e nwere n'abụ, ọ buchaghi eziokwu di n'ime ya". Anozie (2007:19) gara n'ihu si, "Abụ, dika udi agumagu ndi ozo, bu maka mmadu inwe obi anuri, mmadu inwe mkpalite mmuo elu, ikwuputa na iweputa nharuwa. Iji mejuputa ndi a, abụ na-ekwu maka ihe niile di n'ụwa dika ekonomiiki, Jiografi, ofufe, ochichi, ndu mmadu na ibe ya n'elu ụwa, dgz".

Nke a na-akwà na abụ na-eji ihe omumụ niile ndi ọzọ akwara ngwaorụ iji ziputa ihe na-eme n'ụwa na n'usoro obibi ndi ndi mmadu. Ima atụ, abụ a kporo "Uko N'uju" na "Aririọ" n' *Utara Nti*, "Ochichi" n' *Akonnauche*, "Ndi Ochichi" n' *Ije Uwa*, dgz, bugasi abụ na-eziputa ihe na-eme n'ụwa taa, okachasi ka o si metuta ajo onodu ajo ochichi dowere ndi mmadu n'ala Naijiria taa. Ufodu ndi odeabu Igbo na-esitekwa n'abụ ha agba ihe ojoọ di iche iche na-eme n'ụwa n'anwu di ka: ochichi nchigbu, mpụ na aruruala, izu ohi, igbu mmadu, iri aka azu/ngari, dgz. Abụ Onyekaonwu a kporo "Naijiria bu Enyi Mba" nke di n' *Uche bu Afa*, ziputara akparamagwa ojoọ di iche iche na-aga n'ala Naijiria taa. Ebumnobi ha bu ka site n'abụ ka katoo omume ojoọ di iche iche ka ndi na-etinye aka n'ajo omume ndi ahụ chagharia ka obodo dikwa mma.

Nnwale Onwe 4

Kedu ka abụ ederede Igbo si eziputa ihe ndi na-eme n'ụwa?

2. Deputa akparamagwa ojoọ anọ ndi odeabu Igbo nwere ike iziputa n'abụ ha.
3. Kedu ebumnobi ndi odeabu ji esite n'abụ ha agba akparamagwa ojoọ di iche iche a na-ahụ n'ụwa n'anwu?

5. Isiokwu

Isiokwu bu isi ihe dikarisiri mkpa bu ihe kpariri odeabu iziputa abụ ya nke o choro ka oguu soro ya keta oke n'ime ya. Abụ ederede Igbo obula bu isiokwu nke onwe ya. N'akwukwo abụ, e nwee ihe di ka abụ iri isii, ihe e nwere bu isiokwu iri isii ma o bu kari. Otu abụ anaghi abụ mbido na njedebe nke ọzọ. Otutu ndi odeabu degodu n'otu isiokwu, echiche onye obula bu nke ya. Ima atụ, n'akwukwo abụ a kporo *Akpa Uche*, ndi odeabu ndi a: Obienyem, Nzeako na Ajaegbudere maka "Onwu" mana isiokwu ha di iche iche. O dikwa mkpa ime ka anyi ghota ebe a naabu ederede obula

na-arụtụ aka n'ihe dị iche iche na-eme na ndụ. N'edemede abụ, ọtụtụ ihe ndị ọzọ ejighị kpọrọ ihe, na-abụrụ ndị odeabụ oke ihe nakwa ihe ha ga-eji mere isiokwu. dika ugwu, anyanwụ, mmiri ozuzo, ọnwá, mmiri ozuzo, dgz.

Nnwale Onwe 5

Kedu ka ndị odeabụ si enweta isiokwu abụ ha?

6. Nkasụsụ, Nhọkwu na Ikenkedideabụ

N'abụ ederede Igbo, a chọputara na ufọdu ndị odeabụ na-agbadokarị ụkwu n'ikenkeediabụ ha wee na-edede abụ ha. Abrams (2005) na Akporobaro (2008) kwekọrítara na ikenkedideabụ bụ ikike odeabụ nwere iji nkaasụsụ na ekereuche ya wee ziputa nkamma dị n'abụ ya.

Abụ ederede Igbo na-anabata nkasụsụ na nhọkwu pụrụ iche karịa ngalaba agumagu iduuazị na ejije. Ndi odeabụ Igbo na-ejikarị ọtụtụ nkasụsụ na nhọkwu pụrụ iche edeputa abụ. O bụ nke a mere na asụsụ abụ na-adị iche n'ebe asụsụ ngalaba agumagu ndi ọzọ di. Ndi odeabụ Igbo na-agbadokarị ụkwu na nkasụsụ na nhọkwu ha were na-eziputakarị ikenkedideabụ ha. Nke a bụ ikike odeabụ nwere ideputa abụ ya etu o si metuta ya na etu o si masi ya. Ikike a na-eme ka odeabụ horo okwu ndi puru iche o chere ga-enyere ya aka ikowaputa ebumnobi ya. Di ka odeabụ na-eme nke a, o dighi iwu o bula ji ya ihoro nkasusụ na okwu ndi masiri ya. Odeabụ nwere ike igbado ụkwu n'Igbo izugbe ma o bụ n'olundi o bula masiri ya wee deputa abụ ya.

N'ebe a, o di mkpa ime ka anyi mata na abụ ederede anaghi anabatakari otutu okwu. Kama, ndi odeabụ na-akpi okwu akpi. Ha na-ahoro atumatuokwu na atumatu agumagu di iche iche ndi na-emetukari ogu na mmuo were eziputa abụ ha di ka myiri, mburu, nkwusara, akpaalokwu, nhagide, egbeokwu, mmemmadu, biambiamgbochi, ilu, asinilu, dgz.

NNWALE ONWE 6

1. Kedu ihe mere na asụsụ abụ na-adị iche karịa asụsụ ngalaba agumagụ ndị ọzọ?
2. Gịnị bụ ikenkedideabụ?
3. Deputa ụdị nkasụsụ ise ndụ odeabụ Igbo ji achọ abụ ha mma

4.0 MMECHI

Na yunit a, a kọwara ihe dị iche iche e ji ama abụ ederede Igbo. E mere ka anyị ghọta na a na-edepụta ụdị abụ a edepụta n'akwụkwọ ma hazie ya n'uzọ puru iche. Abụ anaghị anabata ọtụtụ okwu dị ka iduuazi na ejije si eme. N'abụ, anaghị ekwu okwu ahiriokwu dika e si eme n'iduuazi na ejije. Kama, ihe e ji eziputa abụ bụ ahiriabụ. Ufodu ahiriabụ na-enwe nghota zuru oke ebe ufodu na-enwe mmaju echiche n'ahiriabụ na-esote ya. E mekwara ka anyị mata na abụ ederede Igbo na-eziputa ihe dị iche iche na-eme n'ụwa. Nke a mere na ọtụtụ ndị odeabụ Igbo na-eji abụ ha akatọ akparamaagwa ojuo dị iche na-aga n'oha obodo. Ihe ọzọ a kọwakwara ebe a bụ na abụ ọ bula na-enwe isiokwu ọ na-eziputa. Odeabụ na-eji nka asụsụ na nhokwu ndị na-emetu oguu na mmuo were eziputa abụ ya.

5.0 NCHIKỌTA

N'ihe omumu, e mere ka o doo anyị anya na a bịa n'abụ ederede Igbo, odeabụ na-ahoro okwu n'udi o ga-esi na-emetuta oguu na mmuo. A na-edepụ abụ n'udi o ga-esi na-enwe ndanusoro. Ima atụ, ufodu abụ Ogunjiofor e ziputara n'*Akpa Uche* nwechara ndanusoro. Ọtụtụ abụ ka a na-edekwa ka o nwee udandakorita. N'edemede abụ, odeabụ na-akpi okwu akpi. Nke a putara na abụ ederede Igbo anaghị anabata ọtụtụ okwu. Ọzọ, odeabụ na-ejikari mkpuru edemede ukwu ebido ahiriabụ obula o buladi ebe ahiriabụ ahụ abughi mmalite echiche ọzọ maobu ihe a na-ekwu. Mmaju echiche na-agbakarikwa elu n'abụ ederede Igbo.

6.0 IHE OMUME

1. Jiri ọmụmatụ dabara adaba gosiputa etu mmaju echiche si aputa ihe n'abu ederede Igbo?
2. Deputa ma kowaa nke oma omume ojoo anọ a na-eme n'ụwa nke ndi odeabu na-eziputa n'abu ederede Igbo.
3. Deputa ihe ise e ji mara abu ederede Igbo

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Ekecukwu, R.M. (Ed.) (1975). *Akpa Uche*. Ibadan: University Press.

Emenanjo. N. (Ed.) (1979). *Utara Nti*. Ibadan: Evans Brothers

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala Agumagu*. Enugu: Ifunaya Publishers.

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers

Nwadike, I. U. (2004). *Echiche Miri Emi*. Onitsha: Kawuriz & Manilas

Nwadike, I. U. (2006). *Akonnauche*. Obosi: Pacific

Onyekaonwu, G. O. (2003). *Uche bu Afa*. Onitsha: Varsity Press.

Okediadi, N. A. (2003). *Ije Uwa*. Enugu: Fulladu

Abrams, M.H. (2005). *A Glossary of Literary Terms*, USA: Thomson Higher Education.

Anozie, C. C. (2007). *Uche bu Afa*. Onitsha: Varsity Press.

Akporobaro, F. B. (2008). *Introduction to Poetry*, Lagos: Princeton Press.

Uba-Mgbemena, A. (2012). *Echiche*. Ibadan: Gold Press

Uzochukwu, S. (2012). *Akanka na Nnyocha Agumagu Igbo*. Obosi: Pacific Publishers

Nnyigide, N. M. (2015). “Abụ Ekerechi Ederede Igbo:Nnyocha Site N’atụtu Kegburugburu”, PhD Dissertation, Nnamdi Azikiwe University.

YUNIT 4 Njirimara Ọkpọabụ na odeabụ Igbo

1.0Mkpọlite

2.0Mbunuche

3.0 Ndịna Kpọmkwem

3.1 Onye bụ Ọkpọabụ/Odeabụ?

3.2Njirimara Ọkpọabụ/Odeabụ Igbo

4.0 Mmechi

5.0 Nchịkọta

6.0Ihe Omume

7.0 Nrụtuaka/Ngụmi

1.0 MKPQLITE

Na yunit 3, anyị zipụtara ihe dị iche iche e ji ama abụ ederede Igbo. Emere ka anyị mata na a na-echepụta ya echepụta ma na-edepụta ya edepụta. Ọ na-enwe nhazi pụrụ iche. A bịa n’abụ ederede, anaghị ekwu okwu ahịrịokwu. Naanị ahịrịabụ ka a na-

ekwu. Ahiriabụ a nwere ike inwe nghota zuru oke maobu mmaju echiche (run-online) n'ahiri na-esota ya. Abụ ederede na-eziputakwa isiokwu nke na-arutukari aka n'ihe na-eme n'ụwa taa. Ndi odeabụ na-ejikari nkaasusu na nhokwu puru iche eziputa abụ ha. Nke a na-eme ka ike nkedideabụ ha gbaa elu.

A bịa nayunit a, anyi ga-akowa onye bu okpobu/odeabu na ihe ndi eji mara ya. Ihe nke a ji di mkpa bu maka na o bu ya bu isi a huru kwaba okpu n'omumu abụ. Ihe omumu a ga-enyere aka n'ighota ihe gbasara abụ Igbo nke oma.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu, i ga-enweike:

- choputa onye bu okpobu
- mata onye bu odeabu
- ghota ihe ndi e ji mara okpobu
- choputa ihe ndi e ji mara odeabu

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Onye bu Okpobu/Odeabu?

A bịa n'omumu abụ, okpobu/odeabu bu isi a huru kwaba okpu. Okpobu na-aputakarị ihe n'abụ onu/odinla ebe odeabu na-aputa ihe n'abụ ederede/ugbu a. Di ka nchoputa si gosi, okpobu bu mmadu Chukwu Okike kere ma kenye ya onatarachi puru iche nke na-enyere ya aka echeputa abụ di iche iche o na-eziputa. E lee anya n'aha ya, a ga-achoputa na o bu site n'ekwurunonu ka okpobu si eziputa abụ ya. Site na nkowa anyi nyere mbu, o ga-ekwe anyi ghota na okpobu na-aputakaricha ihe na mmemme ndi Igbo di iche iche di ka: Echichi, alimdi na nwunye, iri ji ohuru, onu nwa, akwamoozu, dgz. A bịa na mmemme ndi a, o na-eji nka na ekereuche puru iche Chukwu Okike kenye n'ime ya were echeputa abụ di iche iche o na-eziputa

na mmemme ndị a n'uzọ ha si emetuta ndị mmadụ/ogee na mmụọ. Ima atụ, ọ bụrụ na mmemme akwamoozu, ebe ndị mmadụ nọ na mwute, ọkpọabụ nwere ike itokata onye ahụ nwurụ anwụ, bịa kpawazie ndị mmadụ ọchị iji mee ka ihe mgbu ha belata. A bịa na mmemme dị iche iche, ọkpọabụ nwere nka pụrụ iche o ji agbanwe abụ ya dị ka ihe/ọnođụ si kwurū.

N'aka nke ọzọ, a bịa n'abụ ederede/ugbua, odeabụ bụ isi a hụrụ kwabakwa okpu. Odeabụ bụ mmadụ Chukwu Okike kere ma kenye ya nka na ọnatarachi pụrụ iche na-enyere ya n'icheputa na ideputa abụ ya. Ọ bụ onye nwere ike igbado ụkwụ n'ihe na-eme n'elu ụwa na nke na-eme na gburugburu yawee ziputa echiche na isiokwu dị iche iche ọ na-edeputa n'abụ ya. Ọ bụkwa onye maara nkaasusụ na nhọkwu o ji edeputa abụ ya nke ọma n'uzọ o si emetuta ọgụ na mmụọ ya.

Na nchịkọta, ọ bụrụ na e lee anya na nkọwa a e nyere ebe a, a ga-achọputa na ọkpọabụ na odeabụ na-arụ otu ụdị ọrụ. Mana ihe dizi iche n'etiti mmadụ abụọ a bụ na ọkpọabụ na-esite n'ekwurunonụ eziputa abụ ya. Ebe odeabụ na-esite n'ederede eziputa abụ nke ya. I he ọzọ dika mkpa anyị kwesiri imata ebe bụ na e wezuga ọkpọabụ na odeabụ, abụ agaghị adi. Ya bụ, anyị agaghị enwe ihe ọ bula anyị ga-akpọ abụ.

Nnwale Onwe 1

1. Olee ihe dị iche n'etiti ọkpọabụ na odeabụ?
2. Kedu ụzọ ọkpọabụ na odeabụ si eziputa abụ ha?

3.2 Njirimara Ọkpọabụ/Odeabụ Igbo

Site n'ihe ndị anyị kowara n'elu, anyị ga-achọputa na o nwere ihe dị iche iche e ji mara ọkpọabụ/odeabụ. Dị ka anyị kwuru na mbụ, ọkpọabụ/odeabụ bụ mmadụ Chukwu Okike kere; onye nwere ọnatarachi na nka pụrụ iche o ji esite n'ihe na-eme

na gburugburu ya, ihe ọ hụrụ n'anya, maọbụ nke ọ nūrụ na ntị wee chepụta abụ ọ na-akpọpụta/depụta. Nke a na-egosi na ọkpọabụ/odeabụ abụghị mmadụ nkịtị. Kama, ọ bụ onye nwere anya ime echiche dị nkọ nke o ji echepụta abụ ya. Ọ bụ onye maara nkaasụsụ na nhọkwu o ji akpọpụta/edepụta abụ ya n'uzo o si emetụta ogee/oguu n'ime mmuo. Ọ bụkwa onye anya ruru ala. Nke a na-enyere ya aka inyochapụta abụ ọ na-akpọ/ede.

Nnwale Onwe 2

Depụta ihe atọ e ji ama ọkpọabụ/odeabụ

4.1 Mmechi

Na yunit a, anyị kọwara onye bụ ọkpọabụ/odeabụ. Anyị lebakwara anya n'ihe dị iche iche e ji ama ọkpọabụ/odeabụ. E mere ka anyị mata na na ọkpọabụ/odeabụ abụghị mmadụ nkịtị. Kama ọ bụ onye anya ruru ala. Ọ bụ nke a na-enyere ya aka n'inyochapụta abụ ọ na-akpọ/ede.

5.0 Nchikọta

N'ihe omumụ a, anyị gosipụtara onodu ọkpọabụ/odeabụ n'omumụ abụ Igbo nakwa ihe dị iche iche e ji mara ya. E mere ka anyị mata na ọ bụ ya bụ isi a hụrụ wee kwaba okpu n'abụ Igbo. Nke a na-egosi na e wezuga ọkpọabụ/odeabụ, anyị agaghị enwe ihe ọ bụla a ga-akpọ abụ. A kọwara na ọkpọabụ/odeabụ bụ mmadụ Chukwu Okike nyere ọ natarachi puru iche n'ichepụta abụ. A kọwara anyị na ọ bụkwa onye maara nkaasụsụ na nhọkwu nke oma. Nke a na-enyere ya aka n'ichepụta na iziputa abụ ndi na-emetuta ogee/oguu na mmuo.

6.0 Ihe Omume

1. Kedu etu ọkpọabụ na odeabụ si eziputa abụ ha?

2. Deputa ihe anọ e ji ama okpọabu/odeabu

7.0 Nruṭuaka/Ngumi

Asika, E.I. (2014). *New Perspectives in Poetry*, Awka: SCOA Heritage.

Ekwealor, C. C. (2009). *Agumagu Ederede Igbo N'ozuzu Oke*. Enugu: Paschal Communications.

Nnyigide, N. M. (2015). “Abu Ekerechi Ederede Igbo:Nnyocha Site N'atutu Kegburugburu”, PhD Dissertation, Nnamdi Azikiwe University.

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala Agumagu*. Ifunaya Publishers.

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abu Na Egwuregwu Odinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria.

Okebalama, C.N. (2003). *Mkpolite Agumagu Onu Igbo*. Enugu: Snaap Press.

MODUL 3UDIDI ABU IGBO

Yunit 1 Nkenudi Abu Onu

Yunit 2 Nkenudi Abu ederede

Yunit 3Nkewa Abu Igbo

Yunit 4 Ntulekorita Abu Igbo

Yunit 5 Uru na oghom nwere ike iputa n'abu Igbo

YUNIT 1 NKENUĐI ABU ONU

NDINA

1.0 Mkpolite

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina Kpòmkwem

3.1 Uđi Abụ Ọnụ e nwere

3.2 Uru Abụ Ọnụ Bara na Ndu Ndi Igbo

3.3 Ọnọdu abụ ọnụ n'oge gboo na oge ugbua

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ihe omume

7.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

Na Modul 2, anyị lebara anyan'ọdịdị abụ Igbo, ya bụ njirimara/mmewere abụ Igbo. Na yunit a, anyị ga-eleba anyana nkenụdị abụ ọnụ, uru abụ ọnụ bara na ọnọdu abụ ọnụ n'oge ugbua.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụ a, ị ga-enweike:

- kwuo uđi abụ ọnụ e nwere
- mata uru abụ ọnụ bara
- chọputa ọnọdu abụ ọnụ n'oge ugbua

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Ụdị Abụ ọnu/ọdinala e nwere

Dị ka a kọwara ma mbụ, abụ ọnu/ọdinala bụ otu n'ime ngalaba agumagu ọdinala e nwere, nke a na-eziputa site n' agurunonụ/ekwurunonụ. Ndi okammuta n'agumagu Igbo mere ka anyi mata na e nwere nkenudi abụ ọnu di iche iche. N'ebe a, anyi ga-eziputa ma kowaa nkenudi abụ ọnu/ọdinala Igbo di iche iche. O di mkpa ka anyi were omumaatu ziputa ma kowaputa ufodu abụ ọnu/ọdinala Igbo ebe a n'ihi na nke a ga-enyere anyi aka n'ighota ihe omumu a nke oma.Ihe mere ikuzi nkenudi ndi a jiri di mkpa bu na nkenudi obula nwere ihe o na-ako maka ya. Nkenudi abụ ọnu/ọdinala Igbo gunyere:

1. Abụ Ifo (folk song)

Abụ a na-abata n'akuko ifo nke ndi ogee nti nwere ike isonyere oko akuko na-agu.

I ma atu:

a.

Mbe agaba----- Ajambele

Mbe agaba-----Ajambele

Gaa gaa gaa gaa----- Ajembele

b.

Kpumkpumkpu Ogene-----Ogene ogenene ooo

Onye na-akpu Ogene-----? Ogene ogenene ooo

Nne na-akpu Ogene----- Ogene ogenene ooo

Nna na-akpụ Ogene----- Ogene ogenene ooo

Ada na-akpụ Ogene----- Ogene ogenene ooo

Obi na-akpụ Ogene----- Ogene ogenene ooo, dgz.

2. Abụ Nwa (Lullabies and Child Birth)

A na-abụ nke a mgbe nwaanyị mụrụ nwa ọhụrụ, n'omugwo na n'ikuputa nwa, ikwusi nwa ibe akwa, ime ka nwa rahụ ụra nakwa mgbe a choro ime ka nwa nwee anuri dgz. Imaatụ:

- i. Maka ole nwa ka anyị jiribia...
- ii. Onye tiri nwa na-ebe akwa, egbe tiri nwa n'ebe akwa...

3. Abụ Akwarị /Iru uju (Lamentation)

Nke a bu akwa banyere n'ime obi nke mmadu na-ebe n'ihie ihe mwute, ihe ojoo mere ya. O nwere ike buru onwu di, nwa, nne maobu ihe oghom ndi ozo nwere ike i dakwasị mmadu na ndu a. Onwu emesiela otutu ndi mmadu ike. N'ihie nke a ndi Igbo nwere abụ di iche iche ha na-abu mmetuta ahụ ha n'ebe onwu di. Ima atụ:

a.

Ugegbe etiwaala----- O tiwaala

Ezigbo ugegbe etiwaala-----O tiwaala

O tiwara n'ike ooo... dgz

b.

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

Ọnwụ 0000000

Ana m aju 00000

Ọ bụ gị na onye ebi 000... ? dgz

ch.

Ọnwụ bụ onye ohi 00000

Ewo!

Ọnwụ bụ onye ohi 00000

O zuru ọgbala... dgz.

4. Abụ Agha (War Songs)

A na-abụ ụdị abụ a, mgbe a na-aga agha iji welite mmụọ ndị mmadụ. A na-abụkwa ya mgbe enwetara mmeri iji gosi obi anụrị, mgbe a na-eme mmemme akwamaozu dika onye a maara nke ọma n'ibu agha.

Nzogbu Nzogbu-----Enyimba Enyi

Nzogbu Nzogbu-----Enyimba Enyi

Nzogbu Nwoke-----Enyimba Enyi

Nzogbu Nwanyị----- Enyimba Enyi... dgz.

5. Abụ Ntọaja (Ritual)

Nke a bụ abụ eji efe chi kere mmadụ ofufe ma ọ bụ ikpokù ndị nnanna anyị ha nọ n'ala mmụọ, Ụdị abụ a nwere ike ibụ ekpere, mkpoku, ichụ aja, igba afa, igọ ofọ, iwa oji ma ọ bụkwa ihe ọzọ.

6. **Abụ Orụ (Occupation)**

Nke a gụnyere ụdị abụ dị iche iche nke a na-agụ mgbe a na-arụ ọrụ. Ụdị ọrụ ọ bụla nwere abụ ya, dika ichụ nta, igwu ji, isụ achara, ibo ụzọ. Site n'ụdị egwu a na-agụ mmadụ nwere ike ighota ụdị ọrụ ndị ahụ na-arụ n'ebughị ụzọ hụ ndị ahụ n'anya. Otutu obodo nwere abụ ọrụ dị iche iche ha na-abụ iji na-akwalite obi ndị nọ n'ọrụ.

Imaatụ:

Onye gbuwe achara

Onye buwe,

Onye akpola ibe ya

Onye ikoli

Kotima otule ntụ

Onye elebere ka ya mma n'uwa a

Kotima otule ntụ

Onye elebere ka ya n'uwa a.

7. **Abụ Oha (Social)**

Ndị a bụ abụ ndị oha obodo ji eme emume omenala dị iche iche dị ka alumdi na nwunye, igba mgba, ichi ọzọ, igba mmanwu, na egwu obodi dị iche iche. E tinyeghi abụ nwa n'ebe a, nke a aputaghị na o soghi n'abụ oha kama ihe gbasara omumu bu ihe ukwu na ndu ndi Igbo. N'ihia ya, ka e jiri guzowe ya na nke ya iche.

i. Abụ e ji edulanwaanyị a luru oheru:

Ọ laa,

Ọ laa be di ya

Ọ laa,

Ọ laa, be di ya

ii. Abụ e jiechi ọzọ:

Akụ mara mma mkpata

Akụ mara mma mkpata

Ọba nuru ahịhịa

kara nwa nnadi mma

Akụ mara mma mkpata.

8. Abụ Ekere (Natural Phenomena)

Udị abụ a na-enwe ntule uche n'ebe ihe ekere eke dị iji gosi mmasị mgbagwojuanya, ụjọ ma ọbụ mkporomaasị. Ihe e kere eke nwere ike buru anyanwu, ọnwa, kpakpando, ugwu, osisi, mmiri na ihe ndị ọzọ.

Mgbe ọ bula ọnwa ọhụrụ putara n'igwe, ndị ọhaobodo na-egosi mmasị na obi uto n'ihu ọnwa ọhụrụ a. Ha na-eti mkpu ọnu, riọ ọnwa ọhụrụ ahụ ka o chekwa ha ka ibe ya ndị lara ala siri chekwaa ha. Ihe ndị a ha na-ekwu bu abụ. Ọtụtụ ndị odeabụ edeela maka “Ọnwu”, “Ura”, “Uguru” dgz.

9. Abụ Echiche Miri Emi (Philosophical):

Nke a bu abụ mmadu ji echeba echiche ime, nke na-ebute iju ajuju ma ọbụ ikwu okwu di ọkpurukpu. Imaatu, ọnwu emenyukatala ndi mmadu anya; ha wee bido

chewe ihe ọnwụ bụ, ebe o bi, ihe nyere ya ike, ihe kpatara na ọ naghị asọ anya, ihe kpatara na ọ naghị eri ego. Mgbe mmadụ na-eche ihe ndịa a niile, ọ bụ echiche dị omimi ka ọ na-egosi n' ihi na ọ dighi onye ga-enye ya ọsịsa n' ajuju ya.

10. Abụ Ihunaanya/Okwụ (Love):

Abụ ihunaanya bụ abụ mmadụ ji egosi mmasị o nwere n'ebe onye ọzọ nọ. O nwere ike buru mmasị nwaanyi nwere n'ebe di ya nọ; di n'ebe nwunye ya nọ, nne n'ebe nwa ya nọ, nwoke na nwaanyi nwere n'ebe ha abuo nọ. N'udi abụ a, a na-eweputa ihe oma onye a na-ekwu maka ya nwere, dika mma anu ahụ, omume oma na ihe ndi ọzọ na-ebuputa ihunaanya.

11. Abụ Akukodike (Epic):

Nke a bụ abụ toro ogologo nke asusu eji ziputa ya di nnukwu ọgọ ma biakwa nwee ihe ikpa ike n'ime ya. Ihe mere n'ime ya metutara nnukwu Dike onye mere ihe ufodu di itunaanya. Mgbe ufodu, oke Dike nwere ike buru mmadu, anu ukwu maobu onye di n'udi chi (quasi divine). Otu akwukwo abụ e nwere n'Igbo bu nke akuko dike bu Eke une. N'ime ya eke bi n'une, Uluku (mmadu) na anu ike idi ọzọ kpara ike n'otu uzọ maobu ọzọ.

12. Abụ Akukọala (Historical)

Udi a bu ndi gbadoro ukwu n'akukọala. Udi ya ka a ga-ahu n'Akpa Uche, 'Afrika Enwerela Onwe Ya', Ihu 66.

12. Abụ Nkuzi (Didactic):

Udi abụ a bụ abụ na-akuzi ihe maobu na akwagide ndi mmadu ka ha gbanwee omume ojoo ha. Udi abụ a putara n'uzo ato:

a. Abụ Ndumodu (Hortatory)

Dika n'abụ a kpọrọ "Nkụ a kpaara n'Agboghọ" na *Nka Okwu*, "Olukun" n'*Akpa Uche*, Were Nwayọọ" n'*Echiche Miri Emi*, Agwa wụ mma" na *Nri Uche*, bụcha abụ ndumọdụ.

b. Abụ Ilu (Proverbial)

N'udị abụ a, a na-ewekolata amamihe ọha obodo n'udị ọtụtụ ilu a chikọtara otu ebe dị. "Gidigidi bụ ugwu eze" n'*Echiche Miri Emi*, "Chi Eji" n'*Akpa Uche*.

ch. Abụ Nkuzi/ Nzikọ (Pedagogic)

Nke a bụ udị abụ eji akuzi amamihe nkịtị ma ọ bụ ihe mmadụ tosiri imuta amuta, dị ka n'abụ akpọrọ "Nkwu" n'*Akpa Uche*, N'abụ a, a na-akuziri ọgụ uru dị iche iche nkwa bara.

c. Abụ Mkpọku (Invocative):

N'udị abụ a, a na-agwa onyenke abụọ okwu n'udị otito ma ọ bụ nkọcha (satire). Abụ a kpọrọ "Imo" dị n'*Utara Ntị* bụ abụ otuto. Etu ahụ ka ọ dịkwa "Nolue Emenanjọ" dị n'*Echiche Miri Emi* ma ọbụ "Ọkpọka". Mana "Ụko n'Uju" n'*Utara Ntị*, "Ego na-ekwu" na *Nka Okwu* na "Naijiria" n'*Echiche Miri Emi* bụcha nkọcha.

NNWALE ONWE 1

1. Deputa udị abụ ọnụ ise i maara.

3.2 Uru Abụ ọnụ bara

Site n'ihe ndị anyị kowarala n'ihe ọmumụ a, anyị ga-achoputa na abụ ọnụ Igbo baara ndị Igbo uru n'uzọ dị iche iche. Dị ka anyị si kowa n'elu, ndị Igbo dibu na mbụ nwee abụ ọnụ nke ha na-eziputa n'ọnọdụ na mmemme ha dị iche iche. Obodo dị iche iche n'ala Igbo nwekwara abụ ọnụ dị iche iche na-aputa ihe na mmemme ha dị iche iche.

Abụ ndị a bara nnukwu uru n'ụzọ dị iche iche. O bụrụ na anyị leghachi anyana nkenụdị abụ ọnụ dị iche iche anyị kọwara n'elu, anyị ga-achọputakwa na nkenụdị abụ o bụla nwere uru pụrụ iche o bara. Uru ndị ahụ gunyere:

1. Ikatọ ajọ akparamaagwa

Ndị ọkpọabụ na-echepụta ma na-akpọputa abụ ha iji akatọ ajọ ọchịchị, omume na akparamaagwa ọjọọ dị iche iche na-aga n'ọhaobodo dị ka: mmegbu, izu ohi, mkpagbu, izu ohi, ikwa iko, asiri, na mpụ na arurualala ndị ọzọ.

2. Igbazi Akparamaagwa

Ndị ọkpọabụ na-ejikwa ọtụtụ abụ ha cheputara agbazi akparamaagwa na omume ọjọọ ọtụtụ mmadụ n'ọhaobodo. Mgbe ha na-akatọ ajọ akparamaagwa na omume ọjọọ dị iche iche a na-ahụta n'ọhaobodo, ebumnobi ha bụ ka ha site n'abụ ha dị iche iche gbaziere ndị mmadụ ụzọ ndụ kacha mma.

3. Inọrị Oge

Mgbe ndị ọkpọabụ na-akpọ abụ ha, ọtụtụ ndị mmadụ na-ege abụ ndị a iji ya nọria oge ma nwekwa ezumiike n'ọrụ ụbọchị ha dị iche iche.

4. Inye otito

Ndị ọkpọabụ na-eji abụ ha eto Chukwu Okike, ezi ihe na mmadụ, ọkachasi mmadụ ndị rụrụ obodo ha ezi ọrụ maọbụ ndị gbooro obodo ha nnukwu mkpa.

5. Ikuzi Ihe na Inye Ndumọdu

Nke bụ nnukwu uru abụ ọnụ bara. Ọtụtụ ndị ọkpọabụ na-ejikari abụ haenye ndumọdu ma na-akuzi ihe dị iche iche dị nnukwu mkpa gbasara omenala na usoro obibi ndụ ndị Igbo. Ebumnobi ha bụ ka ndị na-etolite etolite site na nke a mụta ihe ndị ga-enyere ha aka n'ibi ndụ ha.

6. Ikpa Obi Oma

Ndị ọkpọabụ na-eji abụ ha akpa ndị mmadụ obi oma. N'ụzọ dị etu a, ndị mmadụ na-echefu ọnọdu ọjọọ ha dị iche iche.

7. Ichekwaba na Ikwelite Agugala, Asusu na Omenala ndi Igbo

A na-eji abụ ọ̀nụ̀ Igbo dị iche iche echekwaba agugala, asusu na omenala ndi Igbo dị iche iche ndi okpobu na-eziputa n'abụ ọ̀nụ̀ Igbo. Ihe nke ji di nnukwu mkpa bu maka na o bu asusu Igbo ka e ji eziputa ihe ndi a. Ihe ozo bu na abụ ndi a gbadoro ukwu n'akuko odinala ndi Igbo di iche iche.

8. Iziputa Mmetutaobi na Onodu Mmadu

Abụ ọ̀nụ̀ na-enyere okpobu/ogee aka iziputa mmetutaobi na onodu di iche iche di ka onodu onu, mwute, ujo, dgz.

9. Ija Mmadu Ike

Ndi Igbo na-ejikari abụ agha ha ajali ndi na-eje agha. Ebumnobi ha bu ka gbaa ndi ahụ ume ka ha merie n'agha ahụ.

10. Ime Ofufe

Ndi Igbo na-eji abụ ọ̀nụ̀ ha di iche iche enye Chukwu Okike na chi ha di iche ofufe na nsopuru n'uzo di iche iche.

NNWALE ONWE 2

Deputa ma kowaa n'uju uru ise abụ ọ̀nụ̀ Igbo bara na ndu ndi Igbo

3.3 Onodu Abụ Ọ̀nụ̀ n'oge gboo na oge ugbua

N'ebe a, anyi ga-atule etu abụ ọ̀nụ̀ siri di ire na ndu ndu ndi Igbo n'oge gboo na oge ugbua. Nke a ga-enyere anyi aka ichoputa uzo di iche iche mgbanwe sirila bata na ya. N'oge gboo, abụ ọ̀nụ̀ bu isi sekpu nti n'emume na n'onodu ndi Igbo di icheiche. O nweghi onodu o bula ndi Igbo no na yagba aka abụ. N'emume ndi a, okpobu na-eji abụ ya eme unara. Mgbe ufodu, okpobu na-agu, ndi ogee/nkiri ana-ekwe ekwe.

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

Mana n'oge ugbua, nchoputa na-egosi na mgbanwe di iche iche abatala n'abu onu Igbo. Otutu ndi okpobu Igbo, okachasi ndi okpobu Igbo ogharaohuru na-ejizi akara ngwa egwu ogharaohuru di iche iche di ka: jita, piano, dgz eziputa ufodu abu onu Igbo.

N'aka nke ozọ, a choputakwara na ufodu ndi okammuta agumagu Igbo edeputala otutu abu onu Igbo n'akwukwo. Ebumnobi ha bu ka e site n'uzo di etu a chekwaba abu onu ndi a ka ha ghara ifu efu maobu nwuo anwuo. Mana o dikwa mkpa ime ka nyi ghota ebe a na ndetu e deturu abu ndi a emeghi ka ha buru abu ederede. Kama, ha ka bukwa abu odinala. Ndi a bu ufodu akwukwo abu onu Igbo, ndi odee/edito hana afọ e biputara ha:

1. *Mbem Igbo* Obienyem 1979
2. *Uyokọ Mbem* Ogbalu 1984
3. *Traditional Funeral Poetry of the Igbo* Uzochukwu 2001
4. *Traditional Birth Poetry of the Igbo* Uzochukwu 2006
5. *Egwu Onwa* Ogene & Nwokoye 2014

NNWALE ONWE 3

1. Kedu onodu abu onu no n'oge ugbu a?
2. Deputa akwukwo abu onu Igbo anọ, aha ndi ode ha na afọ mbiputa ha.

4.0 MMECHI

Site n'ihe anyi muru nayunit a, o doola anya na ndi Igbo bu ndi huru abu ha n'anya nke ukwu. Otutu ihe ha na-eme bukwa nke ha na-eji abu di iche iche eziputa. Nke a putara ihe n'udi abu onu di iche iche ndi Igbo nwere. Anyi hukwara na o bughị naani ikpa obi oma ka abu ndi a na-eme na ndu ndi Igbo, kama na e nwere uru ndi ozọ di iche iche abu onu bara na ndu ndi Igbo.

5.0 NCHIKỌTA

Mgbe a na-ekwu maka abụ ọ́nụ na ndụ Igbo, ọ́ bụ́ ụ́dị́ agụmagụ ọ́nụ kacha pụta ihe na ndụ ndị́ Igbo maka na ndị́ Igbo nwere abụ́ maka ihe niile na-eme na ndụ́ ha. Ihe ndị́ Igbo were dika abụ́ abụ́ghị́ naanị́ abụ́ ndị́ edere ede maka na mgbe ndị́ Igbo malitere ndụ́ ka abụ́ malitere. Ihe ọ́bụ́la a ga-ewe dika abụ́ n'agụmagụ́ Igbo ga-aburirí nke dī́ n'ahirí n'ahirí maọ́bụ́ n'ogbara nwere ndanusoro, ma burú nke a na-ekwe ekwe, agụ́ agụ́ maọ́bụ́ ekwu ekwe. Anyị́ hụkwara na yunit a, na ọ́tụ́tụ́ ndị́ ọ́kammụ́ta e kewaala abụ́ n'uzó dī́ iche iche mana nkowa nke chikotara ha niile bụ́ nkowa ọ́kammụ́ta Uzochukwu nyere bụ́ nke ọ́ nọ́rọ́ sị́ na abụ́ ọ́nụ́ Igbo niile ga-adabarí n'okpuru; egwu, mbem na ngugọ́. Anyị́ hụkwazirí uru dī́ iche iche abụ́ bara na ndu ndị́ Igbo.

6.0 IHE OMUME

- a. Deputa ma kowaa n'uju nkenụdị́ abụ́ ọ́nụ́/ọ́dinala ise i maara.
- b. Kowaa n'uju uru ise abụ́ ọ́nụ́/ọ́dinala bara.

7.0 NRỤTỤAKA/NGUMI

Uzochukwu, S. (2001). *Traditional Funeral Poetry of the Igbo*. Lagos: Sam Orient Publishers.

Uzochukwu, S. (2006). *Traditional Birth Poetry of the Igbo*. Lagos: Sam Orient Publishers.

Nnyigide, N.M. (2014). "Introduction to Igbo Oral Literature". Unpublished Lecture Note, Department of Igbo, African and Asian Studies, Nnamdi Azikwe University, Awka.

Okoh. N. (2014). *Preface to Oral Literature*. Onitsha: African First Publishers.

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

Uzochukwu, S. (1982). Features of Igbo Oral Poetry. In Ugonna, N. (Ed.), *Igbo: Journal of SPILC*, No.1, Lagos: Department of African Languages and Literatures, University of Lagos.

Uzochukwu, S. (1985). *Mbem Akwamozu*. Onitsha: University Publishing Co.

Uzochukwu, S. (1992). *Abu Akwamozu*. Uruowulu-Obosi: Pacific Publisher Ltd. Publishers

Ugonna, N. (1980). *Abụ na Egwuregwu Oḍinala Igbo*. Lagos: Longman Nigeria.

Nwadike, I. U. (1992) *Ntoala Agụmagu*. Ifunanya Publishers.

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abụ Na Egwuregwu Oḍinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria.

Okebalama, C.N. (2003). *Mkpõlite Agụmagu Onu Igbo*. Enugu: Snaap Press.

Yunit 2 Nkenụḍi Abụ Ederede/Ugbua

NDINA

1.0 Mkpõlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina Kpõmkwem

3.1 Uḍi Abụ ederede/ugbua e nwere

3.2 Uru Abụ ederede/ugbua bara

3.3 Onõḍu abụ ederede/ugbua n'oge ugbua

4.0 Mmechi

5.0 Nchikõta

6.0 Ihe Omume

7.0 Nruṭuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

Na yunit 1, anyị lebara anyan'abụ ọnụ, nkenụdị ya, uru ọ bara na ndụ ndị Igbo na ọnọdụ abụ ọnụ n'oge gboo na oge ugbua. Na yuniti a, anyị ga-eleba anya na nkenụdị abụ ederede/ugbua, uru abụ ederede/ugbua bara na ọnọdụ abụ ederede/ugbua n'oge ugbua.

MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụa, ị ga-enweike:

- chọpụta ụdị abụ ederede/ugbu a e nwere
- ghọta uru abụ ederede/ugbu a bara
- chọpụta ọnọdụ abụ ederede/ugbua n'oge ugbu a

3.0 NDỊNA KPQM KWEM

3.1 Ụdị Abụ Ederede/Ugbua e nwere

N'ebe a, anyị ga-eleba anya na nkenụdị abụ ederede/ugbu a dị iche iche. Dịka e si kọwaa n'elu, abụ ederede/ugbu a nwere ike ịdị n'ụdị akwụkwọ (poerty book) abụ maọbụ n'ime ụyọkọabụ (anthology). A bịazie n'ime akwụkwọ abụ ndị a, e nwezie

ụdị abụ dị iche iche mejupụtara ha. N’ebe a, anyị ga-elebazi anya n’ụfọdụ nkenụdị abụ ederede Igbo. Ma ọ dị mkpa ka e kwuo n’ebe a na ụfọdụ nkenụdị abụ ọhụ anyị mụrụ n’elu dabakwara na nkenụdị abụ ederede anyị ga-amụ ebe a.

1. **Abụ EkeremaọbụEkerechi**

Nke a bụ abụ ndị gbadoro ụkwụ n’ihe dị iche iche Chukwu Okike kere. N’ụdị abụ a, dị ka Nnyigide (2015) si kọwa, a na-enwe ntughari uche n’ihe dị iche iche Chineke kere dika anyanwụ, mmiri, ọhwa, kpakpando, ugwu, osisi, dgz. Mgbe ụfọdụ, odeabụ na-eto ihe ekere ndị a. Mgbe ụfọdụkwa, ọ na-egosiputa etu ha siri buru ihe mgbagwoju anya. O nwekwara ndị odeabụ ndị na-egosiputakwa akpomasi n’ebe ihe ekerechi nọ. Imaatụ, ‘ọhwa’ bụ nnukwu ihe ekerechina ndụ ndị Igbo. Mgbe ọbụla ọhwa ọhuru putara n’igwe, ndị ọha obodo, ọkachasi ndị okenye na-egosi mmasi na obi uto n’ihu ọhwa ọhuru a. Ha na-eti mkpu ọhuru, rịọ ọhwa ọhuru a ka o chekwaba ha ka nke lara ala siri chekwaba ha. Ihe ndị a ha na-ekwu bụ abụ. N’ụfọdụ akwọkwọ abụ ederede Igbo, a chọputara na ọtutu ndị odeabụ edeela maka ihe ekerechi dị iche iche. Imaatụ, n’*Akpa Uche* nke R.M. Ekechukwu chikọbara, ụfọdụ ndị odeabụ dere maka “Egwurugwu”, “Ọhwa”, “Ugwu”, “Nkwu”, “Osis”, dgz. N’*Akponauche* nke Nwadike chikọbara, ụfọdụ ndị odeabụ dere maka “Mmiri”, “Ikuku” ‘Anyanwụ’, “Udummiri”, dgz.

2. **Abụ otito**

Nke a bụ ụdị abụ a na-esite na ya enye Chukwu Okike, mmadu, ihe ndị ọzọ e kere nakwa ezi uche maọbụ ezi omume otito n’uzọ puru iche. Imaatụ: n’*Akpa Uche*, abụ a kpọrọ “Adamma” bụ abụ otito.

3. **Abụ Ikpe maọbụ Nkocha**

Nke a bụ ụdị abụ e ji akatọ ajọ ihe dika omume ojoo dị iche iche na ndụ mmadu maọbụ n’ọha obodo dika: aghugho, nrafu, aruruala, nzuzu, igba asiri, mmegide,

ochichi nchigbu na ihe ndi ozo adighi mma umu mmadu na-eme. Ebumnobi udi abu a bu igbazi ndu umu mmadu site n'igba akparamagwa ojojo di iche iche n'anwu. A choputara na o nwere ihe ditu iche n'etiti abu nkocha na abu ikpe. Abu nkocha na-ekwuputa ihe ojojo ndi a ma katoo ha n'ataghi okwu eze. Mana abu ikpe na-ejikari nka aru oru ahu. Dika e si kowaa, oru ha bu ikato akpuzamagwa ojojo. Imaatu, n'Utara Nti, abu a kporo "Onye Naijiria" na "Ule Akwukwo Naijiria" bucha abu ikpe. Mana abu a kporo "Ajo Nwaanyi" bu abu nkocha.

4. Abu Echiche Miri Emi

Dika aha ya siri di, o bu abu na-egosiputa echiche miri emi. O na-abukari ntughari uche n'ihe ufodu gbara gharii na ndu mmadu. Mmadu na-eji udi abu a echeba echiche ime. Nke a na-ebute iju ajuju maobu ikwu okwu di okpurukpu. Imaatu, onwu emenyukatala ndi mmadu anya nke na ha ji bido chewe ihe onwu bu, ebe o bi, ihe nyere ya ike, ihe kpatara na o naghii eri ego. Mgbe mmadu na-eche ihe ndi a niile, o bu echiche di omimi ka o na-egosi n'ihii na o dighi onye ga-enye ya osisa n'ajuju ya. N'Akpa Uche otutu ndi odeabu dere maka "Onwu".

5. Abu Ihunanya

Dika aha abu a si di, o bu udi abu mmadu ji egosi mmasi o nwere n'ebe onye ozo no. O nwere ike buru mmasi nwaanyi nwere n'ebe di ya no, di n'ebe nwunye ya no, nne n'ebe nwa ya no, nwoke na nwaanyi nwere n'ebe ha abuo no. N'udi abu a, a na-eweputa ihe oma onye a na-ekwu maka ya nwere, dika mma anuahu, omume oma na ihe ndi ozo na-ebuputa ebube mmadu. Imaatu, abu Onyekaonwu kporo "Iyoo m" n' Uche bu Afa dabara na nke a.

6. Abu Akuko

Nke a putara udi abu na-ako akuko dika n'Eke Une. Eke Une bu akwukwo abu koro otutu akuko n'ime ya nke otu n'ime ha bu Eke nke bi n' Une n'Isieke Umuhia. Ozo,

abụ a kpọrọ “Naiira Naijiria” n’ “*Echiche Miri Emi*” bụ abụ akụkọ kọwapụtara nje m naiira kamgbe 1973 e wepụtara ya.

7. **Abụ Akụkọala**

Nkenụdị abụ a bụ ụdị abụ a gbadoro ụkwụ n’akụkọala wee deputa. Abụ a kpọrọ “Afrika Enwerela Onwe Ya” n’*Akpa Uche* dgz dabara na nke a.

8. **Abụ Nkuzi**

Ụdị abụ a bụ nke e ji enye nkuzi gbasara ihe dị iche iche. Nkuzi dị n'ụdị dị iche iche. Etu a ka abụ nkuzi dịkwa. Ha gunyere:

a. **Abụ Ndumọdụ**

Nke a bụ abụ e ji enye mmadụ nkuzi gbasara ime ezi omume. Imaatụ: abụ a kpọrọ “Nkụ a kpara N’agboghọ” na *Nka Okwu*, “Oliku” n’*Akpa Uche*, “ Were Nwayọọ” n’*Echiche Miri Emi*, “Agwa Wụ Mma” na *Nri Uche*, dgz dabachara n’ụdị a.

b. **Abụ Ilu**

N’ụdị abụ a, a na-ewekolata amamiihe ohaobodo n’ụdị otutu ilu a chikotara otu ebe. Imaatụ, abụ a kpọrọ “Chi Eji” n’*Akpa Uche*, “Obodo m” N’*Uche bu Afa*, “Gidigidi bụ Ugwu Eze” n’*Echiche Miri Emi*, dgz, dabachara n’ụdị a.

ch. **Abụ Nzikọ**

Nke a bụ ụdị abụ e ji akuzi amamiihe nkịtị maobu ihe mmadụ kwesiri imuta amuta. Imaatụ: n’abụ a kpọrọ “Nkwu” n’*Akpa Uche*, a kuziiri oguu uru di iche iche osisi nkwu baara ndi Igbo.

9. **Abụ Mwute/Akwariri**

Dị ka aha ya si di, o bu ụdị abụ odeabụ jieziputa mwute gbasara odachi maobu ihe ike dakwasara ya maobu onye ozo. Odachi a na-abukari ihe metutara onwu mmadu, o kachasi onwu onye mmadu huru n’anya nke ukwu, di ka onwu nne, nna, nwa, nwanne maobu enyi. Udi abụ a na-emetukari oguu na mmuo n’uzo puruiche mgbe o na-agu ya. Ima atụ, N’*Akpa Uche*, ndi odeabụ atọ; Ajaegbu, Nzeako na Obienyem dere maka onwu n’abụ. O buru na i guo abụ ndi a i ga-achoputa na o gana-ewute gi na mmuo n’ihi na ndi odeabụ a ziputara etu onwu si emenyu ndi mmadu anya n’uzo di iche iche.

Na nchikota, site na nkenụdị ndị a a kowaputara ebe a, anyị ga-achoputa na nkenụdị abụ ọ bụla e ziputara ebe nwere echiche puru ọ na-eziputa. Nnyigide (2015) mere ka anyị mata na ọ bụ echiche dī n'abụ ka a na-agbado ukwụ were ekenye abụ ederede Igbo ọbụla na nkenụdị ọ dabara. Ozo, ọ dī mkpa ka a mata na nkewasị abụ bụ naanị ka ọ buru iji nye aka ka o kwe ghota. E meghi nke a, o nwere ibute mgbagwoju anya. Nwadike (1992:60) kowara na ihe o ji dī etu a bụ na otutu mgbe, otu abụ nwere ike daba n'udị abụ abụo ma ọ bụ karịa. Imaatu, abụ otito nwere ike daba na nke ofufe, nke ekerechi adabakwa na nke echiche miri emi, nke akwa ariri adabakwa na nke otito. Mana ihe dī nnukwu mkpa bụ ka ogu ghota abụ ahụ nke oma iji choputa n'udị ọ dabara.

NNWALE ONWE 1

Deputa ma kowaa nkenụdị abụ ederede ise.

3.2. Uru Abụ Ederede bara

Abụ onu na abụ ederede bachara uru dī iche iche n'akuku nke ha. Dika anyi huru uru dī iche abụ onu bara n'elu, n'ebe a, anyi ga-eziputakwa uru dī iche iche abụ ederede bara. Uru ndi a gunyere:

1. Ikuzi Ihe

Nke a bụ nnukwu uru abụ ederede Igbo bara. Nchoputa na-egosi na ọ bughị naanị obi oma ka abụ ederede na-akpa ogu. Kama, a na-esikwa na ya akuzi ma na-amuta ihe dī iche iche gbasara usoro obibi ndu ndi Igbo. Ima atu, onye ọ bula guru abụ Ubesie ọ kporo "Nkwu" n' *Akpa Uche*, ga-amuta uru dī iche iche osisi nkwu baara ndi Igbo nakwa ihe dī iche iche ndi Igbo ji akuku ahụ osisi nkwu dī iche iche eme.

2. Nchekwa Abụ Igbo

Otu n'ime uru putakarichara ihe uru abụ ederede Igbo bara bụ na e ji ya echekwa abụ ndi Igbo. Ọ buru na ndi ode na ndi okammuta agumagu Igbo anaghi agba mbo

n'idetu abụ ndị a, anyị ga-achọputa na abụ ndị a ga-anwụsigo maọbụ ha aburị ihe ndị e chefuru echefu.

3. **Ime ka Abụ Igbo dị Okpurokpụ**

Site n'idetu abụ Igbo n'akwukwo, nke a na-eme ka ọ dị okpurokpụ. Nke a putara na idetu abụ Igbo edetu na-eme ka ọ digide ire site n'otu ogbo ruo n'ogbo ozo.

4. **Ichekwa Asusu, Aguguala na Omenala ndi Igbo**

Dị ka anyị kowara mbu, otutu ndi odeabu na-eji asusu Igbo eziputa aguguala na omenala ndi Igbo. N'uzo di etu a, a na-esite n'abu ederede Igbo echekwa asusu, aguguala na omenala di iche iche ndi Igbo nwere.

5. **Ikocha na Ikatọ Ajo Akparamaagwa**

Otutu ndi odeabu na-eji abu ha di iche iche akocha ma na-akatọ ajo akparamaagwa na omume ojo di iche iche na-aga n'ohaobodo, okachasi mmegbu na mkpagbu ndi ochichi na-enye ndi ha na-achi na ajo omume ndi ozo di ka: igba asiri, izu ohi, igbu mmadu, iri aka azu na mpu na aruruala di iche iche.

6. **Inori Oge**

Otutu ndi oguna umu akwukwona-eji abu ederede Igbo anori oge.

7. **Nziputa Mmetutaobi na Onodu**

Otutu ndi odeabu Igbo na-ejikari abu ederede Igboeziputa onodu nammetutaobiha n'ebe ihe di iche iche na-eme n'uwa di.

NNWALE ONWE 2

1. **Kowaa n'uju uru ise abu ederede bara**

3.3 Onodu Abu Ederede Igbo n'oge ugbua

N'oge mbu, dika e kwuru n'elu, e deghi abu Igbo ede. O bu onu ka e ji eziputa ya. Mana mgbe a malitere ide ihe n'ala Igbo, otutu ndi odee malitere deputawa abu ha.

N'agbanyeghi na ndi odeabu Igbo edeputala ma ka na-edeputakwa abu di iche iche,ufodu umu akwukwo na ndi nkuzi ndi no n'amumamu Igbo ka na-agbara omumu abu ederede Igbo oso. Otu ihe putakarichara ihe kpatara nke a bu na asusu abu na-ata akpu na nghota. Mana dika oge na-aga, ufodu ndi okammuta n'agumagu Igbo hutara na nke a na-adoghachi omumu abu ederede Igbo azu. Nke a mere ka ha tuputa uzọ kacha mma e si atule ma na-enyocha abu ederede Igbo iji mee ka umu akwukwo na ndi nkuzi na-enwe mmasi na ya. Ufodu ndi okammuta dika Uzochukwu (2014), Onyekaonwu (2003) Nwadike (2006), Ekwealor (2009) dgz, gbara ezi mbo n'iziputa usoro nnyocha abu ederede Igbo. Nke a mere na a biazie n'oge ugbua, ufodu umu akwukwo, okachasi ndi nke no n'ogo mahadum na-agbadozi ukwu na ngalaba abu eme nchocha ha. Nchochandia na-eme ka omumu abu ederede Igbo na-aga n'ihu taa. Ka o di ugbua, e nweela ihe kariri akwukwo abu ederede iri asato (Nwadike 2006).

NNWALE ONWE 3

1. Kedu mbo ufodu ndi okammuta agumagu Igbo gbara iji hu na omumu abu ederede Igbo na-aga n'ihu taa?
2. Deputa ndi okammuta agumagu Igbo abuo gbara ezi mbo n'iweputa usoro e si atule abu Igbo n'oge ugbua.

4.0 MMECHI

Na yunit a, anyi muru maka nkenudi abu ederede Igbo, uru abu ederede bara na onodu abu ederede n'oge ugbua.Anyi hurudu abu ederede di iche iche e nwere n'Igbo. Nkuzi anyi na yunit a mepekwaranya anya anyi ighota uru di iche iche abu ederede bara.

5.0NCHIKOTA

Anyị mụrụ ọtụtụ ihe banyere abụ ederede Igbo na yunit a. Anyị ghọtara na abụ ederede Igbo bara ọtụtụ uru. O bụ site n'abụ ederede ka e si echekwaba echiche na nhurunuche ọtụtụ ndị odeabụ ka ha ghara ifunari anyi. Abụ ederede na-enye aka eme ka abụ ndi Igbo di okputorokpu. Anyi choputakwara mbọ ndi okammuta n'agumagu Igbo gbara iji hu na omumu abụ ederede Igbo ka na-aga n'ihu taa.

6.0 IHE OMUME

1. Deputa ma kwaa nke oma nkenudi abụ ederede ise.
2. Kwaa n'uju uru ise abụ ederede bara.
3. Kedu onodu abụ ederede Igbo n'oge ugbo a.

7.0 Nrutuaka/Ngumi

Asika, E.I. (2014). *New Perspectives in Poetry*, Awka: SCOA Heritage.

Nnyigide, N. M. (2015). "Abụ Ekerechi Ederede Igbo: Nnyocha site N'atutu Kegburugburu". PhD Dissertation, Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Nnyigide, N. M. (2018). "Forms of Igbo Poetry". Unpublished Lecture Note, Department of Igbo, African and Asian Studies, Nnamdi Azikwe University, Awka.

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala Agumagu*. Ifunaya Publishers.

Ekwealor, C. C. (2009). *Agumagu Ederede Igbo N'ozuzoke*. Enugu: Paschal Communications.

YUNIT 3 Nkewa Abụ Igbo

NDINA

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

1.0 Mkpolate

2.0 Mbunuche

3.0 Nđina Kpòmkwem

3.1 Nkewa abụ ọnu/ọđinala

3.2 Nkewa abụ ederede

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Ihe Omume

7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0MKPOLITE

Na yunit 2, anyi lebara anyana nkenudi abụ ederede, uru abụ ederede bara na onodu abụ ederede n'oge ugbua. Na yuniti a, anyi ga-eleba anya n'uzo di iche iche ndi okammuta agumagu Igbo si kewaa abụ ọnu na abụ ederede Igbo. Nke a ga-enyere anyi aka n'ighota ihe omumu a nke oma.

2.0MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu, i ga-enweike:

- kowaputa uzo di iche e si kewaa abụ ọnu Igbo
- mata etu e si kewaa abụ ederede Igbo

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Nkewa abụ ọnu/odinala

Nkewa agumagu Igbo okachasi abụ abughi oru di mfe. Di ka Nnyigide (2015) si kowa, ihe gbasara nkewa agumagu bu otu n'ime ihe ndi weghachiri omumu agumagu Igboazu. Ihe kpatara nke a bu otutu ndi okammuta agumagu Igbo enweghi nkwekorita n'otu uzọ a ga-esi kewa ngalaba agumagu Igbo e nwere. N'ebe a, anyi ga-egosiputa uzọ di iche ndi okammuta agumagu Igbo si kewaa abụ ọnu Igbo di ka Nwadike (2003) si me ka anyi mata.

1. Egudu na Nwoga, n'akwukwo ha kporo *Poetic Heritage* (1971), kewara abụ ọnu/odinala Igbo uzọ asaa:
  - a. Abụ Otito
  - b. Abụ Mkpoku
  - c. Abụ Ngugo
  - d. Abụ Uri
  - e. Abụ Ifo
  - f. Abụ Ikpe/Nkocha
  - g. Abụ Akwariri
2. Ogbalu, n'akwukwo ya o kporo *Mbem na Egwu Igbo* (1974), mere nkewa ya n'uzọ iri ndi a:
  - a. Abụ maka olulu nwaanyi
  - b. Abụ omumu nwa
  - c. Abụ iku nwa
  - d. Abụ oriri na onunu
  - e. Abụ igọ ndu
  - f. Abụ egwu onwa
  - g. Abụ akuku
  - gb. Abụ agha
  - gh. Abụ echichi

gw. Abụ ifo

h. Abụ akwamozu

3. N'akụkụ nke ya, Ugonna, n'akwụkwọ ya ọ kpọrọ *Abụ na Egwuregwu Odinala Igbo* (1980) kewara abụ ọnụ/odinala Igbo ụzọ iteghete ndị a:

a. Abụ ofufe

b. Abụ ihunanya

c. Abụ nkocha

d. Abụ egwuregwu

e. Abụ ifo

f. Abụ ụrọ

g. Abụ nwa

gb. Abụ ilu

gh. Abụ ojuonu

4. Nwadike, n'akwụkwọ ya ọ kpọrọ *Ntoala na Nnyocha Agumagu* (1981) mere nkewa nke ya n'ụzọ iri na abụọ ndị a:

a. Abụ ifo

b. Abụ otito

c. Abụ ikpe/nkocha

d. Abụ akwaariri

e. Abụ nwa

f. Abụ ofufe/ntoaja

g. Abụ ọrụ

gb. Abụ ọha

gh. Abụ agha

gw. Abụ ekere

h. Abụ echiche miri emi

i. Abụ ihunanya/okwu

5. N'akwukwọ ya ọ kporo *Odidi Abu Odinala Igbo* (1982), Ụzochukwu kewara abụ ọnu/odinala Igbo nnukwu ụzọ atọ ndị a: Uri, mbem na ngugo

I. Uri

Abụ ndị ka o kenyerere n'uri:

- a. Abụ ọmụmụ nwa
- b. Abụ ọlulu nwaanyi
- c. Abụ akwamozu
- d. Abụ echichi
- e. Abụ iku nwa
- f. Abụ egwu ọnwa
- g. Abụ oriri na ọnu
- gb. Abụ Mmọnwu
- gh. Abụ agha

II Mbem

Abụ ndị ka o kenyerere na mbem:

- a. Abụ akwamozu
- b. Abụ echichi
- c. Abụ afa
- d. Abụ mmọnwu
- e. Abụ nta

III. Ngugo

- a. Abụ ilu na agwugwa
- b. Abụigọ ndu
- c. Abụ akwamozu
- d. Abụ mmọnwu

Ọ bụrụ na anyị lee anya nke ọma na nkewa abụ Ụzochukwu, anyị ga-achọpụta na abụ akwamozu dabachara na nnukwu nkewa atọ ndị a o mere: Uri, mbem na ngugo.

Ihe ọzọ pụtakwara ihe na nkewa a ndị ọkammụta mere bụ o nweghị onye nke ya na ibe ya bụ otu. Ọ bụ nke a na-egosi na ha enweghị nkwekọrịta n'ihe gbasara nkewa abụ, onye ọ bụla n'ime ha mere nkewa nke ya etu o si masị ya. Ọ bụ ọnođụ dī etu a mere ndī Otu Ịkwalite Asụsụ na Omenaala Igbo ji kewaa abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbua Igbo iji kwalite ọmụmụ agụmagụ Igbo; ọkachasị abụ Igbo.

N'ịga n'ihu, SPILC (2000), mere ka anyị matana ndī Otu Ịkwalite Asụsụ na Omenaala Igbo; maara nke ekwe na-akụ n'agụmagụ Igbo chọputara na ikewa agụmagụ n'uzọ doro anya dī nnukwu mkpa iji mee ka ọmụmụ agụmagụ na-aga n'ihu. Ọ bụ nke a mere ha ji zukọọ, tūọ aro, wee kewaa ngalaba agụmagụ Igbo dī iche iche.

Ha gbadoro ụkwụ n'ọkpurukpụ ihe atọ ndī a wee kewaa abụ ọnu Igbo:

1. Etu e siri nye (mode of delivery)

- a. Aguragụ (chant)
- b. Ekwerekwe (song)
- ch. Ngugọ (recitative/incantative)

2. Mgbe e nyere (occasion of delivery)

- a. Abụ Ọrụ (occupational poem)
- b. Abụ Akwamozu (burial poem)
- ch. Abụ Afa (chant/incantation)
- d. Abụ Agha (war poem)
- e. Abụ Alumdi (marriage poem)
  - f. Abụ Ọnwa (moon-light poem)
- g. Abụ Otito (praise poem)
- gb. Abụ Ikpe (satire)

3. Nghọta (rhetoric mode)

Ndi out Otu Ikwelite Asusu na Omenaala Igbo (SPILC) kwekoritara na ihe o bula a ga-akpo abụ Igbo okachasi onu/odinala Igbo ga-enweriri nghota na ihe abuo ndi a e ziputara n'elu.

NNWALE ONWE 1

Deputa uzọ Ogbalu (1974) na Ugonna (1980) si kewaa abụ onu/odinala Igbo

3.2 Nkewa abụ ederede

Di ka anyi kowara mbu, e nwere ike ideputa abụ Igbo n'akwukwo abụ (poetry book), ya bu nke otu onye dere maobu n'uyokobu (anthology); nke otutu ndi odeabu dere ma otu onye achikotazie ya. A bia n'akwukwo abụ maobu uyoko abụ a, abụ di n'ime anaghi abụ otu. Kama, a na-enwe abụ di iche iche na ha. Mana abụ ndi a ga-agbadoriri ukwu n'ihe ndi a otu ikwalite asusu na omenala Igbo gbadoro ukwu wee kewaa ihe o bula a ga-akpo abụ Igbo.

Nchoputa na-egosi na nkewa abụ ederede Igbo hibekwara isi na nnukwu ihe ato a ndi SPILC gbadoro ukwu wee kewaa abụ onu/odinala Igbo. E mere ka anyi matana ihe o bula a ga-akpo abụ ederede Igbo ga-agbadoriri ukwu n'ihe ndi a:

Ha gbadoro ukwu n'okpurukpu ihe ato ndi a wee kewaa abụ onu Igbo:

3. Etu e siri nye (mode of delivery)

- c. Aguragu (chant)
- d. Ekwerekwe (song)
- ch. Ngugo (recitative/incantative)

4. Mgbe e nyere (occasion of delivery)

- c. Abụ Oru (occupational poem)
- d. Abụ Akwamozu (burial poem)
- ch. Abụ Afa (chant/incantation)
- d Abụ Agha (war poem)
- e. Abụ Alumdi (marriage poem)

f. Abụ Ọnwa (moon-light poem)

g. Abụ Otito (praise poem)

gb. Abụ Ikpe (satire)

3. Nghọta (rhetoric mode)

NNWALE ONWE 2

Deputa ihe atọ ndị otu SPILC gbadoro ukwụ wee kewaa abụ ọnu/ọdinala Igbo

4.0 MMECHI

Na yunit a, anyị lebara anya n'uzọ dị iche iche e si kewaa abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbua Igbo. E mere ka anyị mata na ndị ọkammụta agumagụ Igbo enweghị nkwekọrịta n'isite otu uzọ kewaaabụ ọnu/ọdinala Igbo kpomkwem. Nke a mere ha ji kewaa ya n'uzọ dị iche iche dị ka e si ziputa n'ihe omumu a.

5.0 NCHIKỌTA

N'ihe omumu a, e gosiputaara anyị uzọ dị iche iche ufodu ndị ọkammụta agumagụ Igbo si kewaa abụ ọnu/ọdinala Igbo. Onye o bula n'ime ha mere nkewa nke ya etu o si masi ya. O bu onodu a mere ndi otu na-akwalite asusu na omenala Igbo (SPILC) ji huta mkpa o di na e mere nkewa agumagụ Igbo okachasi abụ Igbo n'uzọ doro anya. Ha kwekoritara na ihe o bula a ga-akpo abụ Igbo, ma nke ọnu/ọdinala ma nke ederede/ugbua ga-agbadoriri ukwụ n'otu n'ihe atọ ndi a: Etu e si nye (mode of delivery), mgbe e nyere (occasion of delivery) na nghota (rhetoric mode).

6.0IHE OMUME

Deputa uzọ ihe atọ ndi otu SPILC gbadoro ukwụ wee kewaa abụ Igbo.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

Nnyigide, N.M. (2015). “Abụ Ekerechi Ederede Igbo:Nnyocha site N’atụtu Kegburugburu”. PhD Dissertation, Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Ekwealor, C.C. (2009). *Agụmagụ Ederede Igbo N’ozuzoke*. Enugu: Paschal Communications

Nwadike, I. U. (2003). *Agụmagụ Odinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers

SPILC, (2000). *Okaasụsụ Igbo: Igbo Metalanguage*. Onitsha: Varsity Press.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala Agụmagụ*. Ifunaya Publishers.

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abụ na Egwuregwu Odinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria.

Nwadike, I. U. (1981). *Ntọala na Nnyocha Agụmagụ*. Ihiala: Deo Gratias Press.

Ọgbalụ, F.C. (1978). *Mbem na Egwu Igbo*. Nigeria: Macmillan Publishers.

Egudu, R. N. & Nwoga, D.I. (1971). *Poetic Heritage: Igbo Traditional Verse*. Nigeria: Nwankwo-Ifejika Publishers.

YUNIT 4 NTULEKỌRỊTA ABỤ ỌNỤ/ODINALA NA ABỤ EDEREDE

NDỊNA

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpọm kwem

3.1 Myiri dị n’etiti abụ ọnụ na abụ ederede

3.2 Ndịiche dị n’etiti abụ ọnụ na Abụ Ederede

4.0 Mmechi

5.0 Nchịkọta

6.0 Ihe Omume

7.0 Nruṭuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit 3, anyị gosiputara ụzọ dị iche ndị okammụta agumagu Igbo si kewaa abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbua Igbo. N' ihe ọmumụ a, anyị ga-atulekọrịta abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbua Igbo site n' iziputa myiri na ndị iche dị n'etiti ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbu a Igbo. Nke ga-enye aka mee ka ghotā ihe ọmumụ a nke ọma.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe ọmumụ a, ị ga-enwe ike:

- chọputa myiri dị n'etiti abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbu a
- mata ndịiche dị n'etiti abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbu a

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Myiri dị n'etiti abụ ọnu/ọdinalana abụ ederede/ugbua

Ọ bụrụ na anyị lee anya nke ọma n' ihe dị iche iche anyị kwarala gbasara abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbu a Igbo, anyị ga-achọputa na o nwere ebe ha si yite onwe ha. Ụfọdu myiri ndị ahụ bụ:

1. Agumagu

Site na nkwa dị iche iche anyị nyerela n' ihe ọmumụ a, ọ bụ ihe doro anya na abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbu a Igbo bụcha otu n' ime ngalaba agumagu e nwere n' Igbo.

2. Nkaasụsụ na Nhọkwu

Abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbu a Igboyitere onwe ha n'ihhi na ha abụọ na-anabatacha nkasụsụ na nhọkwu pụrụ iche nke na-akwalite mmetụtaobi na ndụ ogee/ọguu.

3. Ndanusoro

Dị ka anyị si kowaa na mbụ, abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbu a Igbo na-eziputacha ndanusoro. Mana ọ dị mkpa ka e mee ka anyị mata ebe a na ndanusoro na-aputakarịcha ihe n'abụ abụ ọnu/ọdinala kari n'abụ ederede/ugbu a Igbo. Ihe kpatara nke bụ na a na-eziputakarị abụ ọnu/ọdinala Igbo n'ụdị aguragu maọbụ ekwerekwe.

4. Mmetụtaobi

A bịa n'abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbu a Igbo ọkpọabụ/odeabụ na-akpachapụ anya ahoro okwu o ji eziputa abụ ha n'uzo o si emetuta ogee/ọguu na mmuo.

5. Echiche

Abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbu a Igbo ọ bula nwere echiche pụrụ iche ọ na-eziputa. Ọkpọabụ/odeabụ na-eji abụ yaeziputa echiche ya nke ọ choro ka ndi mmadu soro ya keta oke n'ime ya.

6. Nziputa ihe na-eme n'ụwa

Abụ ọnu/ọdinala na abụ ederede/ugbu a Igbo na-eziputacha ihe di iche iche na-eme n'ụwa. Nke bụ ihe doro anya n'ihhi na ọkpọabụ/odeabụ na-agbadokari ukwu n'ihhe di iche iche na-eme n'ụwa na gburugburu ya were eziputa abụ ya.

Nnwale Onwe 1

Deputa ma kowaa nke oma myiri ise di n'etiti abu onu/odinala na abu ederede/ugbua Igbo.

3.2 Ndiche di n'etiti abu onu/odinala na Abu Ederede/ugbua

Nkwa di iche iche anyi nyerela n'ihe omumu a mekwara ka anyi mata na e nwere ihe di iche n'etitiabu onu/odinala na abu ederede/ugbua Igbo. N'ebe a, anyi ga-eleba anya n'ufodu ihe ndi ahụ.

1. A bia n'abu onu/odinala, okpobu na-eleba anya n'otutu ihe dika oge na ndi na-ege nti maobu ndi nkiri; ya na etu ihe siri kwuru mgbe ahụ o na-akpo abu ya. Nke a na-enyere ya aka imata ihe ndi na-ege nti maobu ndi na-ekiri ya chorọ. Mana a bian'abu ederede/ugbua, o dighi etu a n'ihi na e dere ya ede. Ihe ederede, e dechaala ya. Odeabu enweghi ohere o bula o ji ahụ ndi ogu anya iji mata ihe ha na-atu anya n'aka ya. O choghi ima ma ihe o dereamasikwara ndi ogu ya ma o dabakwara n'oge na onodu di ha mma.
2. E nweghi ike ikewapu abu obu/odinala n'ahu onye na-akpo/agu ya mana na nke ederede, onye dere ya nwere ike inoro otu ebe, ndi na-agu ya anoro ebe ozọ di iche iche na-agu ya.
3. Site n'ihe ndi anyi kowara mbu, e mere ka anyi mata na abu onu/odinala bu onu nkiti ka okpobu ji eziputa ya. Mana nke ederede di n'akwukwo nke onye o bula o masiri nwere ike izuta, guo ma keta oke n'echiche odeabu.
4. A bia n'abu onu/odinala, okpobu nwuo, abu ya esoro ya nwuo. Mana a bia n'abu ederede/ugbua, onye dere/chikotara abu nwuo, abu ya ga na-aga n'ihu. Ima atu; Okammuta Nolue Emenajo, onye chikotara uyokobu a kporo *Utara*

Nti anwuola ma otutu ndi oguu, ndi nkuzi, ndi nchocha na umu akwukwo ka ji uyokobu a eme ihe omumu taa.

5. Di ka anyi kowara na mbu, okpobu na-eziputa ihe di iche iche mgbe o na-akpo abu ya di ka: mmeghariahu, ihu ochi e gosiri egosi, ihu a gbaruru agbaru, anya a roro aro, onu e miri emi, uda ngwa egwu, ukwu egwu, anya elere ele na ihe ndi ozo. Mana nke a adighi etu a n'abu ederede. Ihe niile ndi a anaghi aputa ihe na nke ederede. Ha niile dika nnu dere ede n'ime mmiri. O bu nke a mere e ji were abu ederede/ugbua ka onyinyo abu onu/odinala.
6. Abu onu/odinala na-anabakarị mgbanwe n'uzo di iche iche. Okpobu na-agbanwekarị abu ya di ka etu onudu na ihe si kwuru. Mana a bia n'abu ederede/ugbua, o naghị anabata mgbanwe o bula. O na-edị etu odeabu si deputa ya. Ihe ozo dikwa mkpa ka anyi mata ebe a bu na abu onu/odinala na-enwe oge puru iche okpobu ji eziputa ya. O na-abukarị na mmemme ohaobodo di iche iche di ka: Echichi, akwamozu, alimdi, dgz. Mana abu ederede/ugbu a enweghi oge puru iche e ji eziputa ya. Oguu nwere ike iwere akwukwo/uyokobu o bula masiri guo mgbe o bula masiri ya.

Nnwale Onwe 2

Kowaa n'uju ndiche ise di n'etiti abu onu/odinala na abu ederede/ugbua.

4.0 Mmechi

Na yunit a, anyi lebara anya na myiri na ndiche di n'etiti abu onu/odinala na abu abu ederede/ugbu a. E mere ka anyi mata na na o nwere ebe abu onu/odinala na abu ederede/ugbua si yite onwe ha ma dikwa iche. Di ka aha ha si di, a na-eziputa abu onu/odinala site n'ekwurunonu. Mana abu ederede/ugbu a bu nke a na-edeputa n'akwukwo. Otu n'ime myiri ha bu na ha abuo bucha agumagu Igbo nke nwere ihe puru iche ha na-akuzi.

5.0 Nchikọta

N'ihe ọmụmụ a, a kọwara anyị ndịiche na myiri dị iche iche dị n'etiti abụ ọnụ/ọdinala na abụ ederede/ugbu a. E mere ka anyị ghọta naabụ/ọnụ ọdinala na-apụtakarịcha ihe na mmemme dị iche iche ndị Igbo na-eme dị ka: Ọnụ nwa, echichi, alụmudi, akwamozu, dgz. Mana nke ederede/ugbua bụ nke ọgụụ nwere ike izụta ma guo mgbe ọ bụla ọ masiri ya. A bịa na myiri ha, anyị ghọtara na ha abụọ na-eziputakarị nkaasụsụ na nhọkwu na-emetukarịcha ogee/ọgụụ na mmụọ.

6.0 Ihe Omume

1. Deputa ma kọwaa myiri ise dị n'etiti abụ ọnụ/ọdinala na abụ ederede/ugbua.
2. Kọwaa n'ujundiche ise dị n'etiti abụ ọnụ/ọdinala na abụ ederede/ugbua.

7.0 Nrutuaka/Ngumi

Nnyigide, N.M. (2015). "Abụ Ekerechi Ederede Igbo:Nnyocha site N'atutu Kegburugburu". PhD Dissertation, Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Asika, E.I. (2014). *New Perspectives in Poetry*, Awka: SCOA Heritage.

Okoye, C. (2013). *Essentials of Poetry*. Suleja: Besing

Ekwealor, C.C. (2009). *Agumagu Ederede Igbo N'ozuzoke*. Enugu: Paschal Communications.

Akporobaro, F. B. (2008). *Introduction to Poetry*, Lagos: Princeton Press.

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala Agumagu*. Ifunaya Publishers.

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abụ na Egwuregwu Odinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria

Yunit 5 URU NA OGHOM NWERE IKE IPUTA N'ABU IGBO

NDINA

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
  - 3.1 Uru Abu Igbo bara
  - 3.2 Oghom nwere ike iputa n'abu Igbo
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit 4, anyi tulekoritara abu onu/odinala na abu ederede/ugbua. A kowaara anyi ndiche na myiri di iche iche ha abuo nwere. Ihe omumu nke a gbadoro ukwu n'uru na oghom di n'abu Igbo. Ya mere anyi ga-eleba anya n'ichoputa uru di iche iche abu Igbo bara nakwa. Anyi aghaghi iziputa oghom di iche nwere ike isi n'abu Igbo puta.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- matauru dị iche iche abụ Igbo bara
- chọpụta ọghom nwere ike isi n'abụ Igbo pụta

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Uru Abụ Igbo bara

Dịka a kọwara na yunit 3, abụ Igbo nwere ọnođụ pụrụ iche na ndụ ndị Igbo. O hịara ahụ ikewapụ ndị Igbo n'ebe abụ ha dị. Nchọpụta na-egosi na abụ bara ọtụtụ uru na ndụ ndị Igbo. O bụrụ na anyị lee anya na Modul 3 yunit 1 na yunit 2, anyị ga-achọpụta na anyị zipụtara uru dị iche abụ ọnu/odinala na abụ ederede/ugbu a bara n'otu n'otu. Na mpaghara a, anyị ga-elebazi anya n'uru diche iche abụ Igbo bara na ndụ ndị Igbo kpomkwem, ya bụ uru ndị ahụ jikoro abụ ọnu/odinala na abụ ederede/ugbua ọnu. Ha gụnyere:

1. Ndị ọkpọabụ na ndị odeabụ na-eji abụ ha akuzi ihe dị iche iche na-enyere ndị mmadụ aka n'usoro obibi ndụ ha. Ha na-esite n'uzo dị etu a na-akwalite mmekọrịta dị n'etiti mmadụ na ibe ya.
2. Ndị ọkpọabụ na ndị odeabụ na-ejikwa abụ ha akocha ma na-akato ajo akparamaagwa na omume ojoo dị iche iche na-aga n'ohaobodo dị ka: Ọchichi nchigbu, igbu mmadụ, izu ohi, ume ngwu, mpu na aruru ala dị iche iche.
3. A na-esite n'abụ ọnu/odinala na abụ ederede/ugbu a dị iche iche eziputa ma na-ehekwa asusu, omenala na nkenye ndị Igbo dị iche iche. Nke a na-enye aka eme ka ihe ndị a ghara inwu anwu. Kama ka ha dị ọkputorokpu, ya bụ site n'otu ogbo rue n'ogbo ozọ.
4. Abụ Igbo na-enyere ndị ọkpọabụ na ndị odeabụ aka eziputa mmetutahu, mmetutaobi na ọnođụ dị iche iche ha choro ka ndị ogee/ogu soro ha keta oke n'ime ya.

5. Ọtutu ndi mmadu na-ejikari abu onu/odinala na abu ederede/ugbua anori oge. Ha na-esite n'uzo etu a akpa onwe ha obi oma ma na-echefukwa nsogbu na ihe mgbu ha di iche iche.

NNWALE ONWE 1

Kowaputa abuanọ abu Igbo bara

3.2 Ọghom nwere ike isi n'abu Igbo puta

Ọ bu ihe doro anya na ihe o bula nwere uru ga-enwekwa ọghom. N'ebe a, anyi galeba anya n'ọghom di iche iche nwere ike isi n'abu Igbo puta. Ọghom ndi ahugunyere:

1. Abu ikpe ma o bu abu nkocha nwere ike iweta esemokwu n'etiti mmadu na ibe ya. Okpọabu/odeabu nwere ike kwuo/dee ihe nwere ike iweta ọgbaghara na mmekorita mmadu na ibe ya.
2. Asusu abu na-esi ike na nghota. Nke mere na onye o bula amaghi nke ekwe na-aku n'asusu Igbo agaghi aghotanwu abu Igbo.
3. Ndi okpọabu/odeabu nwere ike iji abu ha otito too onye na-eme ihe ojoo n'ohaobodo naani maka inweta ego.
4. Anozie (20015) mere ka anyi mata abu nwekwa ike kowe mmadu obi n'elu, nye obi ojoo na akwa ime obi, mee ka ahugunwu mmadu dika ihe odeabu na-akọ maka ya si di.
5. Abu Igbo anaghi ekwe otutu ndi mmadu aghota n'ihu na ufodu ndiokpọabu/odeabu na-ejikari nka asusu puru iche eziputa ya.
6. Otutu umu akwukwo na ndi nkuzi na-agbara abu oso n'ihu na asusu abu na-ata akpu. Ihe ozo kpatakwa nke a bu na ntule abu anaghi adi mfe. O bu ihe ndi a mere na omumu abu anaghi aga n'ihu ka nke iduuzi na ejije.

NNWALE ONWE 2

Deputa ma kowaa oghom anọ nwere ike isi n'abụ ọnu/odinala pụta.

4.0 MMECHI

Na mpaghara a, nyị lebara anya n'uru na oghom di iche iche nwere ike isi n'abụ Igbo pụta. E mere ka anyị mata na abụ Igbo baara ndi Igbo uru n'uzo di iche iche. E wezuga uru ndi ahụ abụ Igbo bara, e gosiputakwara oghom di iche iche nwere ike isi n'abụ Igbo pụta.

5.0 NCHIKỌTA

N'ihe omumu a, a kowara anyi na abụ Igbo baara ndi Igbo uru n'uzo puru iche. Ndi Igbo na-esite n'abụ ha eziputa ma na-ehekwa nkaasusu, omenala na nkwenye ha di iche iche; ndi nke na-enyere ha aka n'usoro obibi ndu ha. Ha na-esitekwa n'uzo di etu a ahafenye ihe ndi a n'aka umu ha na-etolite etolite. N'aka nke ozo, e mere ka anyi matana abụ ikpe ma o bu nkocha nwere ike iweta oghaghara n'etiti mmadu na ibe ya.

6.0 IHE OMUME

1. Deputa uru ato abụ Igbo baara ndi Igbo.
2. Kowaa nke oma oghom ato nwere ike isi n'abụ Igbo pụta.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Nnyigide, N.M. (2015). "Abụ Ekerechi Ederede Igbo:Nnyocha site N'atutu Kegburugburu". PhD Dissertation, Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Ekwealor, C.C. (2009). *Agumagu Ederede Igbo N'ozuzoke*. Enugu: Paschcal Communications

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala Agumagu*. Ifunaya Publishers.

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abụ na Egwuregwu Oḍinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria.

MODUL 4NNYOCHAABỤ IGBO

Yunit 1 Oṅoḍu Asụsụ na uru asụsụ bara na Nnyocha Abụ Igbo

Yunit 2 Usoro Nnyocha Abụ Igbo

Yunit3Uru Nnyocha Abụ bara

YUNIT 1 Oṅoḍu Asụsụna uru asụsụ bara na Nnyocha Abụ Igbo

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina Kpọm kwem

3.1 Oṅoḍu asụsụ n'abụ Igbo

3.1.1 Njirimara asụsụ abụ Igbo

3.2 Nkaasụsụ e ji eziputa abụ

3.3 Uru asụsụ bara na nnyocha abụ Igbo

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Ihe Omume

7.0 Nrụtaaka/Ngụmi

1.1 MKPOLITE

Asụsụ nwere ọnọdụ pụrụ iche n'abụ Igbo. Nke a pụtara na e wezuga asụsụ Igbo, agaghị enwe abụ Igbo. Nke a na-egosi na onye ọ bụla amaghị nke ekwe na-akụ n'ebe asụsụ Igbo dị agaghị enwenwu nghọta ọ bụla n'abụ na ọmụmụ abụ Igbo. Ọ bụ nke a mere yunit a ji na-eleba anya n'ihe ndị a: Ọnọdụ asụsụ n'abụ Igbo, njirimara asụsụ abụ Igbo, nkaasụsụ e ji ezipụta abụ Igbo na uru asụsụ bara na nnyocha na ntule abụ Igbo. A na-atụ anyana ihe ndị a ga-akọwa ebe ga-enyere onye ọ bụla na-amụ maka abụ Igbo aka ọkachasị onye ntule ma ọ bụ onye onyocha.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụ a, ị ga-enweike:

- chọpụta ọnọdụ na uru asụsụ bara na nnyocha abụ Igbo
- mata njirimara asụsụ abụ Igbo
- chọpụta ụdị nkasụsụ e ji ezipụta abụ Igbo

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Ọnọdụ asụsụ n'abụ Igbo

Dịka anyị kwuru na mbụ, asụsụ bụ isi sekpu ntị n'ọmụmụ na nghọta abụ Igbo. Nke a na-egosi na asụsụ abụghị ihe a ga-eleghara anya n'ọmụmụ abụ Igbo. E wezuga asụsụ, abụ agaghị adị ire. Nke a pụtara na ọ bụ naanị asụsụ ka e ji ezipụta abụ. Asụsụ nwere ọnọdụ pụrụ iche n'abụ karia n'iduuzi na ejije n'ihi na iduuzi na ejije na-ejikarị agwa na ntọla akọwapụta onwe ha. Mana a bịa n'abụ, naanị asụsụ ka e ji ezipụta ya. Nke a na-akọwa na nzipụta na nghọta abụ dabeere n'abụ. Asụsụ abụ dị

iche na nke iduuazi na ejije n’ihi na a n-eji nhokwu puru iche eziputa abu. O bu eziokwu na e jicha asusu eziputa iduuazi na ejije mana asusu bara nnukwu uru n’abu n’ihi na o bu naani asusu ka okpobu maobu odeabu ji eme ka echiche ya na-emetuta ogee na oguu na mmuo.

N’ebe a, ihe a na-achọ ka anyi ghotu bu na asusu okpobu/odeabu na-apu iche n’asusu nkiti e ji akparita uka. Mgbe ufodu, o naghị e ji asusu doru onye o bu la anya eziputa ebumnobi ya. Kama, o na-ejikari asusu na-emetuta ogee/oguu n’uzo puru iche eziputa echiche ya. O bu nke a na-eme ka asusu okpobu/odeabudiwaga iche n’asusu nkiti e ji akparita uka maobu ezikorita ozi. O na-ewebatakwa atumatukwu di iche iche nke na-eme ka asusu ya laa elu maobu buo isi.

3.1.1 Njirimara Asusu Abụ Igbo

Dika e kwuru n’elu, asusu abu di iche na nke iduuazi na ejije. Nwadike (2006) kowara ihe di iche iche e ji mara asusu abu Igbo. Ha gunyere:

1. Asusu abu na-ata akpu
2. Asusu abu na-esi ike na nghota
3. Asusu abu na-akpu akpu n’onu
4. Asusu abu na-ebu isi
5. Asusu abu na-emetuta na mmuo

NNWALE ONWE 1

1. Olee ihe bu isi sekpu nti n’omumu na nghota abu Igbo?
2. kowaa n’uju ihe anọ Nwadike ziputara e ji ama asusu abu

3.2 Nkaasụsụ e ji ezipụta abụ

A kọwara n'elu na abụ Igbo na-anabakarị nhọkwu na nkaasụsụ dị iche iche. Na mpaghara a, a ga-ezipụta ụfọdụ atụmatụ okwu dị iche iche e ji ezipụta ma na-achọ abụ Igbo mma. Nkaasụsụ e ji zipụta abụ na-akwalite mmetụtaobi na mmasị ọgụ maọbụ onye ntule. N'ebe a, anyị ga-ezipụta ma kọwaa atụmatụokwu dị iche iche na-apụtakarịcha ihe n'abụ Igbo. A kọwara n'elu na abụ Igbo na-anabakarị okwu na asụsụ nka dị iche iche.

Ha gụnyere:

1. Mbụrụ

N'atụmatụokwu a, a na-egosi na ihe a na-ekwu maka ya bụzi ihe ọzọ iji gosi ka akparamagwa na ọdịdị ha si bụrụ otu.

Ịmaatụ:

Adamma bụ ele.

Obika bụ ezi, dgz.

2. Myiri

Nke a bụ atụmatụokwu e ji egosi na ihe dị ka ihe ọzọ maọbụ na ihe a kpọrọ aha na-eme ka ihe ọzọ.

Ịmaatụ:

Uche na-ebe ka atụrụ.

Okeke na-eji ka unyi, dgz.

3. Mmemmadụ

Dịka aha ya si dị, nke a bụ atụmatụokwu nke na-ezipụta ihe na-abughị mmadụ maọbụ ihe na-enweghị ndụ ka aga-asị na ọ bụ mmadụ, nwee uche ma na-emekwa ka mmadụ.

Ịmaatụ:

Ikuke mechiri ụzọ ahụ.

Ahụhụ na-akpụ obinna isi.

N'abụ a kpọrọ "Abali" n' *Utara Nti*, odeabụ zipụtara atumatụokwu a n'uju.

4. Nkwusara

Ọ bụ atumatụokwu a ka e ji agwa ihe na-enweghị ndụ maọbụ ihe na-abughị mmadụ okwu ka a ga-asị na ọ bụ mmadụ na-anụ ihe a na-ekwu.

Ịmaatụ:

Mmiri a biko, ezokwala.

Oku a biko, anyukwala, dgz.

Ozọ, abụ Nzeakọ a kpọrọ "Onwụ" n' *Akpa Uche* zipụtara atumatụokwu a nke oma.

5. Ụrọokwu

Nke bụ okwu ndị a na-ekwu ha enwee nghọta ọzọ pụrụ iche, bịa burukwa nke na-atọ ọchị. Ịma atụ:

a. A juọ gi ajuju, zaa n'isi. N'ebe a, ahiriokwu a nwere nghọta abụọ: Nke mbụ, onye ahụ zaa ajuju n'eleghị anya n'akwukwo; nke abụọ, ka isi onye ahụ zaa azaa.

b. Mgbe ha si Asaba alọta, ụgbọ a na-achọ ikpu nwanne ya nwaanyị.

ch. A rapu gi ebe a, i ga-ama ụzọ laa?

d. Were okpu a jidere m, mgbe m chọrọ ikpu mụ anara gi.

6. Ekwuecheozo/Ogharookwu

Nke a bu atumatuokwu nke mmadu ji eziputa ihe ozo o bu n'uche nke na-arụ ụka n' ihe onye ahụ kwuputara.

Ịmaatụ:

Adaobi mere nke oma wee tie Uchenna ihe.

Onye nkuzi abiakazi n'oge wee bia mgbe a na-agbasa nzuko.

Uchenna agbalika wee tufuo ego m, dgz.

7. Nhagideokwu

N'atumatuokwu a a na-eji okwu abuo na-arụ onwe ha ụka akowa ihe a na-ekwu.

Ịmaatụ:

Maazi Obi bu a kwaa a kwuru n'asusu Igbo.

Omenuko bu anu a na-agba egbe o na-ata nri, dgz.

8. Egbeokwu

Dika aha ya si di, n'atumatuokwu a, a na-akpunyefe nnu n' ihe a na-ekwu site n'iji ihe kariri ihe a na-ekwu wee maa atụ, iji mee ka ihe a na-ekwu maka ya buo mmadu isi.

Ịmaatụ:

Umụ akwukwo biara asompi ahụ dika aja di n'ala.

Unyi di n'akwa Ugonna ga-egbu azu, dgz.

9. Igbuduokwu

Nke a bu atumatuokwu e ji ekwu okwu na-adiba ka okwu iberiibe ma mgbe e chemiri echiche lee ha anya, ha eziputa eziokwu.

Ịmaatụ:

Nzuzu mmadụ bụ amamihe ya.

Azọta ndụ, a kwuwara ọnwụ, dgz

10.Nkwuma

Nke a bụ atumatụokwu e ji eziputa ihe joro njo na nti maobu ihe nwute n'uzo o gaadi ka o bu ihe oma.

Ịmaatụ:

Chioma gara ihu nwaanyi oku gbara.

Oluku bulara akwukwo unyaahu, dgz.

Nchoputa na-egosina e wezuga atumatụokwu ndi a, na e nwere ihe ndi ozo e ji eziputa nka na ekereuche n'abu Igbo. Ha gunyere: ajuju nzaraonwe,okwummewe, olundi,okwumbite,nhokwu, na okwuokpu.

NNWALE ONWE 2

Were omumaatu kowaputa atumatụokwu ise e ji eziputa abu Igbo.

3.3 Uru asusu bara n'abu Igbo

1. Otutu ndi okammuta kwenyere na e mebere abu maka nkamma. Asusu naru oru puru iche n'iweputa nkamma di n'agumagu. Asusu na-enyere okpobu/odeabu aka n'iziputa ebumnobi ya, O bu asusu ka onye ntule nagbado ukwu nay a were eme nnyocha ya.
2. Asusu na-enyere onye onyocha aka ighota abu o na-enyocha na inyocha ya nke oma.
3. Asusu na-eweputa mmetutaobi n'ebe oguu na onye onyocha no.
4. Site n'asusu ka onye onyocha si eziputa ihe ndi o nyochaputara.
5. O bu asusu ka onye onyocha ji eziputa isiokwu o bua di n'abu.
6. Asusu na-enyere onye onyocha aka itucha echiche odeabu ziputara n'abu ya.

7. Asụsụ na-enyere ọkpọabụ na odeabụ aka n'iziputa nka ha
8. Asụsụ na-eweputa mmetụtaobi n'abụ Igbo
9. Site n'asụsụ ka nghota abụ ji edo anya

NNWALE ONWE 1

Olee uru anọ asụsụ bara na nnyocha abụ Igbo?

4.0 MMECHI

Na yunit a, anyị mụrụ maka ọnọdụ asụsụ nwere n'abụ Igbo. E mere ka anyị mata na asụsụ nwere ọnọdụ pụrụ iche n'abụ karịa na ngalaba agụmagụ iduuazi na ejije. Anyị lebakwara anyana njirimara asụsụ abụ, uru asụsụ bara nakwa atumatụ okwu na atumatụ agụmagụ dị iche iche e ji eziputa abụ.

5.0 NCHIKỌTA

Na yunit a, e mere ka anyị mata na asụsụ nwere nnukwu ọnọdụ n'abụ Igbo. O bụ ezie na asụsụ dīcha mkpa na ngalaba asụsụ mana ọ kacha dī mkpa n'abụ maka na ngalaba agụmagụ ndị ọzọ nwere ụzọ ọzọ e si eme ka echiche na nghota puta ihe, dīka site n'agwa na ntọala. Mana, echiche, nghota na mmetuta dī n'abụ gbadoro ụkwụ n'asụsụ. A rụtukwara aka n'ihe dīiche iche e ji mara asụsụ abụ Igbo, uru dī iche iche asụsụ abụ bara. Anyi chikotara yunit a site n'igosiputa atumatụokwu dī iche e ji eziputa abụ Igbo.

6.0 IHE OMUME

1. Kedu ihe mere asụsụ ji dī nnukwu mkpa n'abụ karịa na ngalaba agụmagụ ndị ọzọ?
2. Deputa uru ise asụsụ bara n'abụ Igbo.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Okeadiadi, A. N. (2009). "Using Poetry Generating Loops to Facilitate Students Engagement with Poetry in Eyisi, Odimegwu and Ezenwa-Ohaeto, N. (Eds), *African Literature and Development in the Twenty-first Century*, Imo: Living Flames Resources, pp:117-126.

Abrams, M.H. (2005). *A Glossary of Literary Terms*, USA: Thomson Higher Education.

Akporobaro, F. B. (2008). *Introduction to Poetry*, Lagos: Princeton Press.

Ekwealor, C.C. (2009). *Agumagu Ederede Igbo N'ozuzoke*. Enugu: Paschal Communications.

Nwadike, I. U. (2006). *Akponauche*. Obosi: Pacific Publishers.

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala Agumagu*. Ifunaya Publishers.

Uzochukwu, S. (1982). Features of Igbo Oral Poetry. In Ugonna, N. (Ed.), *Igbo: Journal of SPILC*, No.1, Lagos: Department of African Languages and Literatures, University of Lagos.

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers

Yunit 2 Usoro Nnyocha Abụ Igbo

NDINA

1.0 Mkpõlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina Kpõmkwem

3.1 Nkenudị Abụ (Typology)

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

3.2 Oḍiḍi Abụ (Structure/Form)

3.3 Isiokwu Abụ (Theme)

3.4 Ndịna/Nkọwa Abụ (Content)

3.5 Nkaasụsụ (Language)

3.6 Olu Abụ (Tone)

37 Mmụta dị n'abụ (Lesson)

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ihe Omume

7.0 Nrụtuaka/Ngụmi

1.0 MKPQOLITE

Na yunit 1, anyị lebara anyan'ọṅoḍu asụsụ n'abụ Igbo. Na yunit 2, anyị ga-eleba anya n'usoro nnyocha abụ Igbo; were ọmụmaatụ kuzie ụzọ e si enyocha abụ Igbo. Ọ dị mkpa ime ka anyị ghọta ebe a na nyocha abụ dị nnukwu mkpa n'ihi na ọ bụ site na ya ka onye onyocha si achọpụta ihe omimi niile odeabụ ziputara n'abụ ya. Onye onyocha na-esitekwa na nnyocha achọpụta nkaasụsụ dị iche iche odeabụ webatara n'abụ ya.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụ, ị ga-enweike mata:

- Nkenụdị abụ a na-enyocha
- ọdịdị abụ a na-enyocha
- Isiokwu abụ a na-enyocha
- Ndịna abụ a na-enyocha
- Nka asụsụ pụtara ihe n'abụ a na-enyocha
- Olu Abụ a na-enyocha
- Ihe mmụta dị n'abụ a na-enyocha

3.0 NDỊNA KPOMKWEM

Oge ọbụla a na-atụle/atụcha agụmagụ iji chọpụta ihe ndị dị mmana ya nakwa ihe ndị dị n'ọ gbasara agụmagụ ahụ, ihe a na-eme mgbe ahụ bụ nnyocha agụmagụ. Abụ dị ka ngalaba agụmagụ ndị ọzọ nwere usoro e ji enyocha ya. Nke a na-egosi na o nwere ihe dị iche iche onye onyocha na-agbado ụkwụ na ya were enyocha abụ iji zipụta ihe omimi niile dị n'abụ ahụ nke ọma. Ọ dị mkpa ime ka mata ebe a na ụfọdụ ndị ọkammụta agụmagụ Igbo ezipụta usoro dị iche iche e si enyocha agụmagụ Igbo ọ kachasị abụ. N'ihe ọmụmụ a, anyị ga-agbado ụkwụ n'usoro nke Nwadike (2006) wee zipụta ka e si enyocha abụ Igbo maka na usoro a metụchara aka n'ihe niile dị mkpa e kwesiri inyochapụta n'abụ. N'ebe a, anyị ga-agbado ụkwụ n'ihe asaa ndị a Nwadike tūpụtara nke onye onyocha abụ kwesiri ịgbaso wee nyochaa abụ Igbo nke ọma:

1. Nkenụdị Abụ (Typology)
2. Ọdịdị Abụ (Structure/Form)
3. Isiokwu Abụ (Theme)
4. Ndịna/Nkọwa Abụ (Content)
5. Nkaasụsụ (Language)
6. Olu Abụ (Tone)

7. Ihe Mmụta (Lesson)

3.1 Nkenụdị Abụ (Typology)

Abụ, dị ka ngalaba iduuazị na ejije dị n'ụdị n'ụdị. Dị ka a kọwara n'elu, abụ nwere nkenụdị ya dị iche iche. Ihe mbụ a tūrụ anya ka onye ntule/onyocha mee bụ ikwuputa nkenụdị abụ ahụ ọ na-enyocha. Abụ ahụ ọ dabara n'ụdị abụ otito, nkọcha, ekere, ntọaja, nkuzi, ifo, dgz. Onye onyocha/ntule ga-ekwuriri ụdị abụ ọ na-enyocha ma kọwaa nke ọma ihe kpatara abụ ahụ ji buru ụdị abụ ahụ. Ima atụ, ọ bụ abụ nkọcha n'ihina ọ na-akọcha akparamaagwa ojoọ dị iche iche na-aga n'ọhaobodo dị ka: ọchichi nchigbu, mpụ ule, izu ohi, mpụ na aruruala, iri aka azu, mmegbu na mkpagbu, dgz. Ọ bụ abụ ekere n'ihi na ọ na-ekwu makaihe Chukwu Okike kere dị ka: Onwa, kpakpando, eluigwe, egwurugwu, mmiri, osisi, anumanu, dgz. Ọ bụ abụ otito n'ihi na ọ na-eto Maazi F. Ch. Ogbalu n'ihi ezi ọ ruru n'ikwalite asusu na omenala Igbo, dgz.

NNWWALE ONWE

Deputa ụdị abụ Igbo ise onye onyocha nwere ike inyocha.

3.2 Odidị Abụ (Structure/Form)

Ihe a na-enyochaputa ebe bụ usoro esi dee ma hazie abụ. Dị ka a kọwara n'elu, a na-ahazi abụ n'uzo puru iche. N'ebe a, onye onyocha ga-achoputa ma e dere, hazie abụ ahụ ọ na-enyocha na nkebiabụ na nkebiabụ, ka abụ ahụ o so gbii n'enweghi nkebi ọ bula. Ọ buru na e ziputara abụ ahụ na nkebiabụ na nkebiabụ, i ga-achoputa ahiriabụ oledị na nkebiabụ ọ bula. Ọ burukwanu na abụ ahụ so gbii, i ga-achoputakwa ahiriabụ ole dị na ya. Chetakwa na a naghị ekwu okwu ahiriokwu n'abụ. Ọ burugodu ahiriokwu, ihe a na-akpo ya bụ ahiriabụ n'ihi na ọ bughị ahiriabụ niile bucha

ahiriokwu; ufodu na-abu nkebiokwu, ebe ufodu na-abu nkebiahiri. O bu n'ih ihe ndi a ka e ji ekwu okwu ahiriabu n'abu.

Ozo, n'odidi abu, a na-atu anyana onye onyocha ga-elebakwa anya n'etu ahiriabu dicha, iji choputa ma di ogologo ka ha di nkenke, ka ha di udi naabo? A na-elebakwa anyachoputa ma abu ahụ o nwere ndakoritanda (rhyme) na ndanusoro (rhythm). Onye onyocha ga-achoputakwa ma e nwere nghota n'ahiriabu nke o bula ka nghota o na-abia n'ahiriabu nke na-esota ya. A na-akpo nke a mmaju echiche (run-on-line) di ka anyi kowaran'elu. Ima atu:

I jewe eje,
Koro m
I lawa alawa,
Koro m

Nnwale Onwe 2

Olee ihe ndi a turu anyana onye onyocha ga-achoputa na nhazi abu?

3.3Isiokwu Abu (Theme)

Nke a bu isi ihe odeabu na-edede maka ya, ya bu, ihe o bu n'uche wee na-edede. Odeabu nwere ike na-edede maka ihunanya, nsopuru, agwa oma, arurumaala, ezi oru, mkporomaasi, igba mbo, mpu ule, dgz. Otutu oge, aha abu na isiokwu ya na-abu otu. N'ih ihe nke a onye onyocha kwesiri igu abu ahụ o na-enyocha nke oma iji choputa ihe isiokwu ya bu kpokwem. O dikwa mkpa ime ka anyi ghota na ufodu oge, otu abu na-enwe kariya otu isiokwu. Ima atu, otu abu nwere ike na-ekwu maka ihe oma na ihe ojo n'otu oge. Odeabu nwekwara ike jiri otu abu ya na-akwa ariri maka onye nwuru ma na-etokwa onye ahụ n'abu ahụ. Nke putara ihe n'abu R. M. Ekechukwu okporo "Odogwu Kabral, Nodu Mma" n' *Akpa Uche*. O ji abu ziputa mwute ya maka onwu Kabral n'otu uzọ ma ziputakwa obi anuri n'ih ihe onwu Kabral mere.

Nnwale Onwe 3

1. Deputa ụdị isiokwu ise onye onyocha nwere ike inyochaputa n'abụ.
2. O bụ naanị otu isiokwu ka onye onyocha kwesiri inyochaputa n'abụ igbo?

3.4Ndina/Nkọwa Abụ (Content)

Ihe a na-atụ anya ka onye onyocha mee ebe bụ ichoputa ihe abụ ahụ o na-enyocha na-ekwu. Etu abụ dī ka onye onyocha kwesiri isi wee nyochaa ma kowaa ya. O nwere ike ikowa ya na nkebiabụ na nkebiabụ ma o buru na nkebi nke o bula nwere otu echiche. O nwekwara ike kowaa ha n'ahiriabụ na ahiriabụ ma o buru na echiche dī iche iche dī na ha. N'ebe a, o dī mkpa ka onye onyocha kowaa abụ o na-enyocha etu o siri ghota ya. O buru na o maara ntọala abụ ahụ maobu akukọala (historical background) maobu aguguala (cultural background) abụ, o kwesiri ikowa ya. Ima atụ, o buru na onye onyocha na-enyocha abụ Nwadike o kporo "Bakasị, Ndiọzi Chineke" n' *Akọnauche*, n' ihi na otutu mmadu agaghị aghota ihe Bakasị bụ na ihe o ruru n' ala Igbo, onye onyocha kwesiri inye ntọala ya. O ga-ewebatariri akuko Eddy Nọogu na ihe Bakasị mere ya, na etu Bakasị siri chuo ndi ohi n' Aba, Nnewi na Onicha.

Nnwale Onwe 4

Kedu etu onye onyocha kwesiri kowaputa abụ o na-enyocha?

3.5Nkaasusu (Language)

Asusu dī nnukwu mkpa na nnyocha abụ. N'ebe a, onye onyocha kwesiri inyochaputa ụdī Igbo e jiri dee abụ o na-enyocha. O kwesiri ichoputa ma e ji Igbo izugbe ka o bu olundi ka a gwakoritara olundi na Igbo izugbe. O kwesiri ichoputa ma asusu agara werewere ka o na-akpo ogwu n'onu? O dī mfe na nghota ka o tara akpu. O dī nnukwu mkpa na onye onyocha ga-achoputakwa atumatwokwu dī iche iche odeabu webatara iji choo abụ ahụ o na-enyocha mma. N' ihi nke a, onye onyocha tosiiri ima atumatwokwu dī iche iche e nwere n' Igbo tupu o malite oru nnyocha ya. Nke a ga-enyere ya aka ka o ghara inwe ihe nhiahu o bula n' ichoputa atumatwokwu o bula odeabu webatara n' abụ ahụ o na-enyocha. Biko, leghachi anya azu na Modul 4 Yunit

1 ka i hukwa atumatokwu di iche a kowaputara ebe abụ. O dikwa mkpa ikowa ebe a na a bia n'abụ, na otu atumatokwu nwere ike ibata ugboro ugboro karịa ndi ozo. Abụ niile abughị otu, n'ihia ya, onye onyocha gaghị atụ anya otu ụdi atumatokwu na nke o bula. O dikwa mma ime ka anyi ghota na a bia n'abụ, odeabụ nwere ike ideputa abụ ya etu o si masi ya n'agbasoghị iwu utoasusu Igbo. O bu nke a ka ndi Bekee na-akpo "Poetic Licence", ya bu ikike ide ihe etu o si masi ya. Mana nke agaghị eme ka onye onyocha ghara irutu aka n'ihe ndejo na ndehie di n'abụ o na-enyocha, okachasi ndi doro anyana ha bu nsupejo na ndejo.

Nnwale Onwe 5

Deputa ihe anọ onye onyocha kwesiri inyochaputa n'asusu abụ Igbo

3.6 Olu Abụ (Tone)

Onye o bulana-ekwu okwu na-agbanwe olu ya site n'onye o na-agwa na n'etu ihe siri kwuru. Mana n'edemede, odee ji naani mkpurukwu egosiputa nke a. Olu nwere ike iputa ihe n'ekwurunonu maobu n'ederede. E nwere udi olu di iche iche na-aputa ihe n'abụ Igbo di ka: olu akwa, olu onu, olu mba, olu ndumodu, olu ochi, olu ariri, olu ngosiputa na olu nkowa, olu uta, olu mgbagwojuanya, olu nro, olu ujo, olu ike, dgz. N'ihia nke a, mgbe onye onyocha na-enyocha abụ o bula, o kwesiri ina odeabuhu nti n'olu ka o wee ghota ihe o na-ekwu na olu o ji ekwu yamaka na o bu okwu ka o na-ekwu.

Nnwale Onwe 6

Deputa udi olu asaa onye onyocha nwere ike inyochaputa n'abụ Igbo.

3.7 Ihe Mmuta (Lesson)

Nchoputa na-egosi na agumagu o bula nwere ihe o na-akuzi. Ya bu ihe mmuta di na ya. Abụ, di ka otu n'ime ngalaba agumagu anyi nwere ike ikuzi nnukwu ihe

maọbụ obere ihe. O nwere ike bụrụ mmụta nke amamihe maọbụ nke agwa. Ya mere, onye onyocha kwesiri ịchọpụta ihe mmụta dị n'abụ ọ na-enyocha.

Nnwale Onwe 7

Kedu ụdị ihe mmụta onye onyocha kwesiri inyochapụta n'abụ Igbo?

N'ebe a, ọ dị mma ka anyị gbado ụkwụ n'abụ Ihechukwu Madụbụike nke dị n' *Utara Nti* ọ kpọrọ “Abali” wee gosipụta ọmụmaatụ usoro nnyocha abụ Igbo ndị anyị zipụtara n'elu:

Abali

Isi kpuru ebe dum
Anyasi na-eji ka unyi
Eligwe anaghi achị ọchị ma ọlị
Kpakpando-anyabali -alakpuola
Ọnwa na anyanwụ na-ehikwa ụra
Egwu dị ebe dum
(ihu 32)

1. Nkenụdị Abụ

Abụ a a kpọrọ “Abali” dabara na nkenụdị abụ ekere n'ihe na odeabụ a na-akọ maka abali, nke bụ otu n'ime ihe Chukwu Okike kere.

2. Ọdịdị Abụ

Odeabụ a bụ “Abali” ji naanị otu nkebiabụ/stanza wee zipụta abụ ya. Abụ a nwere ahiriabụ isii. Ahiriabụ nke ọ bụla nwere nghọta zuru oke. Ya bụ, abụ a enweghị mmaju echiche (run-on-line). Ahiriabụ nke mbụ na nke ikpeazụ nwere mkpuruokwu

anọ anọ ma jiri “ebe dum” mechie. Ahiriabụ abụọ mbụ na nke ikpeazụ dị mkpirisi, ebe atọ dị n’etiti dịtụ ogologo kariha ha. Abụ a nwere ndanusoro ma onye onyocha/ogụu guọ ya nke oma.

3. Isiokwu Abụ

Isiokwu putakarịchara ihe n’abụ bụ na abalị dị egwu maọbụ abalị nnukwu ọchịchiri gbara.

4. Ndina/Nkọwa Abụ

E lee anya n’abụ a, anyị ga-achọputa na abalị odeabụ na-akọ maka ya bụ nke gbara ezigbo ọchịchiri. O nwere ike buru abalị mmiri na-achọ izo.

N’udi abalị a, anaghị ahụ ụzọ maọli dị ka odeabụ si ziputa ya n’ahiriabụ 1.

Ebe niile na-eji ka unyi- ahiriabụ 2.

Amumammiri anaghị egbu chaa chaa- ahiriabụ 3.

Kpakpando anokwaghị n’igwe- ahiriabụ 4.

Onwa anaghị eti, anyanwu adaala, chi ejimiela- ahiriabụ 5

Ọchịchiri maọbụ itiri gbara, ụjọ na-atụ n’ihi na o nweghị onye na-ahukwa ụzọ iji mara ebe ihe egwu dị- ahiri 6.

5. Nkaasusu

Onye ọ bụla lere abụ a anya nke oma ga-achọputa na ọ bụ ọ dị mkpumkpu eme ire n’ihi na o juputara n’atumatukwu. Odeabụ a jikwa Igbo izugbe wee dee ya. Nke a mere nghota ya ji dị mfe. Ndi a bụ atumatukwu ndi putara ihe n’abụ a:

i. Nhurunuche

Odeabụ a mere ka ogụu/onye onyocha jiri anyauche maọbụ anyaimemmuo hu ihe ndi ọ na-akowa gbasara etu elu uwa si adi n’abalị oke ọchịchiri gbara.

ii. Mmemmadu

N’ahiriabụ 1, odeabụ a ji abali nnukwu ochichiri gbara tunyere ikpu isi. Nke a bu mmemmadu maka na o bu mmadu na ihe nwere ndu na-ekpu isi; onye kpuru isi anaghi ahụ ụzọ.

N’ahiriabụ 3, odeabụ a mere ka onye onyocha/oguu matana eligwe nwere ike ichi ochi ka mmadu. O di mkpa ka anyi ghota ebe a na ochi eligwe na-achi na-abu mgbe amumammiri gburu. Amumammiri gbuo, eligwe achiala ochi.

“Kpakpando alakpuola” bukwa mmemmadu.

Ozo, onwa na anyanwu ‘na-ehikwa ura’ ka mmadu na umu ihe di ndu, na-eku ume bukwa mmemmadu- ahiriabụ 5.

iii. Myiri

N’ahiriabụ 2, e ji abali tunyere unyi nke na-eji nnukwu oji; nke mmadu enweghiike isi naya huchata ụzọ.

iv. Mburu

N’ahiriabụ 4, odeabụ kporo kpakpando ‘anya abali’ ji ahụ ụzọ. O buru na i lee anya n’eligwe mgbe kpakpando juru n’igwe, ha adichaa ka mkpuruanya e ji ahụ ụzọ.

6. Olu Abụ

Udi olu putara ihe odeabụ ji dee abụ bu olu nkowa na ngosiputa.

7. Ihe Mmụta

Site n’abụ a, odeabụ mere ka oguu/onye onyocha ghota na ihe egwu na-emekari n’abali mgbe ochichiri gbara. N’ihi nke a, o na-adọ onye o bu la maara ihe aka na nti ka o zere odachi maobu ihe egwu nwere ike idaputa n’udi abali a. Ihe mmuta ozo di n’abụ a bu na nkowa odeabụ a gbasara abali mere ka otutu mmadu, ndi bi n’ebe mepere emepe mata ihe di n’ekerechi nke ha adighi echeta maobu choputa.

4.0 MMECHI

Na yunit a, anyi muru maka etu e si enyocha abụ Igbo. E mere ka anyi mata na ihe gbasara nnyocha abụ na-enye otutu mmadu nhiahu. Nke mere ufodu mmadu ji nwe

mmasị n'ebe iduuzi na ejije di kari a n'ebe abụ di. O bu onodu mere e ji ziputa ihe di iche iche a na-agbado ukwu na ha were enyocha abụ Igbo. A na-atu anya na ihe gbasara ntule ma o bu nnyocha abụ ga-abuziri onye o bu la mutara ihe ndi a a kwara ebe ofe nracha.

5.0 NCHIKOTA

N'ihe omumu a, anyi lebara n'usoro nnyocha abụ Igbo. A kwara anyi ihe di iche iche a na-agbado ukwu na ha were enyocha abụ Igbo di ka: Nkenudi abụ, odidi abụ, isiokwu abụ, ndina/nkwa bu, nkaasusu, olu abụ na ihe mmuta. O buru anyi gaa n'ihu n'igbaso ihe ndi a mgbe anyi na-enyocha abụ Igbo o bu la, anyi ga-achoputa na nnyocha ma o bu ntule abụ ga na-adiziri anyi mfe.

6.0 IHE OMUME

1. Deputa ma kwara n'uju ihe asaa a turu anya na onye onyocha ga-agbado ukwu wee nyochaa abụ Igbo.
2. Deputa ihe anọ onye onyocha kwesiri inyochaputa n'asusu abụ Igbo.
3. Deputa udi olu ise onye onyocha kwesiri inyochaputa n'abụ Igbo.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Uzochukwu, S. (2012). *Akankà na Nnyocha Agumagu*, 4th edition. Obosi: Pacific Publishers.

Ekwealor, C. (2009) *Agumagu Ederede Igbo*, Nsukka: Paschal Communications.

Nwadike, I. U. (2006). *Akọnauche*. Obosi: Pacific

Ekwealor, C. C. (2009). *Agumagu Ederede Igbo N'ozuzoke*. Nsukka: Paschal Communications.

IGB371 VARIETIES OF POETRY IN IGBO

Emenanjo, Nolue (1989). *Atumatu Agumagu na Atumatu Okwu*. Ikeja: Longman Nigeria.

Emenanjo, Nolue (Ed.) (1983). *Nkemakolam*. Owerri: Heins Publishers.

Emenanjo, Nolue (Ed.) (1979). *Utara Nti*. Ibadan: Evans Brothers.

Ugonna, Nnabuenyi (1982). "The Growth of Igbo Poetry", *Igbo Journal of SPILC*. No.1. Dept. of African Languages and Literatures, University of Lagos.

Yunit 3   Ọrụ naUru Nnyocha Abụ Igbo bara

NDINA

- 1.0 Mkpolite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọm kwem
- 3.1 Ọrụ na Uru Nnyocha Abụ Igbo bara
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nruṭuaka/Ngumi

1.0 Mkpõlite

Ihe anyị ga-eleba anyana yunit a hiwere isi n'ọrụ na uru asụsụ bara na nnyocha ma ọ bụ ntule abụ Igbo. Dị ka anyị kọwara na mbụ, asụsụ dị nnukwu mkpa n'omumụ na nnyocha ma ọ bụ ntule abụ. N'ihị nke a, anyị chọputara na e wezuga asụsụ, anyị agaghị enwe ihe dị ka omumụ na nnyocha abụ. Ọ bụ nke a mere anyị ga-eji wee ziputa uru di iche iche nnyocha abụ bara maka na e wezuga nnyocha abụ, o nweghị ka a ga-esi chọputa ihe omimi e ziputara n'abụ.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha yunit ihe omumụ a, ị ga-enwe ike mata:

- mata ihe bụ nnyocha abụ
- ghọta uru di iche iche nnyocha abụ Igbo bara

3.0 Ndina Kpọm kwem

3.1 Ọrụ na Uru Nnyocha Abụ Igbo bara

Mgbe ọ bula a na-agu/ege abụ ịji chọputa ihe omimi di iche iche di na ya, ihe anyị na-eme bụ nnyocha abụ. Nnyocha abụ di nnukwu mkpa. Maka na e wezuga ya, o nweghị onye ọ bula ga-aghọtanwu ihe ọkpọabụ/odeabụ na-ekwu. Nke a mere o ji di mkpa na anyị ga-egosiputa uru di iche iche nnyocha abụ Igbo bara ebe. Uru ndi ahụ gụnyere:

Ndubanye n'abụ

Ọrụ nyocha abụ na-edubanye ọgụ na onye ntule ma ọ bụ onye onyocha n'abụ. Nke bụ ezie n'ihị na site n'ọrụ nnyocha abụ, ọgụ na onye ntule ma ọ bụ onye onyocha

na-achọputa aha odeabụ nyere abụ, aha odeabụ, ụdị abụ ọ bụ, ụlọ ọrụ biputara ya na afọ e biputara ya. Ihe ndị a na-enyere onye ntule ma ọ bụ onye onyocha n'agumagu ime ka ọrụ ya gaa siriri werere.

Igba abụ n'anwụ

Nnyocha abụ na-agba abụ na anwụ. Nke a putara na site n'ọrụ nnyocha abụ, a na-eme ka ihe omimi niile dị n'abụ putara ihe. Ihe a na-akọwa ebe a bụ na a na-esite na nnyocha abụ achọputa echiche, isiokwu, nhazi, nkaasụsụ, olu na ihe mmụta dị iche iche dị n'abụ.

Ime mkpebi maka ọnọdụ abụ

Site n'ọrụ nnyocha abụ, onye ntule ma ọ bụ onye onyocha abụ na-enwe ike ime mkpebi gbasara ogogo na ọnọdụ abụ, ndị kwesiri ịgụ ya. Nke a na-enyekwara ya ịchọputa ebe ọkpọabụ/odeabụ riri mperi. N'uzọ dị etu a, ihe gbasara ọmụmu abụ Igbo a na-aga n'ihu.

Nnwale Onwe 1

Kọwaa uru atọ nnyocha abụ bara.

4.0 Mmechi

Na yunit a, anyị lebara anya n'uru dị iche iche nnyocha abụ Igbo bara. E mere ka anyị mata na mgbe ọ bụla a na-atule abụ iji chọputa ihe ọmimi dị na ya, ihe anyị na-eme mgbe ahụ bụ nnyocha abụ.

5.0 Nchịkọta

N'ihe ọmụmu a, a kọwara anyị na nnyocha abụ Igbo bara nnukwu uru n'ọmụmu abụ Igbo. Ọ na-enye aka edubanye ọgụ naonye ntule ma ọ bụ onye onyocha n'abụ. Ọ na-agba abụ n'anwụ nye ọgụ na onye ntule ma ọ bụ onye onyocha. Ọ na-

enyekwara ọgụ na ndị ntule ma ọ bụ ndị onyocha aka ime mkpebi gbasara ọno abụ. Site na nnyocha abụ, ndị ntule ma ọ bụ ndị onyocha na-enwe ike achọpụta ebe ọkpọabụ/odeabụ riri mperi.

6.0 Ihe Omume

Deputa ma kowaa nke oma uru ato nnyocha abụ bara.

7.0 Nrutuaka/Ngumi

Nnyigide, N.M. (2015). “Abụ Ekerechi Igbo: Nnyocha site N’atutu Kegburugburu”. PhD Dissertation, Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Uzochukwu, S. (2012). *Akankà na Nnyocha Agumagu*, 4th edition. Obosi: Pacific Publishers.

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala Agumagu*. Ifunaya Publishers.

Nwadike, I. U. (2006). *Akonnauche*. Obosi: Pacific

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abụ na Egwuregwu Odinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria

Emenanjo, Nolue (1989). *Atumatu Agumagu na Atumatu Okwu*. Ikeja: Longman Nigeria Ltd.

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

FACULTY OF ARTS

DEPARTMENT OF LANGUAGES

COURSE CODE: IGB224

COURSE TITLE: SYNTAX OF IGBO I

AMUMAMU USORONDOKOKWU IGBO I

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

National Open University of Nigeria
91, Cadastral Zone, University Village,
Nnamdi Azikiwe Express Way,
Jabi Abuja
Nigeria

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng

URL: www.nou.edu.ng

Published by
National Open University of Nigeria

Printed 2020

ISBN:

All Rights Reserved

Ode Ihe Omumu:

Dkt. George Elochukwu Onwudiwe
Ngalaba Igbo, Asusu Afrika na nke Eshia
Mahadum Nnamdi Azikiwe Oka, Naijiria

(Department of Igbo, African and Asian Studies, Nnamdi Azikiwe University, Awka, Nigeria)

Onye Òdezi Ihe Ọmụmụ:

Profesọ Greg O. Obiamalu

Ngalaba Lingwistikis,

Mahadum Nnamdi Azikiwe Ọka, Najjiria.

(Department of Linguistics, Nnamdi Azikiwe University, Awka, Nigeria)

Onye Nchikwa Ihe Ọmụmụ:

Profesọ H. S. Igboanusị

Ngalaba Lingwistikis na Asụsụ Afrịka,

Mahadum Ibadan, Najjiria

(Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan, Nigeria)

NDINA

IHU AKWUKWO

Mkpõlite

Mbunuche Izugbe

Mbunuche Kpõkwem

Nkõwa Ihe Omumu

Ngwa Ihe Omumu

Yunit Ihe Omumu

Akwukwo Oguwu na Nrutuaka

Nnwale

Ihe Omume

Ule Mmechi na Enyem-Maaki

Ule na Enyem-Maaki

Ndina Ihe Omumu

Ka a ga-esi ritekaricha Uru n'Ihe Omumu a

Ndi Nduzi na nkuzi

Nchikota

Mkpolate

IGB 224 bụ ihe omumụ nwere kredit abuo, nke a na-eme n'afọ nke abuo n'otu agba agumakwukwo simesta. E dere ya maka umu akwukwo na-eme ihe omumụ gbasara asusu Igbo kpomkwem. O nwere nkeji omumụ iri abuo, nke ruturu aka na tuu tuu na rii rii niile di na ndoko mkpuru okwu na usoro mmebe okwu n'asusu Igbo. E si n'asusu Igbo weta atụ niile e nyere n'akwukwo a iji ziputa ka asusu Igbo si akpa agwa. E sikwazi n'asusu Bekee weta atụ ole na ole ebe o di mkpa.

Ndeputa mgbaziri ihe omumụ a ga-akowara gi ihe ihe omumụ a na-ekwu maka ya, akwukwo di iche iche a ga-agu, na ka a ga-esi jiri ha ruo oru. O ga-ekwu oge ole nkeji ihe omumụ o bula nwere ike iwe na ka a ga-esi mee ihe omume so ya. O di mkpa na i ga na-aga klaas ka gi na ndi nkuzi gi nwee ohere idi na-akparita gbasara ihe nhiaahu nwere ike idaputa n' ihe omumụ a.

Mbunuche Izugbe

A haziri ihe omumụ a iji kpugheere gi ihe gbasara ndokookwu na usorookwu nke asusu Igbo; Mkpuruokwu di ka nkejiasusu na usoro di iche iche e si eji mkpuruokwu ewube nkebiokwu na ahiriokwu n'asusu tumadu asusu Igbo. O ga-emetukwa aka n'etu ndokookwu na nkebiahiri na ahiriokwu di iche iche si aru oru n'utoasusu, na atutu di iche iche a na-agbaso ewube ahiriokwu di iche iche tinyere usoro nkowa/nseke okwu Igbo. Ihe ndi gbara okpurukpu a na-atu anya ha bu:

- a. ikpolute ihe amumamu sintaaks di ka otu n'alaka amumamu sayens asusu

- b. ime ka a ghọta ka asụsụ si akpa agwa dị ka o si metụta imebe okwu
- ch. ime ka a hụta ụzọ e si atule asụsụ Igbo dị ka o si metụta usorookwu
- d. iziputara gi nkebiokwu, nkebiahirị na ahiriokwu di iche iche e nwere n'asụsụ Igbo, nkenụdi ha na nkewasi ha.

Mbunuche Kpọmkwem

E nwere otutu ebunuche ndi nkebi ihe omumu a ga-emezu. I ga-agu ya tupu i malite ileba anya na nkuzi e nwere na nkeji omumu o bula. Atum anya bu na mgbe i mechara ihe omumu a, i ga-enwe ike

- a. kowaa ihe sintaaks putara
- b. kowaa usorookwu di ka njirimara asusu na mmewere asusu
- ch. ghota mkpuruokwu di ka nkejiasusu site n'ikowaputa nkejiasusu Igbo di iche iche
- d. kowaa ihe ahiriokwu putara na nkega, na, ndina nkega nke o bula
- e. mata nkebiokwu Igbo site n'ikowa odidi ha na inye ezi atu ha
- f. kowaa udi ahiriokwu ndi e nwere n'asusu Igbo na nkenudi ha.

Nkwa Ihe Omumu

Iji mezu ihe dum gbasara ihe omumu a nke oma, o di mkpa ka i guo yunit o bula, guo akwukwo ogugu ndi a maputara, na kwa akwukwo ndi ozo NOUN weputara. Nkeji o bula nwere ihe omume maka nnwale onwe so ya. N'agbata di iche iche n'ihe omumu

a, a ga-achọ ka i weta ihe omume ndị ahụ e mere maka nnyocha. O ga-ewe ihe dị ka izu ụka iri abụọ iji mecha ihe ọmụmụ a. Na ngwụcha, e nwere ule mmechi. E deputara ihe niile gbasara ihe ọmụmụ a n'okpuru edemede a. I ga-amaputa oge nke gi maka nkebi o bula ka i wee mecha ihe ọmụmụ a ma mecha ya n'oge kwesiri.

Ngwa Ihe Ọmụmụ

Ihe ndị ha na ihe ọmụmụ a so gụnyere

1. yunit ihe ọmụmụ
2. akwukwo ogugu
3. Faịl ihe omume
4. Usoro Nziputa ihe ndi e merela

YUNIT IHE ỌMỤMỤ

MODUL 1: SINTAAKS NA MPỤTARA YA .....

Yunit 1: Nkọwa Sintaaks .....

Yunit 2: Ihe kpatara e ji amụ Sintaaks.....

MODUL2:NKEJIASỤSỤ.....

Yunit 1: Nkọwa Nkejiasụsụ .....

Yunit 2: Nkejiasụsụ Igbo I: Mkpọaha.....

Yunit 3: Nkejiasụsụ Igbo II: Ngwaa.....

Yunit 4: Nkejiasụsụ Igbo III: Nkọwa.....

Yunit 5: Nkejiasụsụ Igbo IV: Mbuuzo, Njikọ na Ntimkpu.....

MODUL 3: AHỊRỊOKWU NA MPAGHARA AHỊRỊOKWU DỊ ICHE

ICHE.....

Yunit1:Nkọwa Ahirịokwu.....

Yunit2: Nkega Ahirịokwu.....

Yunit3: Ndina Nkega Ahirịokwu na Oṛụ ha.....

Yunit4 : Nkebiokwu dị iche iche.....

Yunit5 : Nkebiahirị na Nkenụdị Nkebiahirị.....

MODUL 4: NKEWASỊ NA NKENỤDỊ AHỊRỊOKWU.....

Yunit1:Nkewasị Nsinandokọ.....

Yunit2:Nkewasị Nsinampụtara.....

Modul 1 na-akpọlite amụmamụ sintaaks dị ka usorookwu nke asụsụ na dị ka amụmamụ usorookwu. Modul 2 na-eleba anya na nkọwa nkejiasụsụ, mkpụrụokwu dị

ka nkejiasụsụ na nguputa na nkowa nkejiasụsụ Igbo dị iche iche. Modul 3 na-akọwa ahiriokwu, Nkega Ahiriokwu, Ndina ahiriokwu na oru ha, Nkebiokwu Igbo di iche iche na Nkebiahiri na nkenudi nkebiahiri. Modul 4 na-akowa nkewasi ahiriokwu na atutu nkewasi ahiriokwu. E nwere yunit iri na ato n'ihe omumu a. Yunit o bula nwere ihe omumu a ga-amu n'otu izu. O gunyere ebumnobi nkuzi, ntuzi aka ihe omumu, akwukwo ogugu, ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi ga-amaaki. Ihe ndi a niile na-enye aka n'imejuputa ebumnobi yunit o bula na kwa nke ihe omumu a.

Ngwa ihe omumu

Ngwa nkuzi a bu akwukwo kachasi mkpa n'ihe omumu a, mana i nwere ike igu akwukwo edensibia e deputara n'ebe a jji gumie ihe omumu a nke oma.

Nnwale

E kewara ihe omume a ga-eme n'ihe omumu a uzọ abuo: ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ule odide. N'ime ihe omume ndi a, a turu anya na i ga-etinye ihe niile i mutara n'ihe omumu a n'oru. I ga-ezigara onye nkuzi kọosu a ihe omume niile i mere maka nleba anya di ka etu oge ihe omumu a na kwa fail ihe omume si kwu. Ihe omume nlele ga-ebu pasent iri ato (30%) n'ime nari pasent (100%) ihe omumu a.

Ihe omume

E nwere ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ngwucha Modul o bula. A chorọ ka i nwalee aka gi na nke o bula n'ime ha. Onye nkuzi ga-amaaki ha niile ma horo maaki

atọ ọ bụla kachasi mma iji nweta maaki nkwale ngawanye. Ihe omume nke ọ bụla n'ime ha bu pasent iri (10%).

Mgbe i mechara ihe omume nke ọ bụla, ị ga-ewere ya na fọm ihe omume zigara ha onye nkuzi. Ị ga-agba mbọ hụ na ha ruru onye nkuzi aka tupu oge e nyere maka nke a agafee. O nwee ihe mere na i mechaghị ihe omume a tupu oge e nyere eru, ị ga-akpoturu onye nkuzi gi ma rịọ ya ka ị mara ma ọ ga-enyetukwu gi obere oge.

A gaghị agbatị oge ọ bụla ma ọ buru na oge e nyere maka iziga ihe omume agafechaala, beelụ sọ n'ihe ndaputa puru iche.

Ule na Enyem Maaki

Ule ikpeazu maka IGB 224 ga-ewe awa abuo ma buru pasent iri asaa (70%) n'ime maaki ihe omumu niile. Ule ikpeazu ga-adikwa ka ajuju ndi i zutere n'ihe omume di iche iche e merela. A ga-anwale gi n'ihe niile a kuziiri gi n'ihe omumu a. Ị ga-agba mbọ hụ na i ji oge e nwere n'agbata mmecha nkuzi ikpeazu na ule gugharia ihe niile e mere n'ihe omumu a. Ọ ga-abakwara gi uru ma ị gugharia ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi nyere tupu ule eru.

Usoro Enyem Maaki

Tebul na-esote na-egosi etu e si maputa maaki n'ihe omume nke ihe omumu a.

Nnwale	Maaki
Ihe omume 1-4: maaki n'ime atọ kachasi mma = (10% x 3)	30%
Ule ikpeazu	70%
Mgbako	100%

Ndina ihe omumu a

Yunit	Isi okwu	Emereme kwa izu	Ihe omume
	Mgbazi ihe ọmụmụ	1	
Modul 1			
1	Nkọwa Sintaaks	2	
2	Ihe kpatara e ji amụ Sintaaks	3	Ihe omume 1
Modul 2			
1	Nkọwa Nkejiasụsụ	4	
2	Nkejiasụsụ Igbo I: Mkpọaha	5	
3	Nkejiasụsụ Igbo II: Ngwaa	6	
4	Nkejiasụsụ Igbo III: Nkọwa	7	
5	Nkejiasụsụ Igbo IV: Mbuuzo, Njikọ na Ntimkpu	8	Ihe omume 2
Modul 3			
1	Nkọwa Ahiriokwu	9	
2	Nkega Ahiriokwu	10	
3	Ndina Nkega Ahiriokwu na ọrụ ha	11	
4	Nkebiokwu dị iche iche	12	Ihe omume 3
5	Nkebiahirị na Nkenụdị Nkebiahirị	13	Ihe Omume
Modul 4			
1	Nkewasị Nsinandokọ	14	
2	Nkewasị Nsinampụtara	15	Ihe omume 4
	Nkuzinwo	16	
	Ule	17	
	Mgbakọ	17	

Ka a ga-esi ritekarịcha uru n'ihe ọmụmụ a

N'ụdị ihe ọmụmụ a, yunit nkuzi na-anọchi anya onye nkuzi mahadum. Uru nke a bara bụ na ọ na-eme ka i nwee ike guo ma mee ihe omume dị na ngwa nkuzi etu o si masi gi, n'ebe na oge i ji choo. Ya ka o ji dị mkpa na i hutara nke a di ka igu ihe nkuzi karia ige onye nkuzi na klaas. Etu onye nkuzi ga-esi nye nwata akwukwo ihe omume na klaas ka akwukwo a si nye gi ihe omume i ga-eme n'oge o kwesiri.

A haziri yunit niile n'otu usoro. Isi nke mbu na yunit o bula bu mkpolite isiokwu a ga-akuzi na yunit ahụ, na etu yunit ahụ si metuta nkeji nkuzi ndi ozo. Nke na-eso ya bu ebumnobi nkuzi. Nke a na-akowa ihe i kwesiri ima ma i mechaa ihe omumu. O di mkpa ka i na-atule ntuzi aka na ebumnobi ndi a mgbe i na-agu akwukwo a. I guchaa yunit o bula, i kwesiri itule ma o mejuputara ebumnobi ndi a ma o bu na o mejuputaghị ha. O buru na i na-eme etu a kwa mgbe, i ga-eme ofuma n'ihe omumu a.

E nwere ihe omume nke onwe na ngwucha yunit o bula; usa ha dikwa n'ime ihe omumu o bula. Ime ihe omume ndi a ga-enyere gi aka imejuputa ebumnobi yunit o bula ma kwadoo gi maka ihe omume na ule ga-eso ya. I ga-agba mbu mee ihe omume o bula n'oge kwesiri na yunit o bula. E nwechara atu e nyere na yunit o bula, nke kwesiri ka i tlee ma i rute ha.

Ndi Nkuzi na Nkuzi

E weputara awa asato maka ikuzi ihe omumu a. A ga-agwa gi ubochi, oge na ebe a ga-eme nke a tinyere aha na akara ekwe-nti onye nkuzi. A ga-eme nke a ozigbo e tinyere ya n'otu nkuzi.

Onye nkuzi ga-amaakị ma dee gbasara ihe omume niile i mere. Onye nkuzi enyem aka ga na-eleru anya maka agamnihu gi iji mata ka i si agbalita be, ma nyere gi aka n'ebe kwesiri mgbe oge nkuzi ihe omumu na-aga n'ihu. I ga-agba mbọ hụ na i zijeere onye nkuzi ihe omume nke i mere tupu oge e nyere agafee. O ga-amaakị ya ma zighachitere gi ya n'oge na-adighi anya.

Ahapula ikpoturu onye nkuzi gi n'ekwe-nti ma o bu na 'e-mail' ma o buru na i choo enyemaka. I kwesikwara ikpoturu onye nkuzi gi ma o buru na:

- i ghotaghi akuku ihe omumu, yunit ma o bu ihe ndi e nyere gi guo.
- ihe omume nnwale onwe na-enye gi nsogbu.
- i nwere ajuju ma o bu na ihe omume na-enye gi nsogbu
- i nwere ajuju n'ihe onye nkuzi gi kwuru banyere ihe omume ma o bu banyere maaki e nyere gi n'ihe omume gi.

I ga-agba mbọ gee ndi nkuzi gi nti. O bu naani ohere ka i nwere ihu ndi nkuzi gi ihu na ihu ma juo ajuju ndi a ga-aza gi ozigbo. I nwere ike ikwu maka nsogbu o bula i na-enwe gbasara ihe omumu gi. Iji rite elele na nkuzi a, i kwesiri idetu ajuju niile i nwere tupu i jewe klaas. I ga-erite nnukwu uru ma i sonye na nkuzi n'uju.

Nchikota

Ebumnobi IGB 224 bu ka i di njikere maka itule odidi ndokookwu Igbo site n'ime ka i mara etu e si eji mkpuruokwu di iche iche ewube ahiriokwuokwu n'asusu Igbo. Mgbe i na-emecha ihe omumu a, i ga-enwe ike kwaaa ndokookwu na udidi ya na kwa ihe di

iche n'etiti nkejiasusu na nkejiasusu. I ga-akowali ahirikwu na ka e si amata nkenudi ahirikwu n'asusu Igbo. I ga-aguputa ma kwaa nkejiasusu di iche iche e nwere n'asusu Igbo.

Ana m agoro gi ofo ime nke oma n'ihe omumu a, na-atuzi anya na o ga-amasi ma bakwara gi uru.

MODUL I: SINTAAKS NA MPUTARA YA

Na Modul a, a ga-akowara gi uzọ abụọ e si akowa ihe sintaaks putara, ebe o hiwere isi na etu o si metuta asụsụ n'otu aka na etu o si arụ orụ ikowa asụsụ n'aka nke ozo. A ga-akowakwa ihe kpatara e ji amụ ihe omumụ a bụ Sintaaks. A ga-eziputa ihe ndi a n'okpuru Yunit abuo.

Yunit 1: Nkwa Sintaaks

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina kpomkwem

3.1 Nkwa sintaaks di ka usorookwu na di ka amumamu

3.2 Usorookwu di ka njirimara na mmewere asusu

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutaaka/Ngumi

1.0 Mkpelite

Mgbe o bula a kporo okwu a bu sintaaks, uche otutu mmadu na-agbasa ebe ha na-eche ihe o putara kpomkwem; ebe ufodu ndi guru akwukwo na-ahuta ya di ka ihe omumu. Etu o sila di, o di mkpa igbazi echiche na nghota gi gbasara okwu a. O dikwa mkpa

ime ka ị ghota ya dị ka ide ji asụsụ ọ bụla. Ọ bụkwa otù na mmewere utoasụsụ nke na-elekwasị anya na mkpuruokwu na ndokọ ha n'asụsụ n'uzọ ha ga-esi ziputa nghota n'okwu.

Na Nkeji a, ị ga-amụ gbasara sintaaks, ihe ọ pụtara, na etu o si metụta asụsụ. Nke a ga-enye aka ime ka ị ghara iso ndị ọzọ enwe mgbagwoju anya gbasara ihe sintaaks bụ n'ezie.

2.0 Mbunuche

Na njedewe ihe ọmụmụ a, ị ga-enwe nghota ihe Sintaaks pụtara site

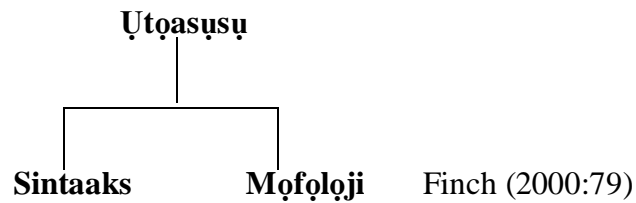
- a. n'ikọwa ihe sintaaks bụ dị ka mmewere asụsụ
- b. n'ikọwa sintaaks nke asụsụ ọ bụla ị maara
- ch. n'ikọwa sintaaks dị ka amụmamụ
- d. n'ikọwa nkega ndị dị n'ime usorokwu dị ka ntọala ya.

3.0 Ndịna kpomkwem

3.1 Nkọwa Sintaaks dị ka Usorokwu na dị ka Amụmamụ

Sintaaks bụ otu n'alaka Lingwistiks dị iche iche e nwere. Ọ bụ ihe ọmụmụ gbasara utoasụsụ nke na-eziputa amamihe mmadụ nwere gbasara ahiriokwu na usorokwu (Fromkin, Rodman na Hyams, 2003). Na nkọwa McGregor (2009), Sintaaks metụtara uzọ ndị ahụ asụsụ na-agbaso were edokọ mkpuruokwu n'usoro.

Sintaaks sonyere n'ụ̀tọ́asụ̀sụ̀, kama ọ́ gbadokariri ụ̀kwụ̀ na mkpụ̀rụ̀okwu na ndokọ́ ha iji zipụ̀ta echiche di iche iche. Ọ́ bụ́ nghọ́ta di etu a ka Finch (2000) lekwasara anya wee kwuo na a na-amụ́ mọ́fọ́lọ́ji na sintaaks n'otu oge di ka ndina alaka ụ̀tọ́asụ̀sụ̀ nke o zipụ̀tara mmetụ́ta di n'etiti ha abụ́ọ́ n'esere a:

Site na nkọ́wa e nyere n'elu, i ga-ahụ́ na sintaaks bụ́ ihe ọ́mụ́mụ́ nke na-amụ́ etu mkpụ̀rụ̀okwu di iche iche si ejikọ́ aka na nkebiokwu ma ọ́ bụ́ na nkebiahiriri n'uzọ́ di iche iche iji wepụ́ta nghọ́ta di iche iche n'asụ́sụ́ ọ́ bụ́la.

Ugbu a n'ikọ́wa sintaaks di ka usorokwu, anyi ga-akọ́wa ya di ka ndokọ́ mkpụ̀rụ̀okwu di iche iche di n'usoro di ka asụ́sụ́ na ndi nwe ya si hazi ya ma buru nke ga-enye nghọ́ta. Nke a pụtara etu mkpụ̀rụ̀okwu si gako iji mepụ́ta nkebiokwu na nkebiahiriri nke asụ́sụ́ ọ́ bụ́la.

Asụ́sụ́ ọ́ bụ́la nwere usorokwu ya nke malitere diwa site na mgbe ndi nwe asụ́sụ́ ahụ́ ji malite. N'ihia ya, ọ́ bụ́ ihe di bu adi na ihe di okpu; ọ́ bughị́ ihe malitere ohu. N'ihia nke a, mgbe ọ́ bụ́la mmadu na-eleba anya n'ahiriokwu nke asụ́sụ́ ọ́ bụ́la iji kọ́wa usoro mwube ya, ọ́ na-amụ́ ihe gbasara sintaaks nke asụ́sụ́ ahụ́; ya bu, etu e si guzowe usorokwu ya di ka ụ̀tọ́asụ̀sụ̀ nke asụ́sụ́ ahụ́ si di.

Usorokwu nke asụ́sụ́ ọ́ bụ́la nwere usoro ọ́ ga-agbasoriri nke nwa afọ́ agburu nwe asụ́sụ́ ahụ́ ga-aghọ́ta. Ọ́ buru na ọ́ gbasoghi usoro nke asụ́sụ́ ahụ́, ọ́ gaghị́ enye nwa afọ́

agburu ahụ nghota. I ga-achoputa na ntọala usorookwu Igbo bụ *isiokwu/isiahiri, ngwaa* na *mmeju*.

A biazie n'ikowa sintaaks di ka amumamu, o putara na o bu alaka sayens asusu (Lingwistics) nke na-amu ma na-akowa usoro asusu ahụ dibi adi si ahazi mkpuruokwu nke nkebiokwu, nkebiahiri na nke ahiriokwu ya iji daba na iji nye ezi nghota.

Di ka sayens, sintaaks na-agbaso usoro sayens si akpa agwa were amu asusu. Carnie (2007) kowara na usoro sayens si aru oru ya bu

- Ichoko ngwa oru
- Inye nkowa n'ihe o huru
- Iweputa umakwu site n'ihe ndi a choputara

Nke a gosiri na sintaaks adighi aka nkika gbasara usorookwu nke asusu o bu.

N'onodu di etu a, sintaaks na-aru oru di ka ngwa nke e ji akowa ma o bu eseke okwu di na ndokookwu nke asusu o bu. Sintaks di ka amumamu putakwara mmuta mmadu nwetere site n'ihe omumu nke alaka sayens asusu hiwere e ji enyocha ma na-akowa atutu gbasara ndokookwu nke o ga-eji lebaa anya n'usorookwu nke asusu di iche iche ndi gunyere asusu Igbo. Ya mere, o bu n'usorookwu ka sintaks amumamu na-adabere were eziputa oru ya nke meziri e ji ekwari na e wepu usorookwu nke asusu, o ga-ahia ahụ ime ihe omumu a ga-akpo sintaks.

Nnwale I

1. Kedụ ụzọ asụsụ si ahazi ma na-ezipụta nghọta?
2. Olee nke bu ụzọ malite n'etiti asụsụ na usorookwu ya?
3. Mmadụ o nwere ike ịhazi mkpụrụokwu nke asụsụ etu masiri ya?
4. Kedụ alaka sayens asụsụ na-akọwa atụtu ndokọokwu?
5. Kedu etu sintaaks na utoasụsụ si metuta?

3.2 Usorookwu dị ka Njirimara na Mmewere Asụsụ

Asụsụ dị iche iche na-ezipụta echiche dị iche iche site n'usoro mwube ahiriokwu dị iche iche. ya mere, usorookwu nke asụsụ ọ bụla ga-ezipụta usoro mkpụrụokwu/nkejiasụsụ ya si aga. Ọ bụ nke a mere anyị ji ekwu na usorookwu bụ njirimara asụsụ ọ bụla. N'usorookwu nke asụsụ, mkpụrụokwu nke asụsụ ọ bụla ga-agbasoriri usoro asụsụ ahụ (Finch 2000:77; Tallerman 2005:1) na ndị nwe ya kwekoritara isi hazi ha. Nke a na-egosị na usorookwu nke asụsụ Igbo na nke Bekee nwere ike ha agaghị abụ otu nke ga-eme na igbaso usoro nke otu asụsụ wee hazie usorookwu asụsụ nke ọzọ, o nwere ike ọ gaghị enye ezi nghọta. Lee atụ ndị a:

- 1(a) Igbo: *Mụ na gi* ga-eke ego ahụ
(b) English: “*You and I* will share the money
- 2(a) Igbo: *Nne na nna* Ebere chọtara ya n'ụlọ akwụkwọ
(b) English: Ebere's *father* and *mother* visited her at school.
- 3(a) Igbo: *Ewu ojii anọ ha dum / nwuru*
(b) English: *All their four black goats / died*

N’atụ 1(a), asụsụ Igbo bu ụzọ webata nnọchiaha onye nke mbụ *mu* n’usorookwu ya, ma asụsụ Bekee emeghi etu a di ka o di na 1(b) ebe o bu ụzọ webata nnọchiaha onye nke abuo *you* tupu onye nke mbụ *I*. N’otu aka ahụ, n’atụ 3 mkpuruokwu niile ndi di na nkebiokwu keaha n’asụsụ abuo ndi a enweghi nke ya na nwanne ya batara otu ebe n’usorookwu ha. O burukwanu na i mee ka ha daba, i mara na nghota ha ga-emebi n’ihi na usorookwu asụsụ nke o bu la di iche.

Ma a bia na nkowa ntala usorookwu Igbo, anyi nwere ike ikwu na usorookwu Igbo na-enwe ntala a: *isiahiri, ngwaa* na *mmeju*. E lee anya n’atụ 4 n’okpuru, a ga-aghota nke a nke oma:

- 4(a) Okoro / kuru / aka
       Isiahiri Ngwaa Mmeju
 (b) Ada / tiri / Akwabata ihe
       Isiahiri Ngwaa nnaputa nnara/mmeju

Na 4(a), e nwere naani otu mmeju, ‘aka’, ma n’atụ 4(b) e nwere ‘Akwabata’ na ‘ihe’ di ka mmeju. Nke a so n’otu ihe e ji ahuta asụsụ Igbo di ka asụsụ na-anabata mmeju abuo. Atụ ndi a na ndi nke 1(a), 2(a) na 3(a) sogbado n’ihe ndi na-eziputa njirimara ndokookwu nke usorookwu Igbo.

A bia n’ikowa ihe ndi na-emewe usorookwu nke asụsụ, anyi ga-erote na usorookwu n’onwe ya bu mkpuruokwu ndi mejuputara nkebiokwu ma o bu ahiriokwu. Mkpuruokwu ndi a na-anọ na nkega na nkega di ka ha si ejiko aka aru oru. Mkpuruokwu na-adị na nkega nke o bu la nwere ike ibu naani otu mkpuruokwu, ma o bu karija. Lee atụ ndi a na 5:

- 5i. Ewu / tara ji

Nkga keaha Nkega kengwaa

ii. Ewu ojii ha / gbapuru
Nkega keaha Nkega kengwaa

iii. Ewu oji ha niile / gbapuru
Nkega keaha Nkega kengwaa

iv. Ewu ojii ha ahụ niile / tachara ji mmadu
Nkega keaha Nkega kengwaa

v. Ewu ojii ha ndi a / tara ji Ibe
Nkebiokwu keaha Nkebiokwu kengwaa

vi. Ewu ojii ha ndi ahụ mara abụba / tachara ji Ibe di n'oba kpmkpam
Nkega keaha Nkega kengwaa

N'atụ 5, anyị ga-achoputa na ọ bụ nkega abụọ mejuputara nkega nke ọ bụla. Anyị ga-ahụkwa na nkega ndi a bụ nkega keaha na nkega kengwaa. Ihe ọzọ dịkwa mkpa itado anya bụ na nkega ndi a bụ nkebiokwu keaha na nkebiokwu kengwaa mewere usorokwu nke ndokokwu ọ bụla.

Ihe atụ ndi a niile ziputara bụ na mmewere usorokwu Igbo, di ka otutu asusu ndi ozo bụ Nkega keaha na Nkega kengwaa. N'ime nkega nke ọ bụla, a na-enweta nkebiokwu keaha na nkebiokwu kengwaa n'otu n'otu, nke e nweziri ike inwete nkebiokwu ndi ozo n'ime ha ebe onuogu mkpuruokwu ha nwere ike idi iche iche.

Ọ dịkwa mkpa ka i ghota na e wepugodu usoro mwube ahiriokwu ndi a e ji mara asusu nke ọ bụla, asusu nwekwara ike igwahari usoro mwube ahiriokwu ya iji weputa ima mma mke asusu na iji ziputa echiche na nghota di iche iche.

Tallerman (2005) kowakwara na usorokwu nke asusu ọ bụla adighi abụ naani ido mkpuruokwu n'usoro, kama mkpuruokwu na-agako n'otu iji guzowe usoro ndoko di

iche iche dị ka nkebiokwu, nkebiahiri, ahiriokwu na odidi nkebiokwu na nkebiahiri (ahiriokwu) dị iche iche. O bu n'ihu onodu di etu a mere o ji kwuo na asusu o bu na-enwe *ahirinkwo*.

Ya mere, mgbe mmadu na-abagide omumu usoro ndokookwu (Sintaaks), uzọ ihe abuo ga-eche ya ihu bu ntala mmewere usorookwu na usorookwu nke asusu o ga-enyocha. O bu ihe ndi a ka o ga-elekwasanya wee na-akowa asusu o bu. O buzi imu mmewere usorookwu na usorookwu asusu o bu ka ihe omumu sintaaks na-amu banyere ya ebe o ga-esi nwete mmuta nke bu ngwaoru o ga-eji na-akowa usorookwu nke asusu o bu na-atule.

Nwale 2

1. Usorookwu nke asusu niile ha na-abu otu?
2. Kedu ihe e ji ekwu na usorookwu bu njirimara asusu?
3. Kedu odidi mmewere usorookwu a kowara?

4.0 Mmechi

Asusu o bu nwere usoro mkporuokwu ndi mejuputara ya si aga nke mere asusu ahụ ji di n'udi o di. Asusu Igbo nwere usorookwu nke ya. N'otu aka ahụ, amumamu gbasara usoro ndokookwu na-eleba asusu o bu anya ma na-akowa ya di ka

usorookwu ya si dị. E meghị etu a, asụsụ ahụ agaghị abụzi ihe ọ bụ. Ọ bụ ọdịdị nke usorookwu nke asụsụ ọ bụla ka a kpọrọ njirimara asụsụ ahụ, ebe nkega dị iche iche na-ewuwe usorookwu nke asụsụ ka a

kpọrọ mewere asụsụ nke ọ bụla.

5.0 Nchịkọta

Na Nkebi a, anyị meturụ aka n' ihe sintaaks pụtara dị ka usorookwu nke asụsụ na dị ka amụmamụ. E metukwara aka n' ihe gbasara usoro mkpuruokwu nke asụsụ Igbo si aga iji ziputa nghọta dabara adaba. Ọ bụkwa nke a ka anyị kọwara dị ka mmewere asụsụ, ebe nkega dị iche iche mejupụtara ndokọokwu ka anyị kọwara dị ka njirimara nke usorookwu Igbo.

Nrụtuaka/Ngụmi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Macmillan.

Fromkin, Victoria; Rodman, Robert; Hyams, Nina (2003). *An introduction to language*. Wadsworth: Thomson.

McGregor, William B. (2009). *Linguistics: An introduction*. London: Continuum International Publishing Group.

Tallerman, Maggie (2005). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

S.P.I.L.C (n.d). *Ọkaasụsụ Igbo*. Onitsha: Varsity Press.

YUNIT 2: Ihe kpatara e ji amụ Sintaaks

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpọkwem: Ihe kpatara e ji amụ Sintaaks

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Nrụtuaka/Ngụmi

1.0: Mkpọlite

Na Yunit I, anyị lebara anya na nkọwa Sintaaks dị ka usorokwu nke asụsụ na dị ka ihe ọmụmụ nke na-akowara mmadụ àtùtù nke na-atụzi aka usoro asụsụ si ahazi mkpụrụokwu n'usorokwu ya. A kọwakwaara gị na usorokwu nke asụsụ bụ ide nke asụsụ ahụ nke mere ya ihe o jiri dị n'ụdị ọdị. Na Yunit 2 a, anyị ga-eleba anya n'ihe o ji dị mkpa na a na-amụ Sintaaks n'ụlọ akwụkwọ dị ka nke a.

2.0: Mbunuche

Na njedewe ihe ọmụmụ, ị ga-enwe ike ịkọwa

a. ọnọdụ Sintaaks na nguzowe asụsụ

b. ụzọ Sintaaks si enye aka eme ka asụsụ rụọ ọrụ nzikọrịta ozi

ch. ihe ndị Sintaaks ji arụ ọrụ

d. enyemaka Sintaaks n'uto asụsụ

3.0: Ndịna kpomkwem

i. Nkwelite utoasusu: N'asusu mmadu o bula, a na-esite na nchikòbàtà na nhazi mkpuruokwu n'otu aka, na nkebiokwu na nkebiahirì n'aka nke ozo were eweputa nghota n'udi o kwesiri. Mgbe okwu nyere nghota dabara, a na-asì na utoasusu nke okwu ahù dabara. O bu ya ka McGregor (2009) ji kwuo na mgbe ufođu a na-eji utoasusu akowa sintaaks n'agbanyeghi na utoasusu gbasakwara *umi asusu* ndi ozo di ka mofoloji, odidjudaasusu na nghotaokwu. Echiche di etu a na-adaputa n'ihì onodu di elu Sintaaks nwere n'ebe iguzowe.

ii. Mwulite asusu: Site n'itule na ikowa usorookwu nke asusu, Sintaaks ga-ewulite asusu ma mee ya ka o tozuo oke di ka asusu mbaüwa ndi ozo. O ga-emekwa ka otutu ndi mmadu na-enwe mmasi imu ya.

iii. Mkpokota mkpuruokwu: Sintaaks na-eleba anya na-akowa usoro mkpokota mkpuruokwu ndi na-eziputa udi nghota di iche a na-ahù n'okwu ndi mmadu na-ekwu. Mkpokota mkpuruokwu a abughi etu o sila masi onye, kama o bu di ka ha si metuta na nziputa echiche. McGregor (2009) mekwara ka o doo anya na mkpokota na nsokota mkpuruokwu na-enwe isi naani mgbe mkpuruokwu ndi na-atuputa otu udi echiche na-agahari na-achota ma na-eso ibe ha.

Lekwa atu 5(ii – vi) ozo. N'ebe a, i ga-achoputa mkpokota na nsokota mkpuruokwu n'udi nyere nghota di iche n'okwu ndi ahù.

Ewu ojii ha / gbapuru

Ewu ojii ha niile / gbapuru

Ewu ojii ha ahụ niile / tachara ji mmadu

Ewu ojii ha ndi a / tara ji Ibe

Ewu ojii ha ndi ahụ mara abuba / tachara ji di n'oba kpamkpam.

iv. Mmụta àtùtù ndokọokwu di iche iche: Omumu Sintaaks ga-eme ka i mata àtùtù di iche iche na-akowa ndokọokwu, nkenudi ahiriokwu di iche iche, dgz. Nke a ga-eme ka i ghota ihe na-eme mgbe o bu la i na-atule ma o bu amu usoro di iche iche asusu si eguzowe okwu. Ufodu n'atutu ndi bu *Àtùtù kendokọ, kennwoghari, iwu mgbatjokwu, iwu mbughari, iwu nkekọ, àtùtù mwunantọ*, dgz. Àtùtù ndi a na ndi ozo na-eme ka a ghota otutu ihe gbasara ndokọokwu.

v. Imuta odidi ndokọokwu: I ga-esikwa n'ihe omumu Sintaaks muta odidi ndokọokwu di iche iche na-adi n'okwu, ndi di ka mkpuruasusu ndabe di iche iche na oru ha ga; nkebiahiri ndabe di iche iche na-adi n'okwu; ogo ndokọokwu di ka ndoko elu na ndoko omimi; ahirinkwo; dgz. Site na mmuta a, o bughị naani na i ga na-aghota asusu na eche di n'ime ya, kama i ga-enwe ike na-akowara ha ndi mmadu di ka site na nseke di iche iche nke bu isi ihe anyi kwuburu Sintaaks di ka amumamu ga-emere gi.

vi. Mgbochi nghotahie n'okwu: Di ka Fromkin, Rodman na Hyams (2003) si kowa, ihe omumu Sintaaks ga-enyere gi aka gbochie ma o bu tusaa ntuhị udi o bu la di n'okwu ma site n'uzo ahụ ziputa nghota.

vii. Nziputa ima mma nke asusu: Mmuta ihe omumu Sintaaks ga-eme ka ima mma nke asusu puta ihe n'ihi na mgbe ighotara usoro asusu si edoko mkpuruokwu, tinyere nka di iche iche e ji eme nke a, i ga-ahụ ima mma nke asusu na isu asusu.

4.0 Mmechi

Ìmụ Sintaaks bụ ihe dị nnukwu mkpa maka nkọwa na mwulite asụsụ. Ọ ga-emekwa ka ọrụ izi ozi dị ire karịa.

5.0 Nchikọta

Ọtụtụ ihe ka o ji dị mkpa ịmụ Sintaaks. Ọ ga-eme ka asụsụ tọọ uto site n'idi na-akwalite utoasụsụ. Ọ ga-ewulikwa asụsụ ma kowaa ihe dị iche iche gbasara uto asụsụ si ekpokọ mkpuruokwu. Ọ ga-emekwa ka ịma mma nke asụsụ pụta ihe ma mekwa ka mmasị ịmụ Sintaaks na-abawanye. Ọ na-egbochi nsogbu dị iche iche ma mee ka a mata atụtù dị iche iche na ndokọokwu.

Ihe Omume

1. a. Gini mere e ji guzowe ihe omumu sintaaks?
b. Kowaa etu sintaaks si abagide omumu na nkowa asusu
2. Jiri atụ ndi ga-adaba kowaa usorookwu na mmewere usorookwu Igbo.
3. Ọ bụrụ na sintaaks asusu adighi, sintaaks amumamu agaghị adị. Kowaa ihe okwu a pụtara.
4. Kowaa ihe anọ mere o ji dị mkpa ịmụ ihe omumu a bụ Sintaaks.

6.0 Nruutuaka/Ngumi

Fromkin, Victoria; Rodman, Robert; Hyams, Nina. (2003). *An introduction to language*. Wadsworth: Thomson.

Mbah, B. M. *et al* (2013). *Ìgbo Àdì: Igbo – English English – Igbo Dictionary of Linguistics and Literary Terms*. UNN: University of Nigeria Press.

McGregor, William (2009). *Linguistics: An introduction*. London: Continuum International Publishing Group.

MODUL 2: NKEJIASỤSỤ

Na Modul a, i ga-amụ ihe gbasara nkejiasụsụ nke bụ otu n' ihe ndị na-eme ka asụsụ ruzuo ọrụ ikọwapụta ebumnobi mmadụ nke ọma, ma gakwa n'ihu mee ka nghọta nke asụsụ pụta ihe dabakwa etu o kwesiri. A ga-elebakwa anya n'etu mkpuruokwu dị iche iche si arụ ọrụ dị ka nkejiasụsụ.

Yunit 1: Nkọwa Nkejiasụsụ

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpomkwem

3.1 Mkpuruokwu dị ka Nkejiasụsụ

3.2 Nkọwa Nkejiasụsụ site n' ọdịdị, Onọdụ na Ọrụ

3.3 Nkenudị Nkejiasụsụ Igbo

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpɔlite

Ihe mejuputara usorookwu Igbo (na asusu ndi ozo) bu mkpuruokwu di iche iche. Mkpuruokwu ndi a na-aru oru di ka utasusu Igbo si di iji mee ka nghota nke asusu zuo oke ma doo anya. Mkpuruokwu ndi a di iche iche ma na-arukwa oru di iche iche n'ahirikwu o bu la ha di na ya. Mkpuruokwu ndi a na-enwe nghota nke onwe mgbe ha abanyebeghi na ndokookwu. O bu kwa etu ahụ ka ha si buru nkejasusu n'otu n'otu di ka aha e nyere nke o bu la si di. Ma, mgbe ufodu, mkpuruokwu na-anoko onu na ndokookwu wee weputa nghota nke ahirikwu ahụ ga-eziputa.

Na nkeji ihe omumu a, i ga-amu ihe gbasara nkejasusu na etu mkpuruokwu di iche iche si abu nkejasusu di iche iche na ndokookwu. I ga-amukwa ihe gbasara nkejasusu site n'odidi, onodu na oru ha na ndokookwu. N'ikpeazu, i ga-amu nkenudi nkejasusu Igbo di iche iche na ebe a gbadoro ukwu wee kerisi ha.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha nkeji ihe omumu a, i ga-enwe ike

- a. ikowa etu mkpuruokwu si buru nkejasusu
- b. ichoputa nkejasusu na ndokookwu Igbo
- ch. ikowa oru mkpuruokwu o bu la di ka nkejasusu na ndokookwu.
- d. ikowa nkejasusu o bu la site n'onodu mkpuruokwu o bu la no na ndokookwu
- e. imata nkejasusu Igbo site n'ikwu ole ha di na iguputanwu ha

3.0 Ndịna kpomkwem

Nkejiasusu bu otu ihe di nnukwu mkpa n'asusu. O bu site na nkejiasusu ka asusu si eziputa ebumnobi ya ma mee ka nghota ya na-aputa ihe n'uju. Nkejiasusu na-enyekwa aka n'ime ka utomasusu nke asusu daba. O bu ngwa di nnukwu mkpa n'ime ka asusu o bu la maa mma, tumadu mgbe a na-asu ma o bu ede ya. nkejiasusu bu mkpuruokwu ndi ahụ e ji asu ma o bu ede asusu.

3.1 Mkpuruokwu di ka Nkejiasusu

Di ka a kowaburula na mmalite ihe omumu a, usorokwu nke asusu, di ka asusu Igbo juputara na mkpuruokwu a haziri n'usoro di ka asusu ahụ si di. Mkpuruokwu ndi a na-ejikota aka were enye nghota nke usorokwu/ahiriokwu o bu la. Nke a na-adị ire site n'utu nke mkpuruokwu o bu la na-atunye site na nghota nke onwe ya. O bu nghota a mere otutu mmadu ji ebu uzọ aghota na nkejiasusu bu mkpuruokwu.

Finch (2000), Tallerman (2007) na Carnie (2007) hụbadoro mkpuruokwu na-adị na ndokokwu di ka ndi ga-abu otu nkejiokwu ma o bu ozọ. O bu ya mere Tallerman (2007:29) ji kwuo na o bu ihe di mfe ikowa na mkpuruokwu nke asusu sitere n'otu nkejiasusu ma o bu ibe ya. Carnie (2007:37) kwuru na o di ya mkpa ichoputa nkejiasusu nke mkpuruokwu o bu la, ebe Finch (2000:133) kowara na otutu ndi okammuta n'utomasusu na-ekpokọ ma na-ekenye mkpuruokwu n'otu di ka nkejiasusu nke ha bu. O bu kari na ntuputa Finch (2000) ka anyi ga-agbado ukwu wee na-akowa nkejiasusu di ka mkpuruokwu a chikotara n'otu n'otu di ka oru ha na-aru n'utomasusu Igbo na onodu ha no n'ahiriokwu si di.

Nke a pụtara na mkpuruokwu ọ bụla bụ otu nkejiasụsụ ma ọ bụ nkejiasụsụ ọzọ. Ọ na-egosị na mkpuruokwu ọ bụla nwere ike iru otu ụdị ọrụ n'otu ọnọdụ, ma ruo ụdị ọrụ ọzọ n'ọnọdụ ọzọ n'ahiriokwu Igbo. Mgbe ihe ndị a mere, ọ na-agbanwe ma ọ bụ gbakwunyere ihe n'aha nkejiasụsụ mkpuruokwu ahụ bụbu.

Nnwale 1

1. Kedu etu mkpuruokwu si buru nkejiasụsụ?
2. Kowaa uru nkejiasụsụ bara n'asụsụ

3.2 Nkọwa Nkejiasụsụ site n'Ọdịdị, Ọnọdụ na Ọrụ ha

Ọdịdị nkejiasụsụ bụ aha ndị ọka mmụta n'asụsụ nyere mkpuruokwu dị iche iche dị ka ụdị ọrụ ma ọ bụ agwa ha na-akpa n'utoasụsụ si dị. Dị ka Finch (2000:134) si kwu, nkọwa a, nke bụ nkọwa nkejiasụsụ n'uzo odinala gbadoro ukwu na nghota mkpuruokwu dị iche iche na-eziputa n'asụsụ dị ka asụsụ Igbo. Ima atụ:

6 (i) *Aha* dị ka ọdịdị bụ aha e ji mara ihe tinyere mmadu na ebe, (Finch 2000:134; Carnie 2007:38).

(ii) *Ngwaa* na-eziputa akparamagwa, usoro na ọnọdụ ihe. (Tallerman 2007:30).

(iii) *Nkọwaaha* bụ mkpuruokwu na-akọwa aha. (Finch 2000:164; Carnie 2000:30).

(iv) *Nkwuwa* bụ mkpuruokwu na-ziputa etu e siri mee ihe. (Finch 2000:134), dgz.

Ọ bụ ụdị nkọwa a mere e ji nwee mkpuruokwu ndị a dị na mbụ kpọọ nkejiasụsụ dị ka *aha, nnọchiaha, ngwaa, nkọwaaha, nkwuwa*, dgz. Ọ bụkwa nkọwa nkejiasụsụ site n'ọdịdị bụ nke a na-ebu ụzọ akuzi n'ogo mmụta nta (Tallerman 2007:30). Ọ na-abụkwa mgbe mkpuruokwu nọrọ onwe ha ka ha na-azawapụ aha nkejiasụsụ site n'ọdịdị. Ya mere, aha nkejiasụsụ site n'ọdịdị bụ aha ekerechi nke nkejiasụsụ dị iche iche na-ebu tupu ha abanye na ndokọokwu. Ọ bụkwa aha njirimara nkejiasụsụ ma ọ bụ aha mburuputa ụwa mkpuruokwu na-enwe dị ka nkejiasụsụ. Finch (2000) kowara nkejiasụsụ n'ụdị a dị ka *nkejiasụsụ kemkpuruokwu*.

Ọ bụkwa ihe doro anya na nghọta asụsụ (Igbo) adighị abụ site na mkpuruokwu nge nge, kama mkpuruokwu na-esokọ ọny were atukọta echiche nke na-enye nghọta nke okwu ọ bụla ga-eziputa. Ọ bụ nke a ka Finch (2000:135) kowara dị ka nkọwa mkpuruokwu/nkejiasụsụ site n'ọnọdụ ya na ndokọokwu. Ọ gakwara n'ihu kowaa na ọnọdụ ọ bụla nke mkpuruokwu ga-anọ na ndokọokwu bụ n'ihị nkejiasụsụ ọ bụ. Ọ nọdụ nke ọ bụla na-ekenye nkejiasụsụ ahụ ọrụ ọ ga-arụ. Ima atụ:

7(i) Ewu // tara / ji

Mkpọaha/aha Ngwaa Mkpọaha/aha

Isiahiri mmeju

(ii) Nna / m // nyere / m ego

Mkpọaha/aha mkpọaha/ Ngwaa Mkpọaha/ Mkpọaha/ aha

Isiahiri nnọchiaha nnọchiaha Mmeju/nnara

Nnwe Mmeju/nnaputa

(iii) Adaugo // jere / ozi / ahụ / ọsọ ọsọ
 Mkpọaha/aha ngwaa mkpọaha/aha Nruaka Nkwuwa
 Isiahiri mmeju/nnara Nkọwa Ọdụahiri

Nkewasi ndi e mere n'atu 7 (i) – (iii) n'elu na-eziputa nkejiasusu di iche iche mejuputara ahiriokwu ndi ahụ, di ka *aha, ngwaa, nnochiaha, nkwuwa*. Ma e lemie anya na nkowatu sotere, a ga-achoputa oru di iche nkejiasusu nke o bula na-aru n'ihu onodu o no. Nkewasi ogwe ziputagara nkejiasusu site n'odidi ha. Nkowatu ndi sotere ziputagara onodu na oru nkejiasusu nke o bula. Site na nkowatu ndi a, anyi ga-ahukwa *nkejiasusu nta* di iche nwere ike idaputa n'ihu onodu nkejiasusu o bula no na ndokookwu na oru nke o bula n'ebe ahụ. O buzi nke a mere Finch (2000:135) ji gakwa n'ihu kowaa agwa di iche iche mkpuruokwu na-akpa na nkejiasusu na nke o bula nwere ike inwe nkejiasusu nta di iche iche ndi (o kowara) na-aputa ihe mgbe mkpuruokwu batara na ndokookwu, were onodu di iche iche ebe ha ga-anoruo oru di iche iche di ka *nkejiasusu keutoasusu*. O buzi site n'onodu na oru mkpuruokwu na ndokookwu ka e si amata ma na-akowaputa nkejiasusu ma e wepu isi n'odidi nke ekerechi.

Na nchikota, nkowa nkejiasusu zuru oke n'uzo ogbara ohu bu nke ga-akowa ya di ka mkpuruokwu di iche iche e kpokoro n'otu n'otu di ka odidi ha si di, na di ka oru na onodu ha nwere n'ahiriokwu (ndokookwu) si di.

Nnwale 2

1. Gini ka odidi nkejiasusu putara?

2. Gini ka a gbadoro ukwu wee kowaa nkejiasusu n'udi a?
3. E wepu odidi, kedụ ihe ndi ozo na-enye aka n'ichoputa nkejiasusu nke mkpuruokwu bu?
4. Kedụ etu onodu mkpuruokwu na ndokookwu si enye aka akowaputa nkejiasusu?
5. Onodu mkpuruokwu na oru mkpuruokwu di nnukwu mkpa n'ikowaputa nkejiasusu. Were ahiriokwu di iche iche kowaa nke a.

3.3 Nkenudi Nkejiasusu Igbo

Nkejiasusu nwere ike inwe otu nkowa na mputara n'asusu niile, ma o bughị iwu na nkejiasusu di n'asusu niile ga-abu otu ma o bu hara n'onuogu. Nke a bu n'ihi na asusu o bu la di n'udi nke ya, ma na-akpa agwa n'uzo nke ya. O bu ya kpatara ndi okachamara na sayens asusu ji elekwasa anya n'odidi, onodu na oru mkpuruokwu na-arụ na ndokookwu nke asusu o bu la were ekeputa nkejiasusu ya. Nke a sokwa n'ihe kpatara ndiche na-adi na nguputa ndi e nwere n'asusu di iche iche, tinyere asusu Igbo.

Na mgbaso nkowa anyi mere na nkejiasusu bu mkpuruokwu e kpokobara n'otu n'otu di ka ha si aru otu udi oru, anyi ga-aguputa nkejiasusu Igbo n'ebe a di ka ndi a:

1. Aha	2. Nnochiaha
3. Njuajuju	4. Onugugu
5. Ngwaa	6. Nkowa
7. Nkwuwa	8. Mbuuzo
9. Njiko	10. Ntimkpu

E lezie anya, a ga-achoputa na anyi agunyeghi mkpuruasusu o bu la abughi mkpuruokwu di ka mgbakwunye na nsokwunye na nkejiasusu Igbo n'ihi na ha bu mkpuruasusu ndabe. Na nkowa Ikekeonwu, Ezikeojiaku, Ubani na Ugoji (1999:66)

gbasara mkpebi a, ha kwuru: “nsokwunye bu mofim ndabe ma e lee anya na ngako ya na ngwaa ma o bu mofim ufuru ma e lee ngako ya na mkpoha”.

N'iga n'ihu n'ikwado mkpebi a, otu ndi odee a kewaputara nkejiasusu ise n'ime nkejiasusu iri ndi a kpo ha “nkejiasusu ndi sara mbara ... ndi na-anabata mkpurukwu ohuru site na mbite ma o bu myinaabo”. Nkejiasusu ndi a bu aha, ngwaa, nkwuwa, ntinkpu na nkowa.

Nkejiasusu ise ndi nke ozo bu nnochiala, njuajuju, onuogugu, mbuuzo na njiko ka ha kowara di ka “nkejiasusu ndoro ...ndi anaghi anabata mkpurukwu ohuru n'etiti ha”.

Nnwale 3

1. Nkejiasusu asusu niile ha na-abu otu n'onuogu na n'odidi?
2. Gini ka ndi okachamara lekwasara anya wee keputa nkejiasusu Igbo?
3. Kowaa ihe mgbakwasa ukwu ndi Ikekonwu na ndi odee ibe ya gbasara ukwu wee kewaa nkejiasusu ndi e nwere n'Igbo.

4.0: Mmechi

I moola gbasra nkejiasusu na etu mkpurukwu si buru ntoala nkejiasusu. I mukwara na nghota na nkowa nkejiasusu abughi naani site n'aha, kama o gunyekwara onodu nke mkpurukwu o bu la were na ndokookwu nke ga-aga n'ihu gbakwunyekwuo ihe n'ihe mkpurukwu (nkejiasusu) ahụ bu. N'otu aka ahụ, e mekwra ka i ghota na onodu o bu la mkpurukwu weere na ndokookwu bu n'ih i oru o nwere iru n'ebe ahụ. Nke a ga-agakwa n'ihu gbakwuny ihe n'aha nkjiasusu o bu.

5.0: Nchikọta

Nkejiasụsụ bụ mkpuruokwu ndị a chikọbara n'otu dị iche iche site n'orụ ha na-arụ. Orụ ha na-arụ ga-abụ otu ụdị. Ozo, nkejiasụsụ bụ mkpuruokwu ndị e nyere aha njirimara nke na-enyere mmadụ aka ịma ha ozigbo a kporo aha odidi ha, di ka *aha, nnochiah, ngwaa, nkowa*, dgz. Aha ndi na-aputakaricha nke oma mgbe ha kwu na nge na nge.

Ma n'ihi na mkpuruokwu na-esoko onu mgbe a na-ekwu okwu, mkpuruokwu o bula, n'asusu o bula na-ewere onodu n'usorokwu di ka oru a chorokwu ka o ruo n'ebe ahụ si di. Nke a meziri na mgbe a na-akowa nkejiasusu di n'usorokwu, aha ya agaghi ejedewe n'aha odidi ya, kama o ga-agunye aha oru o na-aru n'onodu ahụ nyere ya. aha ndi a gunyere ndi di ka *isiahirj, mmeju, nnara, nnaputa, nnwe*, dgz. Otutu mgbe aha ndi a na-abu ndi a na-agbakwunye n'aha odidi nkejiasusu mgbe a na-akowa nkejiasusu n'uju n'usoro utosusu ogbara ohu.

Na mmechi, nkejiasusu Igbo kpomkwem ndi anyi kwara n'ebe a di iri; ndi anyi guputara n'usoro Ikekonwu na ndi otu odee ya sikwa kwado nke na-atuputa na ebe nkejiasusu bu mkpuruokwu ma o bu mkpuruasusu nnoronwe, na mkpuruasusu ndabe di ka mgbakwunye etozughi ibu nkejiasusu.

6.0 Nrutuaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction*. Malden: Blackwell Publishing

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Macmillan.

Ikekeonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jumbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Tallerman, Maggie (2005). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

Yunit 2: Nkejiasusu Igbo I: Mkpọaha

Ndịna

1.0Mkpọlite

2.0Mbunuche

3.0Ndịna kpomkwem

3.1 Aha

3.2 Nnochiaha

3.3 Onuogugu

3.4 Njajuju

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0Mkpọlite

Ugbu a i matala nkenudi nkejiasusu Igbo di ka anyi guputara ha na Yunit 1 na ihe ndi anyi lekwasara anya wee hoputa ha. Na Yunit 2, i ga-amu gbasara otu nkejiasusu ndi a na-akpo Mkpọaha. Ha bu *Aha*, *Nnochiaha*, *Onuogugu* na *Njajuju*.

2.0 Mbunuche

Na njedewe ihe omumụ Yunit a, ị ga-enwe ike

- a. ighota ma kowaputa otu nkejiasusu ndi a na-akpo mkpoha
- b. ikowa oru na onodu di iche iche ha na-ewe na ndokookwu
- ch. ichoputa nkejiasusu *aha, nnochiaha, onuogugu* na *njuajuju* na ndokookwu
- c. iji nkejiasusu ndi a mee ahirikwu ga-adaba

3.0 Ndina kpomkwem

Ugbu a, ka anyi kowaa nkejiasusu ndi anyi guputara, ma kowaa onodu na oru ha na ndokookwu Igbo.

3.1 Aha

Di ka nkejiasusu Igbo, *Aha* bu aha ihe o bu, ma nke a na-ahu anya, ma nke anya anaghi ahu; ma nke a na-ebitu aka na nke a naghị ebitu aka. O nwekwara ike ibu aha mmadu, aha ebe di iche iche tinyere 3.1aha obodo. Aha gunyekwara ihe ndi e nwere ike iche naani n'echiche.

Njirimara aha na ndokookwu Igbo gunyere ndi a:

(i) O nwere ike iru oru di ka isiahiri. Ima atu:

8a. Adamma makariri umunne ya niile.

Onu juru ya obi.

Abuja bu isi obodo Najiria.

Azu na-eme ka ofe to to utu.

Oyoko ntughe Ibe na-efu efu.

(ii) Aha na-arukwa oru mmeju di ka nnara ma o bu nnaputa. Ima atu:

8b *Ewu tiwara ite.*
Dinta gbara agu egbe

(iii) Nkwa na-akwa aha (o na-esote) na ndokookwu. Ima atu:

8ch. *Okuko ojii ahụ akpafuola.*

(iv) Aha na-esote mbuzo na ndokookwu Igbo. Ima atu:

8d. *Akpa m di na nkwago.*
Ego Amara danyere n'olulu.

(v) Aha adighi ebu mgbakwunye; a dighikwa edeko ya na nsokwunye mgbe ha abuo nokoro onu na ndokookwu Igbo.

Qidi aha di iche iche di ka Ikekeonwu na ndi odee ibe ya (1999:68) dere di okpurupu abuo ndi a: *Ahaaka* na *Ahaizugbe*. Anyi ga-agbasokwa nkewasi a na nkwa anyi ga-eme n'ebe a.

- i. **Ahaaka** bu aha akampà, ma o bu e nwebiri isi. O bughì aha oha zuru nwere ma o bu nke a ga-achò. Ma o bu chewe onye ma o bu ihe nwe ya. A na-ejikwa nnukwu mkpuredide amalite ahaaka o bua. Atù ahaaka gunyere:

9. Nnamdi
Ebere
Ótú Onicha
Nnewi
Orie, dgz.

ii. **Ahaizugbe** bụ aha e nwekorọ ọnụ, ma ọ bụ mkpokota. Ọzọ, anyị ga-agbaso nkewa abụọ ndị a we kọwaa ya: *Ahaigwe* na *Ahauche*. A dighi eji nnukwu mkpụrụedemede amalite ahaizugbe, karịa ma ọ malitere ahirịokwu.

Ahaigwe bụ aha na-eziputa ọtutu ihe, ọ bughị aha ihe kwupụuru onwe ya ma ọ bụ di naani ya. Ọ bughị aha akamkpà, kama ọ bụ aha ọha nwe. Ima atụ:

10(i) mmadu
 anumanu
 osisi
 osimiri
 ahia
 nnunu, dgz

Ahauche n'aka nke ya bụ aha ihe ndi e nweghi ike ijide aka ma ọ bụ hu anya. Ọ bụ aha e ji eziputa odidi, agwa, dgz. Ha bụ aha ndi e ji uche aghota. Ahauche gunyere ahankowa, ya bụ aha ndi na-akowa aha ozo. Ima atụ:

10(ii) mkpumkpu
 ogologo
 obosara
 nnukwu
 ochie
 ohu
 isiike, dgz

Ahaechereche bụ ahauche, di ka Ikekeonwu (na ndi otu odee ya 1999) si kowaa bu aha na-akowa echiche na nghota ihe a gaghị ahụ anya ma ọ bụ metu aka. Ima atụ:

10(ii) ihunanya
 iwe
 nsopuru

mkparị
 aghugho
 okwukwe
 amamihe, dgz

Ahaucheuda bu ahauche na-eziputa uda a naghị anụ na ntị. A na-ekwu ahaucheuda n'ony ma na-aghota ya n'uche. Dị ka Ezeomeke (1999:52) si hụ ya, “o bu uche ka e ji ama ka o si wee mee n'ihị na o naghị ada uda ntị kama o na-ada uda uche”. İma atụ:

10(ii) ch b̄ir̄ib̄ir̄i
 w̄ur̄uwuru
 n̄igan̄iga
 pii
 warara
 mpiamp̄ia dgz

Ahaudauda bu odidi ahauche nke e ji eziputa uda a na-anu na ntị. Atụ ya gunyere:

10(ii) d gbim
 t̄ugbum
 ðim
 kp̄oi
 t̄ink̄omt̄ink̄om dgz

Odidi aha ndi a niile nwere otu udi njirimara ha na aha ndi ozo, ebe ha niile na-akpakwa otu udi agwa na ndokookwu Igbo.

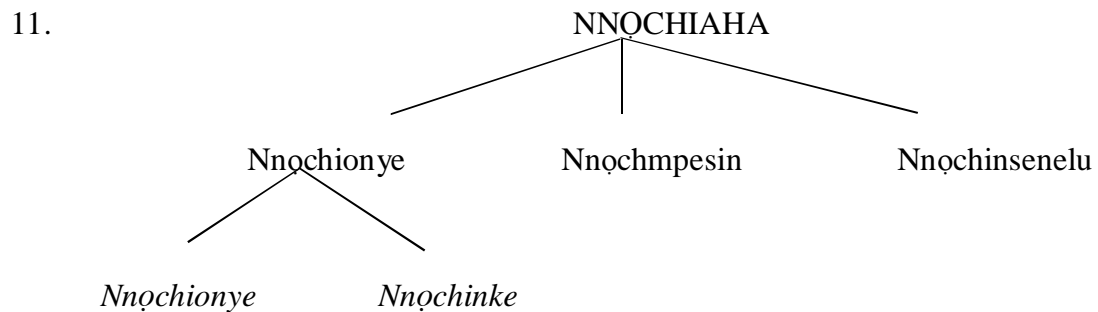
Nnwale 1

1. Kowaa nkenudi aha ndi a kporo ahaizugbe ma nye atụ nke o bu.

3.2 Nnọchiaha

Nnọchiaha bụ nkejiasụsụ e ji edochi anya aha na ndokọokwu mgbe ọ bụla a chọghị ikpọ aha ahụ aha ya. Nnọchiaha sokwa na mkpọaha. Ha dị itoolu n'asụsụ Igbo. Ha bụ: m, gi, ya, o, ọ, i, i, a, e.

Anyị ga-ekewa Nnọchiaha ụzọ atọ ndị a:

Na nkewasị a, naanị nnọchionye nwere ụmụ, ebe abụọ ndị ọzọ enweghị ụmụ.

Nnọchionye na-arugara mmadụ ma ọ bụ ihe a na-ahụ anya, ma bụrụkwa naanị ya na-ezipụta ụbara n'asụsụ Igbo. Lee atụ:

11a.	Mkpọolu	Ụbara
Onye (nke) mbụ	m, mụ	anyị
Onye (nke) abụọ	i, i, gi	unu
Onye (nke) atọ	o, ọ, ya	ha

Nnọchionye (mkpọolu na ụbara ya niile) nwere ike iru oru di ka isiahiri ebe o bu naani mkpọolu ya ndi a: m, mu, gi, ya; na ụbara ya: anyi, unu, ha na-arụ oru nnara na nnaputa na ndokọokuwu Igbo (ma e wepu n'olundi Igbo ufodu).

Odidi Nnọchionye anyi ga-akowa ebe a bu *Nnọchionwe* na *Nnọchinke*.

Nnọchionwe na-egosị mgbe mmadu ma o bu ihe ketara oke n'ihe a na-ekwu, ma o bu eme. E ji ya eziputa mgbe ihe a na-ekwu metutara onye na-ekwu kpomkwem. N'ihia ya, o na-ewebata *onwe* ma tinyekwa nnọchiaha na-arugara onye na-ekwu. Atu ya gunyere:

11b. onwe m = *Mu* onwe m tufuru ya

onwe gi = *I* kpariri onwe gi.

onwe ya = *Ya* onwe ya mebiri atumatu ahụ.

onwe unu = *Unu* na-ata onwe unu ahuhu na nkiti.

onwe ya = *O* meruru onwe ya ahụ, dgz.

N'atu ndi a niile, nnọchionwe na isiokwu ya bugbado otu *pesin*.

Nnọchinke bu nwa nnọchionye e ji eziputa nnwe. Ihe e ji eziputa ya bu nke. N'ihia ya, aha onye ma o bu ihe nwe ihe a na-ekwu ga-esochiriri ya anya na ndokọokuwu Igbo.

Ima atu:

11ch. nke m = *Anyi* ga-eji ugboala nke m mee njem ahu.

nke ha = *O* were oke nke ha, dgz.

Nnọchimpesin nnọchiaha a maghi onye o na-arugara aka, ma o bu o na-ekwu maka ya. O bu a na e ka e ji eziputa ya. Nke ozu, o na-enwe naani mkpọolu ma na-arụ oru

naani dī ka isiahiri na ndokookwu Igbo. Nke a putara na o dighi aru oru di ka nnara na nnaputa. Ima atụ:

11d. A nuru ụda egbe.
E tiri mkpu.

Nnochinsenelu bu nnochiaha enweghi mmadu ma o bu ihe doro anya o na-arugara aka, ma o bu o na-anochite. Nnochiaha ndi na-arukwa oru nnochinsenelu bu o na o. Di ka nnochimpesin, nnochinsenelu anaghi enwe ubara. O na-arukwa oru naani di ka isiahiri; o naghị aru oru di ka nnara na nnaputa. Ima atụ:

11e. O kwesiri ka nwata na-asopuru ndi muru ya.
O di m ka m buru gi.

Riwa ama na e jikwa o na o eziputa nnochionye onye nke ato. Ya mere, o bu na ndokookwu ka ha ga-eziputa mgbe ha na-aru oru di ka nnochinsenelu di ka atụ 11e.

Na nchikota, nnochiaha Igbo niile na-akwuru onwe ha na ndokookwu ebe naani m, gi, ya, anyi, unu, ha bu ndi nwere ike iso ngwaa na ndokookwu. Nnochiaha ndi e ji eziputa nwe/nnochinke bu ndi a: m, gi, ya, anyi, unu.

Nnwale 2

1. Kowaa ndiiche di n'etiti *aha* na *nnochiaha*.
2. Kowaa *nnochiaha* Igbo a kowara, nkenudi ha na odidi ha.

3.3:Njuajuju

Njuajuju bụ nkejiasusu e ji eziputa ajuju na ndokookwu. O so na mkpoha ma na-arukwa oru mkpoha ndi ozọ na-arụ na ndokookwu. Njuajuju ndi e nwere na ụsị a ga-enye ozigbo na nke o bula gunyere ndi a:

12. Kedu = O di mma	Ndaa = A na-anwanu
Gini = O nweghi	Ndii = O di mma
Ole = Anọ	Aana = A na-agbali
Olee = Udo di	Ebee = Ka m nata mmadu ihe
Onye = O bu mu	
Oliha = Nsogbu adighi	

Riwa ama na njuajuju ndi a na-enwekari nkenke ụsị, tumadu ụsị ndi a chorọ ozigbo na ndi a zara n'onu. Ma, o buru n'edemede di ka n'ule otutu ga-enwe ogologo nkowa/usa. Ima atụ:

12a. Kedu ihe ndi ga-eme ka udo dikwa n'obodo anyi?

Olee uche gi gbasara agha a na-ebu megide mpu n'ala anyi?

Gini wetara oke anwu na-acha n'oge ugbo a?

O di mkpa gi ima na njuajuju ndi a nwere ndi na-abatakari na mbido ahiriokwu, nwee ndi na-abata na ngwucha, nwekwa ndi na-abata n'onodu o bula na ndokookwu. Ma ebe o bula nke o bula batara na-enye ntuzi udi ụsị a ga-enye.

Nnwale 3

1. Kowaa mmewere *njuajuju* Igbo. Kedu onodu ha na-ewe na ndokookwu?

3.4: Ọnụọgụgụ

Ọnụọgụgụ sokwa aha, nnọchiaha, na njuajuju buru mkpọaha. Ọ bu nkejiasusu e ji ekwu ole ihe di kpomkwem ma o bu onodu mmadu ma o bu ihe no na nguko ya na ibe ya. E kewara Ọnụọgụgụ uzọ abuo di ka oru ha si di. Ha bu *Ọnụọgụnsoro* na *Ọnụọgụnke*.

Ọnụọgụnsoro bu Ọnụọgụgụ na-ekwu ole ihe ha ma o bu nke agunonu. Ọ gunyere ndi a:

13a	0 – efu	100 – nari
	1 – otu	108 – nari na asato
	2 – abuo	1,000 – puku
	10 – iri	1,916 – Otu puku nari itoolu na iri na isii
	19 – iri na itoolu	1,000.000 – nde
	20 – iri abuo	1,000,000,000 – ijeri, dgz

Ọnụọgụnke bu usoro onugugu na-egosi onodu mmadu ma o bu ihe nwere na nguko.

Ufodu na-eji 'nke' eziputa ya, ebe ufodu adighi eziputa ya etu a. Ima atu:

- 13b Onye mbu *ma o bu* Onye nke mbu
 Onye abuo *ma o bu* Onye nke abuo
 Onye iri *ma o bu* Onye nke iri

Dị ka Ikekeonwụ (na ndị odee ibe ya 1999) si kwu, e nwekwara ụdị ọnụọgụ ndị bụ Ọnụọgụ mpekele na ọnụọgụ ọgwa. Atụ ọnụọgụ mpekele ụnyere:

13ch $\frac{1}{2}$

$\frac{1}{4}$

$\frac{3}{4}$, dgz;

Ọnụọgụ ọgwa ụnyere ọnụọgụnsoro na ọnụọgụ mpekele. Nke a bụ ụdị e nwere ike ikpọ Ọnụọgụnsoro na ụma. Atụ ya ụnyere:

13d $1\frac{1}{2}$; $3\frac{3}{4}$; $5\frac{1}{4}$; dgz.

Dị ka mkpọaha ndị ọzọ, ọnụọgụ ga-ewere ọnọdu n'ebe ọ bụla aha, nnochiaha na njuajuju nwere ike ino, ma ruo ụdị ọrụ ha nwere ike iru.

Nnwale 4

1. Guputa nkenụdị ọnụọgụ e nwere na nkenụdị ha.

4.0 Mmechi

I muola ihe gbasara otu nkejiasusu a kporo mkpọaha. Na nkwa e nyegara, e mere ka i ghotu na nkejiasusu nke o bula na ndi a na-arugbado oru isiahiri na mmeju. Nke o bula n'ime ha nwere ebe di iche iche o na-anọ na ndokookwu iji ruo kwesiri ya.

5.0 Nchikọta

Nkejiasụsụ ndị a kpọrọ *mkpọaha* bụ nkejiasụsụ ndị na-arụ ọrụ isiahiri, nnara ma ọ bụ nnapụta. Nke ọ bụla nwere nkenụdị na ọdịdị ya. na ndokọokwu Igbo, ha nwere ụzọ pụrụ iche ha si abata na ndokọokwu were na-arụ ọrụ. Nke ọ bụla bụkwa mkpuruasụsụ nnọronwe. N’ime ha niile, naanị *aha* so na ndị a kpọrọ “nkejiasụsụ ndị sara mbara”, ndị na-anabata mkpuruokwu ọhụrụ site na mbite ma ọ bụ myinaabọ;ebe *nnọchiaha*, *njuajuju* na *onyogugu* so na ndị a kpọrọ “nkejiasụsụ ̀ndòrò”, ndị adighị anabata mkpuruokwu ọhụrụ.

Yunit 3: Nkejiasụsụ Igbo II: Ngwaa

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpomkwem: Ngwaa

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpọlite

Na Yunit 2, ị muru gbasara *aha*, *nnọchiaha*, *njuajuju* na *onyogugu*. Na Yunit a, ị ga-amu gbasara *ngwaa* nke bụ otu nkejiasụsụ pụtara ihè n’asụsụ nà na ndokọokwu Igbo.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha ihe omumụ a, ị ga-enwe ike

- a. ịkọwa ihe ngwaa bụ
- b. ịkọwa ọdịdị ngwaa Igbo e nwere na atụ ha
- ch. ịkọwa ọnọdụ ngwaa na ndokọokwu Igbo
- d. itinye ngwaa na ndokọokwu Igbo etu o kwesiri

3.0 Ndịna kpomkwem: Ngwaa

Ngwaa bụ okpurukpu nkejiasusu ozo e nwere n'asusu Igbo. Ngwaa na-ebuputa ozi ma o bụ echiche di n'ahiriokwu. O na-akowaputakwa mbunuche okwu. Di ka Ikekeonwu (na ndi otu odee ya 1999) si kowaa, o bu ngwaa na-ebu mgbakwunye di iche iche ndi e ji egosi tens, aspect, mud, dgz. Ngwaa na-emekwa ka echiche di n'ahiriokwu zuo ezu ma puta ihe. Ima atụ:

14(a) Okoro *gburu* agu.

(b) Okoro Agụ

N'atụ 14(a), anyi huru ihe isiahiri (Okoro) mere, ya bu *gbu* nke ziputara echiche nke ahiriokwu a n'uju. Ma e lezie anya na 14(b), anyi ga-achoputa na e nwere mgbagwoju anya n'ihi na ngwaa adighi ya nke mere ka echiche di na ya ghara izu ezu.

E wepu nghota o na-enye okwu, o bukarị site na ngwaa ka e si emebe mkpuruokwu di iche iche di ka mfinitivu, jerond, aha, dg. Nke a so mee na onugwu ngwaa e nwere n'asusu Igbo bara uba nke ukwu. Ka anyi lee anya n'atụ a sitere n'Ezeomeke

(1999:78) ebe o kwuru: “E nwere ike iwere otu isingwaa bawanye ya, a na-enweta ihe ndi a: ngwaa, nganihu, nsonaazu, mfinitivu, ntimiwu na mkpoha”. Lee atụ mbawanye isingwaa di ka o ziputara n’ebe a:

15. Mbawanye isingwaa

Isingwaa	Ngwaa	Nganiihu	Nsonaazu	Mfinitivu	Ntimiwu	Mkpoha
1. -bia	bjara abja bjaala	ibja abja obia	bjara bjawa biaghi	ibja ibiawa biaghi	bja bjawa bjala	obibia obia mbimbja
2. -chu	chuo churu echu	echu ichu ochu	churu chuchaa chute	ichu ichute	chuo chute chula	ochuchu ochu
3. -cho	choro chochaa chowa	icho achoro ochoro	choro chota chowa	icho ichota ichowa	choro chota chowa	ochuchoro ochoro
4. -bi	bi	ibi ebi obi	biri bila biwe	ibi	bie bila bikwaa	obibi obi mbido
5. -du	duru dute duba	idu edu odu	duo dute dumi	idu idula iduje	duo dula duje	odudu odu
6. -ko	kororo akoro koro	ikoro akoro okoro ukoro	koro kororo kowa	ikoro	koro kororo kochaa	akukoro akomakoro okukoro
7. -ke	kee kere eke	ike eke oke	kee kela kewe	ike ikecha	kee kechaa kekwa	okike oke
8. -gba	gbawa agba	igba agba	gbala gbami gba	igba	gba gbara gbawa	ogbugba mgba
9. -me	mere eme mechaa	ime eme ome	mela mee meta	ime	mee mere mechaa	omume emume mme

(Ezeomeke 1999:79-80)

Atụ a dị n'elu na-egosi na ngwaa dị nnukwu mkpa n'asụsụ Igbo.

Ntọala ngwaa bụ isingwaa dị ka *je, gu, we, gbu, mu, dgz*. Ọ bụzi site n'isingwaa ka e si amụba okwu Igbo dị iche iche. E nwere nkenụdị isingwaa atọ. Ha bụ:

16(i) *Isingwaa mfe* dị ka, *je, gu, wè, gbu, ma, bia, nyu, nù, dg*. Ndị a na-enwe otu nkejiokwu ma na-eziputa otu echiche.

16(ii) *Isingwaa nha* dị ka, *gbaba, chugbu, ripu, jeru, weje, dg*. Nke ọ bụla na ndị a bụ isingwaa abụọ nyere nghota n'otu n'otu wubere ya nke e ji kpọọ ha isingwaa nha.

16(iii) *Isingwaa ùkwù* dị ka ndị a: *wèrè, bàta, gòte, bùte, màrà*. Ị ga-ahụ na isingwaa ùkwù na-enwe otu isingwaa mfe nwere nghota doro anya ma nwezie mgbakwunye nke nghota ya adighị edo anya.

Ọdịdị ngwaa e nwere gụnyere *ngwaànsò*. Nke a bụ ngwaa ndị na-anọ n'isi nkebiokwu kengwaa. Ọ bụkwa site na ha ka e si enwete tens, aspekt na muud. Ngwaànsò bụkwa ụdị ngwaa na-ahọrọ mmeju dị ka nnara ma ọ bụ nnaputa, ma ọ bụkwanụ ha abụọ n'otu oge.

Nchọpụta gosikwara na ngwaànsò nwere nkenụdị abụọ. Ha bụ *Ngwaandị* na *Ngwaa omume*, ndị Emenanjo (1991) kọwaburu dị ka *ngwaandi* na *ngwaamme*.

Ngwaandị na-egosi ọnọdụ mbunuche ndigide/mgbatị oge gbasara mmadụ ma ọ bụ ihe a na-ekwu maka ya; ọ bughị ọnọdụ omume. Nke a mere na ọ naghị ebu “nsonazụ ngawanye”. Atụ ngwaandị na ụzọ ndepụta ya dị iche iche gụnyere ndị a:

17a (i) bù (ibu)	16b (i) bù(ru) ibu	16ch (i) dī (ọcha)
(ii) bà (uru)	(ii) bà(ra) uru	(ii) nò (n'ụlọ)
(iii) nwé (ohere)	(iii) nwè(re) ohere	(iii) bí (n'Ọnicha)
(iv) kó (ụkọ)	(iv) kò(ro) ụkọ	(iv) bú (ezigbo mmadu)
(v) ré (ure)	(v) rè(re) ure	(v) bú (ibu)
	(vi) kwú (oto)	

Atụ 16a na-ezipụta Ngwaandị, ebe 16b na-egosi atụ ebe ọ na-ebu nsonazụ *rU* (r+ụdaume) na-abughị nke tens ndinazụ, kama ọ na-ekwu maka ihe ka na-eme mgbe a kpụ okwu ahụ n'ọny. Ma atụ 16ch na-egosi ngwaandị ndị adighị ebu *rU* ma ọ bụ nsonazụ ọ bụla.

Ngwaa omume na-ezipụta òmume ihe, ọ bughị ọdịdị ihe. Ha bara ụba n'asụsụ Igbo karịa ngwaandị. E kewara *Ngwaa omume* ụzọ atọ “dị ka nnabata mmeju ha siri dị na ndokọkwu” (Ikekeonwu na ndị otu odee ya 1999:103). Nkewasi ndị a bụ:

(i) Ndị na-adighị enwe nnara, *Ịma* atụ

18(i) Mmiri zoro (zo)

Okukọ ahụ nwurụ (nwụ)

Onwa na-eti (ti)

(ii) Ndị na-enwe otu nnara, *Ịma* atụ:

18(ii) Ha n̄urū *mmanya* (n̄u)

Nne ha kwọ *nwa* (kwọ)

Nnamdị ma *ụlọ gị* (ma)

(iii) Ndị na-enwe nnara abuo, *Ịma* atụ ha gunyere ndị a:

18(iii) Onye isi mahadum ga-enye *Ibe ahụhụ* (nye)

Onye nkuzi ziri *ụmuaka ihe* (zi)

Ndị ohi nara *Oluchukwu akpa* (na)

Ezeomeke (1999) kowakwara ngwaa dī ka mkpuruokwu dī ezigbo mkpa n'ibuputa ozi ma o bu echiche dī n'ahiriokwu. O kowara ngwaa dī ka umi asusu Igbo ma buru nke a na-esi emebe otutu mkpuruokwu.

Ezeomeke (1999) gakwara n'ihu kowaputa udi ngwaa ndi o kporo *ngwaa nnoroonwe* na *ngwaa chorọ nnyemaaka* (Ihu 75). *Ngwaa nnoroonwe* bu ngwaa nke o kowara ka udi naani ya na-anọ n'otu ahiriokwu ma na-eziputa otu echiche otu mgbe ahụ dī ka *ji, nọ, ga, me, zu, bata, dgz*. Lee atụ ha na ndokokwu :

18(iv) Okwudili *ji* ego.

Nne m *nọ* n'usekwu

Nna m *batara* tupu chi ejie

Anyi *gara* ahia ka anyi *zuta* ihe, dgz

Ngwaa ndi chorọ nnyemaaka bu ngwaa ndi o kowara dī ka ndi enweghi ike ikwuru onwe ha n'ahiriokwu n'enweghi nnyemaka. Udi ngwaa bu nke a na-akpo *omekangwaa* ma o bu *mmekangwaa* (Ezeomeke 1999:83). O kowabuola si : "Mgbe o bula anyi nwere ngwaa chorọ nnyemaka o bu ya na nnyemaka ya ka a na-akpo ngwaa" (ihu 76).

Omekangwaa bara uba n'asusu Igbo. A na-ewube *omekangwaa* site n'igbakwunye udaume **e=/a=** n'isi ngwaa (Emanajo (1987); Ezeomeke (1999). Dī ka Emanajo (1987) si zipupta, *omekangwaa* nwere njirimara ndi a :

- O na-anabata mgbakwunye mgbanwe

Ima atụ:

	Nganihu	Isingwaa	Mmekangwaa	
18(v) i.	e	+ -je	=eje	(O na-eje ozi)
ii.	a	+ -za	=aza	(Anuri ga-aza ulo)

	Nganihu	Isingwaa		Nsonazu	Mmekangwaa	
iii. e	+	je	+	re	=ejere	(O ga-ejere ya ozi)
iv. a	+	za	+	chasi	=azachasi	(O na-azachasi ụlo)

- O na-anabata nnyemaka ndi a : **na, di, ga, ma, dgz.**

Ima atụ nnyemaka ndi a na ndokookwu :

18(vi) i.Nnenna **na-abja**

ii.Nnenna **anaghi abja**

i. Nnenna **adighi abja**

i. Nnenna **ga-abja** ebe a

ii.Nnenna **gaara** abja ebe a.

N'eziokwu, ihe a ga-ekwu gbasara ngwaa n'asusu Igbo bara ụba nke ukwu. Ma anyi kebiri ndi metukariri ihe omumu a.

Nnwale 5

1. Kwaa ihe ngwaa putara.
2. Isi ngwaa ole ka e nwere ? Nye atụ nke o bula.
3. Kwaa nkenudi ngwaa e nwere na onodu na oru ha na ndokookwu.
4. Were atụ ndi ga-adị mma kwaa etu ngwaa si amuba okwu n'asusu Igbo.

4.0 Mmechi

I muru gbasara ngwaa, nkenudi na odidi ngwaa di iche iche. I hukwara odidi isi ngwaa e nwere n'Igbo na uzọ di iche iche e si enwete okwu site na ngwaa.

5.0 Nchikọta

Ngwaa na-egosi ihe e mere n'ahiriokwu, o na-ebukwa mgbakwunye di iche iche e ji eziputa okwu di iche n'asusu Igbo. Ngwaa nwere ike ikwuru onwe ha ndi a na-etinye mgbakwunye di iche iche. Ha ka a kporo *ngwaaanso* nke e sikwa na ya nwete nkenudi ngwaa ndi a kporo *ngwaa odidi* na *ngwaa omume*. Ngwaa odidi dikwa uzọ abuo, ndi na-ebu nsonazu *-rU* na ndi adighi ebu nsonazu *-rU*. Ngwaa omume bu ndi na-eziputa omume ihe ; n'ime ha ka e nwere ndi na-adighi ewe nnara (mmeju), ndi na-ewe otu nnara (mmeju) na ndi na-ewe nnara abuo (mmeju nnara na mmeju nnaputa).

6.0 Nruptuaka/Ngumi

Emenanjo, E. Nolu (1991). *Nchikota Asusu na Utasusu Igbo Izugbe*. Ikeja: Longman Nigeria.

Emenanjo, E. Nolu (1987). *Elements of Modern Igbo Grammar*. Ibadan : University Press.

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Utasusu Igbo*. Enugu : Easy Quality Press.

Ikekonwu, Clara; Ezikeojiaku, P. A.; Ubani, Anosike; Ugoji, Jumbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan : University Press.

Onwudiwe, George E. (2003). 'Nootu nkuzi ihe omumu IGB.403'. Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Yunit 4 : Nkejiasụsụ Igbo III: Nkọwaaha na Nkwuwa

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpomkwem

3.1 Nkọwaaha

3.2 Nkwuwa

4.0 Mmehi

5.0 Nchikọta

6.0 Nruaka/Ngumi

1.0 Mkpọlite

N'ịga n'ihu na nkọwa nkejiasụsụ Igbo dị iche iche, ị ga-amụ gbasara *Nkọwa* na *Nkwuwa* na Yunit ihe omumụ nke a. Dị ka anyị kọwara na Yunit 1, mkpuruasụsụ ndị bụ nkejiasụsụ *nkọwa na nkwuwa* bụgbado kennoroonwe ma soro na ndị anyị gurụ na nkejiasụsụ ndị sara mbara (ndị na-anabata mkpuruokwu oheru).

2.0 Mbunuche

Na njedewe ihe omumụ a, ị ga-enwe ike

a. ịkọwa ihe nkejiasụsụ nkọwa na nkwuwa pụtara

b. ịkpoputa nkenudị nkọwa na nkwuwa dị iche iche

ch.itinye ha ebe ha dabara na ndokookwu

3.0 Ndina kpomkwem

3.1 Nkejiasusu Nkowaaha

Nkowaaha bu mkpuruokwu ndi na-akowa mkpoha. Otu njirimara nkowaaha bu na o na-eso mkpoha o na-akowaputa na ndokookwu, ma e wezuga 'ajo' nke na-ebute mkpoha o na-akowa uzọ. Ozo, e wepu aha o na-akowa, o naghị akwuru onwe ya na ndokookwu.

Dị ka Ezeomeke (1999:88) si guputa, nkenudi nkowaaha gunyere:

i. **Nkowa:** Nkowa e nwere n'asusu Igbo di ole na ole. Ima atu:

19(i) ojii = O di mkpa iji ehie chowa ewu ojii.

ocha = Uwe ocha ka a ga-eyi gaa mmemme ahụ

oma = Omume oma na-eweta uru.

ukwu = Ihe ukwu mere n'obodo ta a.

nta = A chorọ ntunye onye nta na onye ukwu.

ajo/ojoo = Ime ajo ihe/ihe ojoo na-ebute obi erughị ala.

okpoo = Azu okpoo na-atọ uto n'ofe.

ii. **Nkowaaha Nruaka:** Nke a bu udi nkowaaha nke na-aruga aka kpomkwem n'onye ma o bu ihe a na-ekwu maka ya. Ha di naani abuo n'asusu Igbo. Ha bu 'a' na 'ahu'.

Lee atu ha na ndokookwu:

19(ii) a = Ule a siri ike

ahu = Mmadu niile ndi ahụ biara gba osiarị kwuru otu ihe ahụ.

iii. *Nkọwaaha Mkpokọta*: Nke a bụ ụdị nkọwaaha e ji egosi ihe a chikọtara ọnu wee kọwaa. Atụ ya gụnyere ndị a: dum, niile, nchá, naani, naabọ, naanọ, neeri, dgz

19(iii) Mmadụ dum/niile/ncha/neeri ga-eketa oke n'ego ahụ.

iv. *Nkọwaaha Nkeonye*: Nkọwaaha nke a na-eziputa onye nwe ihe. Ọ bụkari nnọchiaha ndị a ka e ji eziputa ya – m, gi, anyi, unu, ha. Dị ka nkọwaaha ndị ọzọ, ha na-eso aha ha na-akọwa. İma atụ ya na ndokọokwu:

19iv. Ọkụkọ ọcha m/gi/ya/anyi/unu/ha niile anwuola.

Ọ dikwa mkpa ikọwa na mgbe ụfọdụ, aha ne-ewere ọnođụ nnwe na-anọ na ndokọokwu. Mgbe nke a mere, ọ ga-arụ ọrụ nnwe. İma atụ:

19(v) Anya Nnenna na-acha ọbara ọbara.

Akwukwọ gọvmenti erutela onye isi ụlọakwukwọ aka.

Ugbọala gọvmenti bara ụba.

I lezie anya n'atụ ndị a, i ga-achọputa na Nnenna na gọvmentị nọ n'ọnođụ nnwe ga-anọ. Ọzọ, ha na-eziputacha onye nwe *anya, akwukwọ* na *ugbọala* na ndokọokwu ndị a.

Nnwale 1

1a Kọwaa nkọwaaha.

b. Kọwaa nkenụdị nkọwaaha e nyere

2. Nye atụ nkọwaaha na ndokọokwu.

3.2 Nkejiasụsụ Nkwuwa

Nkwuwa bụ nkejiasụsụ na-akwawaputa etu e si mee ihe. Ya bụ, ọ na-ekwuputa nke oma ihe ngwaa kwuru ma ọ bụ mere nke mere ụfọdu ji ekwu na ọ na-aja ngwaa ike na ndokookwu. Otutu mgbe, ọ na-eso ngwaa ọ na-aja ike. Nkwuwa na-etinyeso nghota n' ihe a na-ekwu. E kewara nkwuwa n'uzo ndi a:

i. **Nkwuwa keoge:** Ima atụ: tá à, ugbu a, unyaahu, afọ 2018, dgz.

20(i) Azuka biara be anyi unyaahu.

Mmezinw bara mahadu n'afọ 2018, dgz.

ii. **Nkwuwa keodidi/keomume:** (Ikekonwu na ndi otu odee ya (1999). Udi nkwuwa nke a na-akowa akparamagwa isiahiri jiri mee ihe o mere. Atụ ya gunyere ndi a: ozugbo/ozigbo, ofuma, oso oso, ngwa ngwa, onwu onwu, íké íké, dgz.

Lee atụ ya na ndokookwu –

20(ii) Ọ na-aga ije oso oso/nwayo nwayo.

Ọ na-eme íké íké/nawyo nwayo.

iii. **Nkwuwa Nsinamgbakwunye:** Nke a bụ nkwuwa ndi e ji mkpuruokwu ndi e ji eme mgbakwunye n'oge ndi ozọ emeputa. Ọ gunyere atụ ndi a: kwá, chá, nnóō, hú, kwú, chà, rírí, dí, gá,zí, dgz. Lee atụ ya ụfọ na ndokookwu:

20(iii) Biko biakwa // Onye kwa ga-eso je?

Ọ dìnnoō mma // Mụ nnóō ka ọ huru ọ ga-akpo.

Olee ndi gá ga-eri nri?

Gị kwu so na ndi a hoputara? dgz.

Nnwale 2

1. Gịnị ka nkwuwa na-arụ n'ahiriokwu?
2. Ụzọ ole ka e kewara nkwuwa? Deputa ha.
3. Kọwaa nkwuwa nsinamgbakwunye ma nye atụ ọnọdụ ya na ndokọokwu.

4.0 Mmechi

E lebara anya na nkejiasụsụ nkọwaha na nkwuwa na Yunit a. E ziputara nkọwa ha, ọdịdị ha na ọnọdụ ha na ndokọokwu. A kọwakwara usoro mwube ha, tumadụ nkwuwa nke e sitere na mgbakwunye wube.

5.0 Nchikọta

Nkọwa e nwere n'asụsụ Igbo dị ole na ole. Ma ọ bụkwa nkejiasụsụ dị mkpa n'ihi na ọ na-arụ ọrụ pụrụ iche. E nwekwaziri nkenụdị nkọwaaha dị iche iche dị ka *nkọwaaha nruaka*, *nkọwaaha mkpokota* na *nkọwaaha nkeonye*.

N'aka nke ọzọ, *nkejiasụsụ nkwuwa*, nke na-ekwuputa etui he si mee nwekwara nkenụdị atọ ndị a: *nkwuwa keoge*, *nkwuwa keodidi/keomume* na *nkwuwa nsinamgbakwunye*. Nkwuwa sokwa na nkejiasụsụ na-arụ ọrụ dị ka ọdụahiri na ndokọokwu.

5.0 Nruṭụaka/Ngumi

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Ụtọasụsụ Igbo*. Enugu: Easy Quality Press

Ikekonwu, Clara; Ezikeojiaku, P. A.; Ubani, Anosike; Ugoji, Jumbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Yunit 5: Nkejiasụsụ Igbo IV: Mbuuzọ, Njikọ na Ntimkpu

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpomkwem

3.1 Mbuuzọ

3.2 Njikọ

3.3 Ntimkpu

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Nruaka/Ngumi

1.0 Mkpọlite

Na Yunit 1 – 4 anyị lebara anya lebara anya na nkenụdị nkejiasụsụ Igbo na nkọwa nkejiasụsụ Igbo dị iche ichena nkenụdị ha na orụ ha na ndokọokwu. na Yunit 5 n'ebe a, ị ga-amụ gbasara nkejiasụsụ ndị ọzọ fọdurụ na ndị anyị guputara. Ha bụ *Mbuuzọ*, *Njikọ*, *Ntimkpu*. Anyị ga-elebakwa anya n'odidị ha na orụ ha na ndokọokwu.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha ihe omumu a, i ga-gaghota ihe nkejiasusu mbuuzo, njiko na ntimkpu putara ma gakwa n'ihu

a. kowaa oru nke o bu la na ndokookwu

b. onodu nke o bu la nwere ike ino na ndokookwu

ch nkenudi na odidi nke o bu la

3.0 Ndina kpomkwem

3.1: Mbuuzo

Di ka nkejiasusu Igbo, *mbuuzo* so na nke pekarichara mpe n'onuogu n'asusu Igbo. Tallerman (2007) kowara Mbuuzo di ka mkpuruokwu e ji eziputa onodu ebe na onodu oge n'asusu. Ya bu, o na-eziputa ebe ihe di/mere na oge o mere. N'asusu Igbo, o bu kari na ka e ji eziputa mbuuzo. O di uzọ abuo e nwere ike isi deputa ya –

(i) Mgbe o na-esote aha ma o bu nnochiaha malitere na mgbochiume, a na-edede ya n'uju. Ima atu:

- 21(i) na + mgbede = O lotara na mgbede (nziputa oge)
 na + mmiri = Obi mabara na mmiri (nziputa ebe)
 na + nkụ = O tukwasara mma na nkụ (nziputa ebe)
 na + ya = Ndi o na-achi kwenyere na ya.

(ii) Mgbe o na-eso aha malitere n'udaume, udaume ahụ di n'aha o na-eso na-èlò udaume a di na mbuuzo di ka n'atu ndi a:

- 21(ii) na + ụlọ = n'ụlọ (nzipụta ebe)
 na + ọhịa = n'ọhịa (nzipụta ebe)
 na + ụtutu = n'ụtutu (nzipụta oge)
 na + iforo chi = n'iforo chi (nzipụta oge)
 na + imā = n'ímā (nzipụta ọnọdu ụfuru)
 na + iwe = n'iwe (nzipụta ọnọdu ụfuru)
 na + agbanyeghi = n'agbanyeghi (nzipụta ọnọdu ụfuru), dgz

Rịba ama na **ebe** ụfọdu e ji mbuuzo eziputa nwekwara ike buru *ebe echereche* ma o bu *ebe nhurunuche/ufuru* di ka *n'anwu*, *n'iforo chi*, *na nrọ na ndu*, *nà mmá*, *ná ímā*, dgz.

Nchoputa na nkowa so ya mekwara ka e kwenye na e nwere mkpuruokwu ụfọdu ndi abughi mbuuzo odinala *na* ma ha na-akpa agwa nziputa ọnọdu di ka mbuuzo. Ụfọdu mkpuruokwu ndi a bu:

22. banyéré = O kwuru okwu banyéré ego ahụ
 gbàsára = Anurị ekwuteghi gbàsára akuko ohi ahụ
 màkà = O biliri n'оче màkà gi.

Ndi ozọ gunyere kėmgbè, túpú, síté, bido, ruo, dgz.

Nnwale 1

1. Kowaa oru Mbuuzo n'asusu.
2. Kedu onodu mbuuzo na-anọ na ndokokwu.

3.2: Njiko

Nke a bụ nkejiasụsụ na-arụ ọrụ njikọ mkpụrụokwu na mkpụrụokwu; nkebiokwu na nkebiokwu; nkebiahịrị na nkebiahịrị ma ọ bụ ahịrịokwu na ibe ya. Atụ ya gunyere ndị a:

23(a) nà = O ji ube nà mma je ọgụ
 = Ndị nne nà ndị nna ga na-elebara ụmụ ha anya nke ọma
 = Okoro kpebiri nà ọ ga-aluso Akpaka ọgụ
 = O maghị nà ọ ga-adị ya etu a.

23(b) Kà ihe ọma mekwara gị.

23(ch) Mà = Akpaka siri ike mà Obiozọ nwudere ya na mgba.
 = Mà onye elu mà onye ala ga-anụ iyi.

23(d) Màmà = O nwere ego màmà ọ naghị enye mmadụ ihe
 = O jere màmà ọlaghị

23(e) Màmà nà/n' ihi nà = Ejekwula ya màmà nà/n' ihi nà iwe dị ya n'obi.

23(f) Njikọ ndị ọzọ bụ túpú na kàmà.

Rịbakwa ama na ụfọdụ mkpụrụokwu na-arụ ọrụ nkejiasụsụ abụọ ma ọ bụ karịa n' ihi ọnođụ ha na ndokọokwu. Na nkowa ndị anyị nyere n'elu, unu ga-achoputa na ụfọdụ rụrụ ọrụ dị ka ngwaa na mbuuzọ; ụfọdụ rụọ ọrụ dị ka mbuuzọ na njikọ; dgz.

Nnwale 2

1. Kowaa mkpụrụokwu ndị e ji eme njikọ
2. Kowaa ọnođụ ndị njikọ nwere ike inọ na ndokọokwu

3.3: Ntimkpu

Nke a bụ mkpuruokwu e ji eziputa mmetuta ihe mere na mberede ma o bu mwute, onu, mgbagwoju anya, dgz. E nwere ike iji olu ike ma o bu olu nro gosiputa ya. Ha bara uba n'asusu Igbo ma n'olundi. Atu ufodu bu,

24. Èwó; Héî; Háà; Óò; Áà; Háwù; Chéî; Àháà; Táà; Tùfjàkwà; Mm̀m̀; Azigbakwa; dgz. Ntimkpu nwere ike ikwu naani ya, ruo oru ya. O nwekara ike idi n'ahiriokwu. A na-etinye akaramkpu (!) na ntimkpu.

Nnwale 3

- 1a. Kedu ihe ndi ntimkpu na-eziputa ?
- b. Kedu ihe ozo e ji eziputa ntimkpu ma e wepu mkpuruokwu ?
2. Kowaa onodu ndi ntimkpu nere ike ino na ndokookwu wee ruo oru ya.

4.0 Mmechi

Na Yunit 5, e nyere nkowa gbasara *mbuuzo*, *njiko* na *ntimkpu*, nkowa ha odidi ha na etu ha si abata ma na-aru oru na ndokookwu. Site n'ihe omumu i mere n'ebe a, a chikotara nkowa gbasara nkejiasusu Igbo na nkenudi nke o bu.

5.0 Nchikota

Nkejiasusu *mbuuzo*, na *njiko* so na ndi Ikekonwu na otu ndi odee ya kporo nkejiasusu ndoro, ya bu nkejiasusu ndi adighi anabata mkpuruokwu ohuru n'etiti ha, ebe *ntimkpu* so na ndi ha kporo nkejiasusu ndi sara mbara. Mbuuzo nwere ndi e ji na egosi na ndi e ji usoro mkpoota eziputa. N'otu aka ahụ, njiko nwere mkpuruokwu ntala e ji

eziputa ya na kwa udi njiko ndi e ji mkpuruokwu ndi ozo eziputa. Ntimkpu n'onwe ya nwere ndi e ji mkpuruokwu eziputa na ndi o bu site n'akara mkpu.

Ihe Omume

1. Kowaa mkpebi a gbaso wee kerisie nkejiasusu Igbo.
2. Kowaa onodu na oru ngwaa na ndokookwu Igbo
3. Deputa ma kowaa nkenudi onuogugu ma were ha mee ahiriokwu
4. Kowaa ihe mbuuzo putara na etu mkpuruokwu ndi abughi na si daba di ka mbuuzo
- 5a. Gini ka njiko na-ejiko na ndokookwu ?
b. Nye atu njiko ise e nwere
6. O bu iwu na a ga-eji mkpuruokwu ziputa ntimkpu? Nye nkowa ga-akwado aziza o bu la i nyere.

Nrutuaka/Ngumi

- Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy Quality Press.
- Ikekeonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jumbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.
- S. P. I. L. C (n.d). *Okaasusu Igbo*. Onitsha: Varsity Press.
- Tallerman, Maggie (2007). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

MODUL 3: AHỊRỊOKWU NA MPAGHARA AHỊRỊOKWU

Modul 3 ga-akwara gị ihe ahịrịokwu pụtara ma gakwa n'ihu tūriere gị mpaghara ahịrịokwu dī iche iche, ndị ga-agunye nkega ahịrịokwu ga ma ahịrịnkwò dī iche iche e nwere n'asụsụ Igbo. A ga-akwakwara gị Nkebiahịrị na nkenụdị nkebiahịrị ndị e nwere n'asụsụ Igbo.

Yunit 1: Nkwa Ahịrịokwu

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina kpomkwem

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpelite

Na Nkebi ndị gara aga, anyị lebara anya n'usorokwu na mmewere ya nke bụ mkpuruokwu. Anyị kwakwara na mkpuruokwu na-ewere onodu n'ahịrịokwu iji ruo

orụ nke onodu ahụ ga-ekenye ya. Na Yunit a, anyị ga-eleba anya n'ahiriokwu na nkowa ihe ahiriokwu putara. I ga-amukwa ihe e ji ama ahiriokwu dabara adaba.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha nkeji ihe omumu a, i ga-enwe ike

a. ikowa ihe ahiriokwu putara

b. ikowa ihe ndi na-emewe ahiriokwu

ch.ikwu usoro a na-agbaso ewuwe ahiriokwu

3.0 Ndina: kpomkwem: Nkowa Ahiriokwu

Nkowa odinala ahiriokwu na-egosi ya di ka otu mkporokwu sokoro onu, zuo ezu daba n'utoasusu ma nye nghota (Finch 2000). Nke a putara na ahiriokwu kwesiri inwezu ihe ndi ga-eme ka o weputa echiche okwu di ka utuasusu nke asusu o di na ya si di. Na nkowa nke Onwudiwe (2004), "ahiriokwu bu otu ma o bu ndoko mkporokwu ma o bu echiche zuru ezu, nwere ngwaa, daba n'usoro utuasusu nke na-agbaso usoro ndi nwe asusu si asu ya ma nye nghota". Site na nkowa ndi a, o gosiri na ahiriokwu ga-adaba ga-enwe njirimara ndi a:

Q ga-enwe ngwaanso.

Q ga-enye nghota.

Q ga-ezu okè.

Etu o sila di, ufo du mmadu ndi gunyere Ikekonwu na ndi otu odee ya (1999), Finch (2000), na-akwado ahiriokwu keotu mkporokwu di ka ndi a: *Daalu*, *Ndeewo*, *Kedu*,

Àgháá, Pùò, dgz. Ma e soro nkowa na njirimara ndi anyi dere n'elu, ha etozughi ikpo ahiriokwu. E leghi anya, o bu ya mere Finch (2000) ji kewaa ahiriokwu uzọ abuo ndi e nwere ike ikpo *ahiriokwu ukporo na ahiriokwuide*. Ndi anyi kowara ka ahiriokwu ukporo bu ndi o kowara ka ahiriokwu ndi ezuchaghi ezu, ebe nke anyi kporo ahiriokwuide bu nke o kowara di ka ahiriokwu ndi zuru ezu. O tuputakwara atutu abuo ndi o ji kwado echiche a. Mbu, bu iwu utoasusu nke na-achikwa mwube ahiriokwu; na iwu nke usorookwu, nke na-achikwa ahiriokwu mgbe a na- akpa nkata. Ike kwe, o bu echiche ndi a ka Finch (2000) ji kwuo na ahiriokwu bu *nkebisinaka na nke utoasusu*.

Nnwale 1

1. Kowaa ihe ahiriokwu putara.
2. Gini ga bu njirimara ahiriokwu?
3. Kowaa ahiriokwu ukporo na ahiriokwuide.

4.0: Mmechi

I muru gbasara ahiriokwu na mputara ahiriokwu na Yunit a. e mekwara ka i matai he ndi mjuputara ahiriokwu o bu a ga-akpo ezi ahiriokwu. E mekwara ka i ghotu na otu mkporuokwu etozughi iza ahiriokwu. A kowakwara ihe kpatara echiche ndi na-eche na otu mkporuokwu nwere ike ibu ahiriokwu.

5.0: Nchikọta

Usorookwu ọ bụla a ga-akpọ ahiriokwu ga-ezu ezu daba n'utoasusu ma nye nghota. Ọ ga-enwe ngwaanso, ọ ga-ezu ezu ọ ga-enyekwa nghota.

Nrutuaka/Ngumi

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Macmillan.

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Onwudiwe, (2004). *Nootu ihe omumu Topics in Igbo Syntax nke Nnamdi Azikiwe University, Awka*.

Yunit 2: Nkega Ahiriokwu

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina Kpokwem

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0: Mkpɔlite

Na Yunit 1, ị mụrụ gbasara ahiriokwu, mputara ahiriokwu, njirimara ahiriokwu na atutu a ga-agbaso choputa ahiriokwu kwesiri ekwesiri a bia na Yunit a, ị ga-amu gbasara nkega ndi di n'ahiriokwu, ndi a ga-eji amata ahiriokwu ndi kwesiri ekwesiri.

2.0: Mbunuche

Na njedewe ihe omumu a, ị ga-amuta ma kowaa

a. mpaghara di iche iche ndi mewere ahiriokwu

b. usoro nhazi mpaghara ndi n'ahiriokwu

3.0: Ndiina kpokwem: Nkega Ahiriokwu

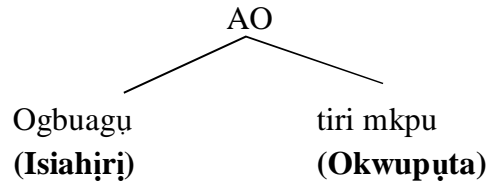
Isi ihe sintaaks na-amu bu mpaghara di iche iche di n'ahiriokwu, mkpuruokwu ndi di n'ime nke o bu na ihe nke o bu na-aru n'ebe ahụ. Ahiriokwu o bu na-enwe nkega abuo: nkega kemkpoha na nkega kengwaa. Nkega abuo ndi a bu agwara ntoala ahiriokwu nke na-ebudo ngwa di iche iche mejuputara nke o bu.

Nkega kemkpoha na-ebu **Isiokwu**, ebe nkega kengwaa bu **Okwuputa** nke na-ebu ngwaa. Di ka Ezeomeke (1999) si kowa ya, **isiokwu** na-abukari otu okwu bu mkpoha ma o bu otutu okwu. O kowakwara na o na-anokari n'isi mbido ahiriokwu karia mgbe e nwere mbughari.

Di ka o gara n'ihu kowa, “**Okwuputa** bu akuku nke abuo mebere ahiriokwu ma e wepu **isiokwu**. O na-ejikari ngwaa ebido” (ihu 107).

Lee atu n'ahiriokwu a:

24(a) *Ogbuagu tiri mkpu.*

Nkega abuo di na ya bu- *Ogbuagu // tiri mkpu*. E wepu nke o bu la ahiriokwu a agaghizi ezu ezu, tinyere na nghota nke ahiriokwu a nwere ga-adobi. Atu ndi ozo bu ndi a:

24(b) *Isiokwu*

O
Mu
Otu onye n'ime umu akwukwo
Nze amaghi okwu
Elonna na Ekene

Okwuputa

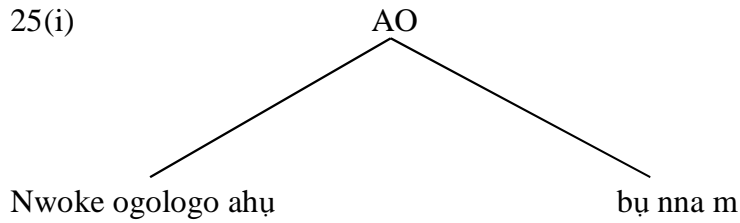
churu mmiri
anaghi eme mkpotu
choro ya okwu
si na ndi ozo ekwuola ihe o choro ikwu
bu umu Abugu

Nkega ndi a bu ntoala mpaghara ahiriokwu o bu la. Ya bu di ka anyi kowara na mbu, ahiriokwu o bu la dabara ga-ezu ezu. Izu ezu gunyere na o ga-enwe mmalite wee nwezie njedewe. Mpaghara nke mbu bu ebe isiokwu nke ahiriokwu di ma mmpaghara nke abuo bu ebe njedewe ya, nke ga-ekwuputa ihe ndi foduru n' ahiriokwu ahu.

Lekwa atu ozo:

25(i) *Nwoke ogologo ahụ bu nna m.*

(ii) *Ha gara ahia ma ha alotaghi n'oge.*

Na mpaghara nke mbụ nke ahiriokwu dị na 25(i), i ga-ahụ na isiokwu nke ahiriokwu a na-ekwu maka nwoke nke toro ogologo, ebe mmeju ya kọwara onye nwoke ahụ bu.

Mana ahiriokwu nke abụọ dị na 25(ii) dị iche na nke mbụ n'ihi na ọ bu ahiriokwu abụọ e jikoro ọnu. Etu a ka nkega dị n'ime ya si dịkwa iche. Ihe ọ pụtara bu na nkega na-adị abụọ, ma ihe ndị na-emejuputa ha anaghị aha n'ahiriokwu niile.

Matakwa na ihe anyị na-akọwa ebe a abughị nseke ahiriokwu, kama ọ bu mpaghara a na-enwe n'ahiriokwu ndị na-egosị echiche nke dị n'ime ahiriokwu ahụ. Etu o sila dị ọ dị nnukwu mkpa na nseke n'ihi na nghota y aga-eme ka nseke dị mfe ma daba. Ọ bu nkega a ka a na-elekwasị anya dị ka ntọala ahiriokwu dị ka *Utoasusu kendokọ Nkebiokwu* (PSG) tuputara nke o ziputara na nkenke etu a :

25(iii)   **AO → NKM   NKN**

Nke a pụtara na Ahiriokwu (AO) ga-enweriri mpaghara Nkebiokwu kemkpọaha (NKM) na mpaghara Nkebiokwu kengwaa (NKN) iji tozu dị ka ahiriokwu. Rotekwa na ọ bu na Nkebiokwu kemkpọaha ka isiokwu nke ahiriokwu na-adi, ebe okwuputa nke ahiriokwu ọ bula na-adị n'ime Nkebiokwu kengwaa.

4.0 : Mmechi

Anyị lebara anya na nkega ahiriokwu nke na-egosị mpaghara usorookwu. A rụtukwara aka n'ihe dị n'ime mpaghara nke ọ bụla ma mekwa ka o doo gị anya na ihe dị na nke ọ bụla bụ dị ka ozi na echiche dị na ya si dị. A gwakwara gị na ahiriokwu ọ bụla zuru ezu ma daba adaba ga-enwe mpaghara abụọ , ndị bụ isiokwu nke ahiriokwu ahụ na mmeju ya.

5.0: Nchikọta

Ahiriokwu na-enwe isiokwu na mmeju isiokwu. Isiokwu na-eziputa *onye/ihe na-eme/ekwu* ma mpaghara nke ọzọ na-eziputa ihe e mere/e kwuru. Ọ bụ n'usoro a ka echiche na ozi dị n'ahiriokwu si aga.

Nnwale 2

1. Gịnị ka nkega ahiriokwu pụtara?
2. Nkega ole ka ahiriokwu na-enwe? Deputa ha ma were ahiriokwu gosiputa ha.
3. Were atụ ga kowaa mmetuta dị n'etiti Nkega ndị na-emewe ahiriokwu na isiahiri na okwuputa.

6.0 Nrụtuaka/Ngumi

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy Quality Press.

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Onwudiwe, (2004). *Nootu ihe omumu Topics in Igbo Syntax nke Nnamdi Azikiwe University, Awka*.

Yunit 3: Ndịna Nkega Ahiriokwu na oru ha

Ndina

1.0Mkpelite

2.0Mbunuche

3.0Ndina kpomkwem

3.1Ndina Nkega kemkpoha

3.2Ndina Nkega kengwaa

4.0Mmechi

5.0Nchikota

6.0Nrutuaka/Ngumi

1.0: Mkpelite

Ka i mụchara ntọala mpaghara ahiriokwu na Yunit 2, i ga-amuzi ihe mewere mpaghara ndi a kpomkwem na Yunit a. Nke a ga-eme ka i ghota nke oma ihe na-ekwu/na-eme ihe na ihe e kwuru/e mere.

2.0: Mbunuche

Na nwucha ihe omumu Yunit a, i ga-enwe ike

a. ikowa ihe ndi na-adị na nkega o bula nke ahiriokwu

b. inye atụ ihe ndi na-adị na nkega o bula

ch.ikowa oru ndina nke o bula

3.0: Ndịna kpomkwem: Ndina Nkega Ahiriokwu na oru ha

3.1: Ndina Nkega Kemkpoha

Ntoala mwube ahiriokwu na-adị na nkega abuo di ka anyi kwuburu; nkega kemkpoha (nke otutu na-akpo nkega keaha: NA) na nkega kengwaa (NN). N'ime nkega nke o bu, e nwere mkporokwu di iche iche, ndi na-aruko oru onu.

Na nkega kemkpoha, nke anyi ga-akpowazi nkega keaha NN n'ebe a bu nkega nke na-ebu isiahiri nke ahiriokwu ahụ. E lee anya n'atu 24(a) *Ogbuagu // tiri mkpu, isiahiri* ya bu *Ogbuagu*. Di ka aha ya si gosi o bu mkporokwu na-eziputa onye/ihe kwuru ma o bu mere ihe e mere n'ahiri okwu ahụ. O nwekwara ike ibu aha ma o bu otu n'ime mpkoha ndi ozọ. Mkpokwu ndi ozọ na-abata na NN gunyere nnochiaha, nkowaaha, onugugu, nnwe, nruaka, na mkporokwu ndi ozọ tinyere nkebiahiri kenkwa mgbe ufodu. Lekwa anya n'atu a:

26. *Ewu ojii anọ ha ahụ dum / ghabara ohia // tachara oka Okeke*

Na nkega kemkpoha nke ahiriokwu a, ndina ya bu

26(i) Aha = *ewu*

Nkowaaha = *ojoo*

Onugugu = *anọ*

Nnochiaha = *ha*

Mkpokota = *dum*

Nkebiahiri kenkwa = *ghabara ohia*

Ndina nkebiokwu a dị ka a hụrụ n'elu dị isii, ndi gụnyere nkebiahiri kenkwa. Ndina ndi a na-ejikọ aka onu were akowaputa isiahiri nke ga-aburiri mkpoha. O bu nke a mere e ji akpo mkpurukwu ndi a *nkowa mkpoha*. Ma o di mkpa ime ka a mara na mkpurukwu ole ga-adị na nkega a anaghi ahà n'onuogu di ka o di n'atu 24 na ndi ozo di ka ya. Atu ndi ozo gụnyere:

26(ii) *Ada // gbara egwu*

Ha // gara ahia [ma] ha // alotaghi n'oge

Nna m // gara Onicha / zuta ugboala [nke] / ndi mba ofesi bufetere n'ala anyi.

3.2: Ndina Nkega Kengwaa

Nkega kengwaa bu nkega nke na-ebu ngwaanso. O bukwa nkega a ka anyi kporo okwuputa. O bu ngwaa a bu isi na nkega kengwaa. Ima atu, anyi leba anya n'atu 24 ruo 26 n'elu, ngwaanso di na ha bu ndi a:

27. tiri

bu

alotaghi

tachara

gbara

gara / alotaghi

gara

zutara

Ma di ka o di na nkega kemkpoaha, o bughị naani ngwaa nwere ike idi na nkega kengwaa. Mkpurukwu ndi ozo nwere ike idi ya gụnyere: mgbakwunye di iche iche; nnyemaka ngwaa; nkebiokwu keaha nke na-eziputa nnara na nnaputa; mmeju ntado;

nkebiokwu kembuuzo; dgz Ihe ndi a niile na-ejiko aka emejuputa ozi ngwaa na-ezi n'ahiriokwu ha di na ya. Lee atụ:

28. *Ewu ojii anọ ha ahụ dum gbabara oha // tachara /oka Okeke /atacha /n'ubi.*

Na nkega kengwaa a n'elu, mkpuruokwu ndi mejuputara ya bu:

28(i) tachara (ngwaanso)

oka Okeke (nkebiokwu keaha)

oka (nnara)

Okeke (nnaputa)

atacha (mmeju ntado)

n'ubi (nkebiokwu kembuuzo)

na (mbuuzo)

ubi (aha)

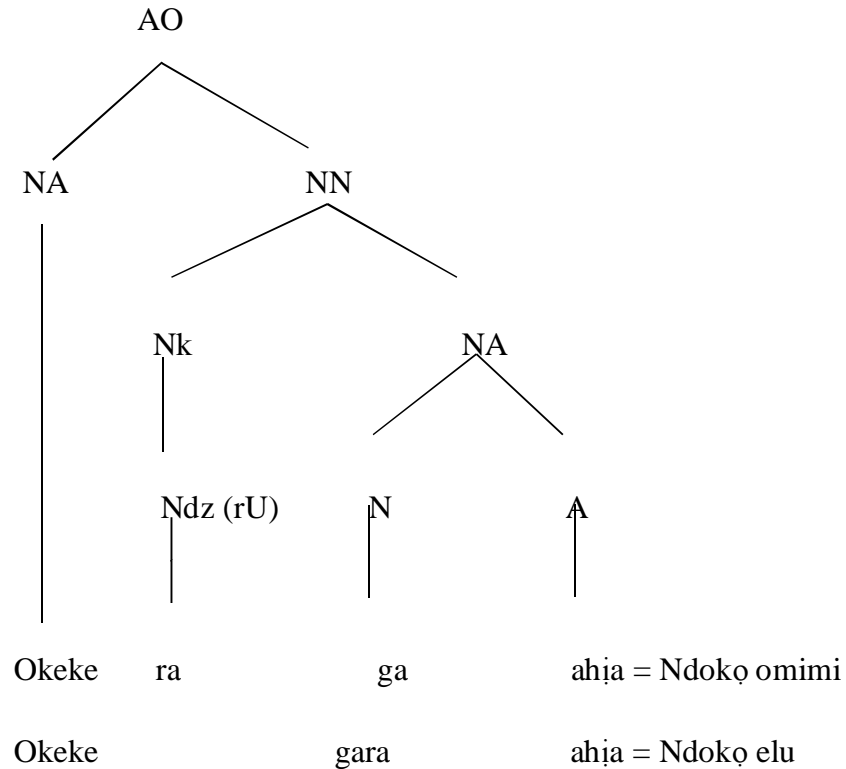
Riba ama na o bu site na nziputa nkega na nkebiokwu ndi di n'ahiriokwu ka e si enwe ike abagide nseke ahiriokwu. Ikekonwu na ndi otu odee ya (1999:161) kwara nseke ahiriokwu etu a:

Nseke ahiriokwu na-enyere onye na-enyocha grama/utoasusu aka imata akuku ahiriokwu di iche iche na ka ha si metuta onwe ha. O na-eme ka onye ahụ mata na ahiri bu mkpuruokwu di iche iche e ji iyagba jikoo n'usoro dabara adaba.

Nseke na-eme ka a ghotu ndina ahiriokwu nke oma maka na mkpuruokwu dum na etu ha si metuta ga onwe ha. O bukwa site na nseke ka a na-enwe ike eziputa ogo ndokookwu abuo e nwere bu ndoko omimi na ndoko elu nke oma.

Ndoko omimi bu ogo ndoko ebe a na-eziputa onodu mkpuruokwu di iche iche na-anotupu ha agabiga mgbanwe di iche iche okwu na-agabiga tupu e kwuputa ha. Ndoko elu n'aka nke ya, na-eziputa odidi mkpuruokwu ka e nwechara mgbanwe nke ga-eme ka o di mma na nti mgbe e kwuru ya ma nyekwa nghota kwesiri. E nwere usoro nseke di iche iche ma nke anyi ga-enye atụ ya ebe a bu nseke nkwegba.

29. Okeke gara ahia

3.2.1: Mmeju, ọrụ ya na nkenụdị ya

Mmeju bụ ndina dị nnukwu mkpa na nkega kengwaa. N’eziokwu, e wepụ ngwaa nke bụ isi na nkega kengwaa, echeghi na o nwere mkpuruokwu ọzọ dị na nkega ahụ di mkpa karịa mmeju.

Mmeju bụ okwu na-emejuputa ahiriokwu iji mee ka nghota ya zuo ezu ma dowanye anya. O na-etinyezu nghota n’ahiriokwu. N’atụ 28, e nwere ụdị mmeju di iche iche ndi mere ka ahiriokwu ahụ zuo ezu ma mekwa ka nghota o na-eziputa dowanye anya.

Mmeju ndi di n’ahiriokwu ahụ bụ nnara (ọka), nnaputa (Okeke), mmeju ntado (atacha). Mmeju ndi niile tinyere aka mee ka nghota ahiriokwu ahụ zuo ezu ma dokwa

anya. Mmeju **nnara** na mmeju **nnaputa** ka a na-akpo **mmejuahirị**. E nwekwara **mmeju ntado**, ma nwekwazie nke bu **ahirimmeju** nke adighi n'atu 28. Ya mere, anyi nweziri ike ikwu na enwere udi mmeju ndi a: **mmeju mkpuruokwu, mmejuahirị, ahirimmeju** na **mmeju ntado**.

Mmejuahirị: Nnara, di ka aha ya si gosi bu mkpuruokwu nke ihe isiahirị mere ma o bu chorọ ime dakwasara. O bu ya na-eweputa ihe na-achọ ma o bu na-ezi. Lee atu a:

29(ii) Odunze gburu *agụ*

Mmonwu piara Obigeli *utari*

Na 29(ii), mkpuruokwu ndi ziputara ihe isiahirị ndi di n'ahirịokwu ndi ahụ mere bu *agụ* na *utari*. N'ih iya, ha bu nnara n'ahirịokwu ndi ahụ.

Nnaputa na-anaputa nnara ihe isiahirị mere. Di ka Ezeomeke (1999) si kowa nnaputa, o si: “**Nnaputa** na-anaputa **nnara** ihe ngwaa mere ma o bu na-eme. O na-esite n'aka **nnara** aru oru n'ahirịokwu”. Ihe nkowa na-ekwu bu na **nnaputa** na-adabere n'ahụ **nnara** were aru oru nke na-egosi na o buru na **nnara** adighi n'ahirịokwu, **nnaputa** agaghi adi ya. Onodu a ga-enye **nnara** aha mgbakwunye bu **mmejuahirị nnoronwe**, ebe o ga-enye **nnaputa** aha mgbakwunye nke ya di ka **mmejuahirị ndabe** (Onwudiwe, 2019). E leruo anya n'oru ha na-aru n'ebe ndi ahụ, a ga-achoputa na ha na-emeju ahirịokwu ndi ahụ.

Ahirimmeju: Mmejuahirị bu mkpuruokwu di iche iche na-emejuputa ngwaa n'ahirịokwu, ma **Ahirimmeju** bu nkebiahirị nke na-abata na njedewe ahirịokwu ma burukwa nke na-emeju nghota di n'ahirịokwu e nyeburu na mbu. Ya bu, ahirimmeju

adighi abụ otu mkpuruokwu. Nkebiahiri ndi na-arụ orụ ahirimmeju gunyere ndi a: *na-kemmeju, ma-kemmeju, si-kemmeju* na *ka-kemmeju*.

Na-kemmeju bụ ahirimmeju nke e ji **na** eziputa. Lee atụ ya n'ahiriokwu ndi a:

29(a) Eze gwara ya *na o ga-adiri ya mma*
O kwuru *na ha abuo ga-eso bia*

N'atụ ndi a, i ga-achoputa na e nwere nkebiahiri abuo na ha, otu bụ nke ihe isiokwu ebe nke e ji **na** malitete na-emeju echiche di na nke e kwuburu na mbu.

Ma-kemmeju bụ ahirimmeju nke **ma** na-amalite n'ahiriokwu. Lekwa atụ ya n'ahiriokwu ndi a:

29(b) O ga-eri nri *ma o jechaa ozi*
Anyi amaghi *ma ihe o gwara ya o bu eziokwu*

Si-kemmeju buahirimmeju nke **si** na-amlite na ndokookwu. Otutu na-ahukwa udi ahirimmeju a di ka nke na-eewebata ntimiwi di ka n'atụ ndi a di n'okpuru:

29(ch) Nna Obiora bara mba *si ya laba ura*
Onye isi kwuru *si ohere adighizi*

Ka-kemmeju na-eji **ka** amalite ma burukwa nke na-eziputa ariri ma o bu ekpere. Lee atụ *ka-kemmeju*:

29(d) Amara gwara nne ya *ka chi bo*
E kwekoritara *ka e mere ya ebere*

Mmeju ntado bụ mmeju nke na-emejupụta ngwaanso dị n'ahiriokwu. N'ihia ya, ọ na-atado n'ahụ ngwaa ọ na-emeju nke nyere ya aha mmeju ntado. Lee atụ mmeju ntado n'ebe a:

29(e) Okoro zuru ego ahụ *ezu*

Onye ahụ kwuru okwu kwutere ya *ekwute*

E lee anya na mmeju ndị dị n'ahiriokwu ndị a, a ga-ahụ na ha yitere ngwaa ndị ha na-emeju. Nke a na-egosị na ha na-esite na ngwaa ndị ahụ apụta nke mere e ji akpọ ha mmeju ntado. N'ihia ya, mmeju ntado adighi akwuru onwe ya na ndokookwu.

Njirimara mmeju ntado ọzọ bụ na ọ na-esi n'isi ngwaanso nke ahiriokwu ọ dị na ya apụta. A na-enwete ya site n'igbakwunye nganihu *a* ma ọ bụ *e* n'isi ngwaa ọ na-emeju. Tinyere imeju ngwaa, a na-eji mmeju ntado egosị na ihe e mere ma ọ bụ e kwuru bụ eziokwu enweghi mgbagha.

Na nchikota, i ga-ahụ na mmeju di ezigbo mkpa n'ahiriokwu n'ihia na a na-eji mmeju eme ka okwu ma obu echiche di n'ahiriokwu zuo ezu. I ga-ahukwa na e nwere nkenudi mmeju di iche iche. ọ ga-edokwa gi anya na mmeju bu otu n'okwu ndi na-adi na nkega kengwaa.

Mmechi

I hula ihe ndi di n'ime nkega nke ọ bula. I hukwala oru nke ọ bula na-arụ. Nke a ga-eme ka i nwee ike kowaa mmewere nkega nke ahiriokwu ọ bula e nyere gi mgbe ọ bula.

5.0: Nchikọta

Nkega nke ahiriokwu o bula nwere ihe ndi na-emejuputa ya. ihe ndi ahụ bu nkejiasusu ndi na-abata na nke o bula na ihe o na-arụ n'ebe ahụ. A bịa na nkega keaha, o ga-enwe isiahiri nke ga-aburiri otu n'ime mkpọaha ndi e nwere. E wepu isiahiri ahụ, nkejiasusu ndi ozo di n'ime ya ga-arụ oru nkowa isiahiri ahụ nke a na-akọ nkowa mkpọaha.

Na nkega nke ngwaa, ngwaa na odidi ya di iche iche na-abu isiokwu ya. ihe ndi ozo nweziri ike ibata n'ebe a gunyere nkebiokwu kemkọaha, nkebiokwu kenkwuwa, mmeju ntado, dgz.

Nwale 3

1. Nye otu ahiriokwu ma ziputa nkega ya ga na ndina ha.
2. E wepu isiokwu nke nkega o bula, gini ka mkpuruokwu ndi ozo na-arụ? Nye atụ ole na ole.
3. Kowaa mmeju na ihe mmeju na-arụ n'ahiriokwu.
4. Deputa ma kowaa udi mmeju di iche iche e nwere ma nye atụ na nke o bula.

6.0: Nrutuaka/Ngumi

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy Quality Press.

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Yunit 4: Nkebiokwu dị iche iche

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpomkwem

4.0 Mmechi

5.0 Nchịkọta

6.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0: Mkpọlite

Ugbu a ị mụtara ihe ahiriokwu bu, nkega ahiriokwu na ndina nkega ahiriokwu, ị ga-amu gbasara nkebiokwu di iche iche na-adị n'okwu.

2.0: Mbunuche

Na njedewe ihe omumu a, ị ga-enwe ike imata ihe nkebiokwu putara site

a. n'irutu nkebiokwu aka ebe o bu la ị huru ya na ndokookwu

b. n'ikwu odidi nkebiokwu di iche iche e nwere

ch.n'iji nkebiokwu mee ahiriokwu ndi ga-adaba

3.0 Ndịna kpomkwem: Nkebiokwu Igbo dị iche iche

Na nkega nke ahiriokwu ga, e nwere ike inwete nkebiokwu dị iche iche. Nkebiokwu n'onwe ya bụ mkpuruokwu abụọ ma ọ bụ kariya sokoro n'otu ndokookwu ma na-ejikọ aka were atunye ụtụ na nghota nke ahiriokwu ha batara na ya. Ihe ọ putara bụ na nkebiokwu anaghị eziputa nghota zuru oke mgbe ọ kwụ naanị ya. N'asụsụ Igbo, e nwere nkebiokwu ndị a:

i. Nkebiokwu keaha: Nke a bụ mkpọaha abụọ ma ọ bụ kariya ndị biakotara onụ n'òtù nke aha ma ọ bụ mkpọaha na-anọ dị ka isiokwu ya. Ima atụ:

30a (i) *Ala anyi Naijiria* buru nnukwu ibu.

(ii) Ọ kọkwara *akukọ ndị ahụ niile onye nke mbụ* koro.

ii. Nkebiokwu kengwaa: Nke a bụ ngwaa ole na ole na-esokọ onụ na ndokookwu ma na-atunyeke ụtụ onụ n'ahiriokwu ha dị n'ime ya. Ima atụ:

30b (i) *A kpaa akpaa* a rahụ n'ute.

(ii) *I kwesighi idị na-aba* mba mgbe niile.

iii. Nkebiokwu kenkwaaha: Nke a bụ nkebiokwu abụọ ma ọ bụ kariya na-ayikọ na ndokookwu ma na-akọwa aha dị na ya. Ima atụ:

30ch (i) *Adaugo choro ilu onye nwere nnukwu ego.*

(ii) *I hụ nwoke mkpumkpu,* mara na ọ bụ ya.

iv. Nkebiokwu kenkwuwa: Nke a bụ ole na ole sokoro onụ ndị jikoro aka na-eziputa onodu ma ọ bụ etu ihe si mee. Atụ ya gunyere:

30d (i) Ọ na-akọ akụkọ ahụ *kwa mgbe ọ bụla* a kpọlitere ya.

(ii) Ọ nọ na-eme *gwọlị gwọlị* ha wee hapụ ya laa.

v. Nkebiokwu kembuuzọ: Nke a bụ nkebiokwu nke mbuuzọ bụ isiokwu ya. Ima atụ:

30e (i) Ọ zoro *n'agiga* ulọ.

(ii) Nna m kwuru okwu *banyere agwa* ojoo ya.

vi. Nkebiokwu Kemfinitiv: Nke a bụ mkpuruokwu abuo ma ọ bụ karịa nke mfinitiv malitere. Ima atụ:

30f (i) *Inyere ndị mkpa aka* bụ ezi agwa.

(ii) Ọ zighị ezi *ịnyị mmanya* mgbe niile.

Ihe ndị a niile e ji akaraedide mgbcha n'atụ ndị a niile bugbado nkebiokwu. nke ọ bụla na-ejikọ aka etinye echiche n'ihe a na-ekwu.

Nnwale 4

1. Kọwaa ihe Nkebiokwu pụtara
2. Deputa Nkebiokwu ndị e nwere n'asusu Igbo, kọwaa ma nye atụ abuo maka nke ọ bụla.

4.0 Mmechi

E mere ka ị ghọta na nkebiokwu bụmkpuruokwu ole na ole sokoro onu na ndokookwu ma na-ekwu otu ihe. E mekwara ka ị mata na ha di udi di iche iche ma nwkwaa aha di iche iche site n'ihe bu isiokwu nke nkebiokwu o bula. E nyekwara atụ di iche iche iji gosi nkebiokwu ndi a na onodu ha nwere ike ino n'ahiriookwu.

5.0 Nchikọta

Na nchikọta yunit a anyị kọwara aha dị ka isiokwu nke nkega na nkebiokwu keaha; mkpuruokwu ndị ozọ niile na-abata na nkebiokwu a na-arụ ọrụ dị ka nkọwa mkpọaha. Na nkega na nkejiokwu kengwaa, ngwaanso na-arụ ọrụ dị ka isiokwu. Otu ihe dị mkpa nkọwa anyị na yunit a rụtukwara aka bụ na nkebiokwu keaha nwere ike idigbado na nkebiokwu keaha na kengwaa. N'otu aka ahụ ka ngwaa nwere ike idị na nkebiokwu abụọ ndị a. Nseke, dị ka usoro ikowaputa mkpuruokwu ndị dị na nkebiokwu nyere aka ziputa mmekọrịta nke mkpuruokwu, nkebiokwu, nkebiahirị na ahiriokwu dị iche iche.

Ihe Omume

1. Gbado ukwụ na ntuputa ndị okachamara kowaa ahiriokwu. Nyekwa atụ maka azịza i nyere.
2. Deputa nkega ndị na-ewube ahiriokwu na mkpuruokwu ndị nwere ike ibata na nke o bula.
3. Nye ahiriokwu ma were usoro nseke nkweba gosiputa mmekọrịta nke mkpuruokwu ndị dị n'ime ya.
4. Kowaa nkebiokwu ma were atụ ga-eziputa nkebiokwu ndị e nwere n'asụsụ Igbo.

6.0 Nrutaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction. Second Edition*. Malden: Blackwell Publishing.

- Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.
- Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.
- Yule, George (1996). *The study of language (Second edition)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yunit 5: Nkebiahiri na nkenudi Nkebiahiri

Ndina

- 1.0 Mkpolite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpomkwem
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpolite

Ahiriokwu di ka mkpuruokwu ole na ole e dokoro n'usoro nyere nghota nwere mpaghara di iche iche na-adi n'ime ya ma e wepu odidi ya di iche iche. Mpaghara ndi a gunyere nkebiokwu na nkebiahiri di iche iche. Na nkowa ndi anyi nyeburula n'elu, anyi meturu aka n'odidi ahiriokwu ga, nkebiokwu na nkenudi ya, tinyere nkega ebe ha na-abata n'ahiriokwu.

Na Yunit a, anyị ga-atụle Nkebiahịrị nke so n'otu mpaghara ahịrịokwu dị mkpa. I ga-amụkwa ihe dị iche n'ahịrịokwu na nkebiahịrị. N'otu aka ahụ, i ga-amụkwa nkenụdị nkebiahịrị dị iche iche, ọrụ na ọ̀nọ̀dụ ha na ndokọokwu.

okwu na nkebiahịrị

2.0 Mbunuche

Na njedebe ihe ọmụmụ a i ga-enwe ike

- a. ikowa nkebiahịrị na ihe ọ pụtara
- b. ikowa nkenụdị nkebiahịrị di iche iche e nwere
- c. ighota na ikowa myiri na ndiche di n'etiti ahirịokwu na nkebiahịrị
- d. ikowaputa nkebiahịrị n'ime ahirịokwu
- e. iji nkebiahịrị na nkenụdị ya di iche iche mee ahirịokwu

3.0 Ndina kpomkwem

Edemedede di iche iche kowara *Nkebiahiri* n'uzo di iche iche. Tallerman (2007) kowara ya di ka ahirịokwu nwere naani otu okwuputa. Na nkowa nke Carnie (2007), o kowara ya di ka usorokwu di n'ahirịokwu. O gakwara n'ihu kowaa na ihe ndi na-emejuputa *nkebiahiri* bu NKA na NKN. Nkowa abuo ndi a na-aruga aka n'otu ebe. Nke a ka Ezeomeke (1999) kwuburu ebe o kowara *nkebiahiri* di ka “otutu mkpuruokwu mebere akuku ahirịokwu ma nwee isiokwu, ngwaa nso, na okwuputa ma na-aru ọrụ di ka aha, nkowaaha ma o bu nkwuwa”.

Nkebiahiri bụ usorookwu nwere nghota. Ma e lee anya na nkowa Tallerman n'otu aka, na nkowa Carnie n'aka nke ozo, a ga-achoputa na *nkebiahiri* na ahiriokwu yitere ma ha dikwa iche. o bu ezie na Tallerman kowara na *nkebiahiri* bu ahiriokwu nwere otu okwuputa, o kwukwara na e nwere ahiriokwu ndi nwere ike inoro onwe ha. Ndi a ka o kporo ahirimfe. Carnie dibu na mbu kwuo na *nkebiahiri* bu mpaghara nke ahiriokwu. O bu nkowa ndi di ka ndi a mere e ji ekwu na ahiriokwu niile bu *nkebiahiri* ma o bughị *nkebiahiri* niile bu ahiriokwu. Nke a na-eziputakwa na e nwere *nkebiahiri* abuo, *nkebiahiri* nnozonwe na *nkebiahiri* ndabe.

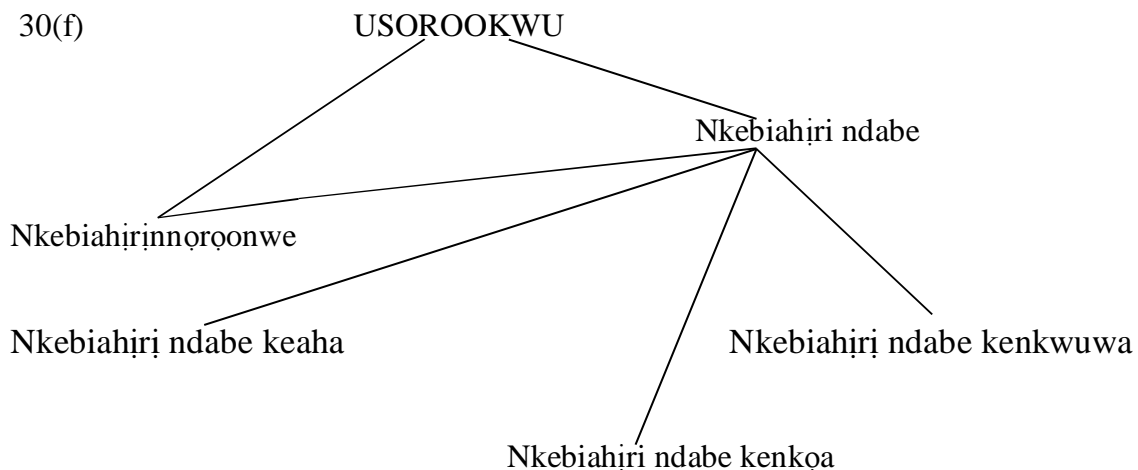
Nkebiahiri nnozonwe bu ahiriokwu, ebe *nkebiahiri* ndabe abughị ahiriokwu n'ihina ha na-adabere na *nkebiahiri* nnozonwe tupu ha eziputa nghota zuru oke. Lee atu a:

30(e) Nwata ahụ kpariri nna ya mere aru

Nkebiahiri nnozonwe: **Nwata ahụ mere aru**

Nkebiahiri ndabe: **(Nwata ahu) kpariri nna ya**

Ugbu a, lezie nziputa Ahiriokwu na *Nkebiahiri* n'esere:

N'esere a, ị ga-achọputa na e ziputara usorookwu niile dị ka ndị ihe mejuputara ha bu nkebiahirị nnọrọonwe (ahiriokwu), na nkebiahirị ndabe. Nkebiahirị ndabe nwere nkenụdị atọ: *keaha*, *kenkọwa* na *kenkwuwa*. Nkebiahirị ndabe kenkwuwa nwere ụmụ anọ ndị anyị ga-arutukwa aka ma e mesia.

Ugbu a, ka anyị kọwaa nkenụdị *nkebiahirị ndabe* e nwere. Ha bu

Nkebiahirị ndabe keaha: Nke a bu ụdị nkebiahirị ndabe na-arụ ọrụ dị ka aha. Ọ na-akọwa ihe ngwaa mere ma ọ bu na-ekwu maka ya. e ji ajuju, 'Gini' achọputa ya n'ime ahiriokwu. Ima atụ:

30(f) i. *Ọ ghọtaghị ihe e kwuru n;ogbakọ ahụ

Nkebiahirị nnọrọonwe: **Ọ ghọtaghị**

Nkebiahirị ndabe keaha: **ihe e kwuru n'ogbakọ ahụ**

*Na Uchenna gburu agwọ gbara anyị gharij

Nkebiahirị nnọrọonwe: **Ọ gbara anyị gharij**

Nkebiahirị ndabe keaha: **na Uchenna gburu agwọ**

Nkebiahirị ndabe kenkọwaaha bu otutu okwu dị n'ime ahiriokwu, ndị jikọtara aka na-arụ ọrụ dị ka nkọwaaha. Ha na-akọwa aha ma ọ bu nnọchiaha dị n'ime ahiriokwu ahụ. lee atụ ndị a:

30(f) ii *Nwoke ahụ na-ezu ohi gburu mmadu

Nkebiahirị kennọrọonwe: **Nwoke ahụ gburu mmadu**

Nkebiahirị ndabe keaha: **(Nwoke ahụ) na-ezu ohi**

*Ada ahụ ị maara aluola di

Nkebiahirị kennọrọonwe: **Ada aluola di**

Nkebiahirị nadabe kennọrọonwe: **(Ada) ahụ ị maara**

Nkebiahirị ndabe kenkwuwa: Nke a bu nkebiahirị nke na-arutụ aka ma ọ bu na-akọwa **oge ihe mere, ebe ihe mere, ihe kpatara ihe mere jiri mee**. Ọ na-akọwakwa

agwa ihe jiri mee na ọnọdu ihe nọ. Orụ nkebiahịrị ndabe kenkwuwa bụ ịbawanye nghọta nke ngwaanso dị n'ime nkebiahịrị nnọrọonwe.

Dị ka a rụturu aka na mbụ, nkebiahịrị ndabe kenkwuwa nwere ọdịdị dị iche iche. ma gunyere ndị a: *Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keagwa; Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keọnọdu/kemburu; Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keihi/kemaka na Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keoge.* Ka anyị kọwaa ha na nkenke.

Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keagwa: Nke a na-akọwa agwa ihe mere jiri mee. Ịma atụ:

30(f) iii. *Ọ batara ọgbọ ka ọ na-agụ egwu
*Ahuru m okuko ọcha anyị ka ọ na-ama jijiji

Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keọnọdu/kemburu na-eziputa ọnọdu ihe nọ n;ahiriokwu. Ịma atụ:

30(f) iv. *Nri ahụ agaghị ekwe oriri ma ose adighi ya
*Onye nkuzi si na ọ ga-abia klaas ma o zute ike

Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keihi/kemaka: Nkebiahịrị nke a na-ekwu ihe kpatara ihe mere n'ahiriokwu jiri mee. Atụ ya gunyere ndị a:

30(f) v. *Amaka esoghị lee ule n'ihi na ọ kwughị ugwo akwukwo
*Onye nkuzi pira ya utari maka na ọ biaghị akwukwo n'oge

Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keoge bụ nkebiahịrị nke na-egosi oge ihe jiri mee. Ịma atụ:

- 30(f) vi. *Ede kụwara ite mmiri *mgbe ọ na-agba ọsọ*
 *Ọ n'urū mmanya *mgbe chi na-abọ*

Nkebiahiri ndabe kenkwuwa keebe na-arutū aka n'ebe ihe mere ma ọ bụ n'orọ mee.

Ima atū:

- 30(f) vii. *Ahurū m ya *ebe a na-egbu anū*
 *Ọ na-akuzi nkuzi *n'ulọ akukwọ a na-azū ndi ukochukwu*

Nkebiahiri ndi niile bugbado mpaghara ahiriokwu, ndi na-enye aka eme k aka ozi di n'ahiriokwu putā ihe ma dowanye anya.

Nnwale 5

1. Kowaa nkebiahiri.
2. Nkenudi nkebiahiri ole ka e nwere? Nye atū ha.
3. Jiri atū ga kowaa odidi nkebiahiri e nwere n'asusu

4.0 Mmechi

Ahiriokwu ọ bula na-enwe mpaghara di iche iche n'ime ya. e wepu nkega keaha na kengwaa, e nwekwara mkpuruokwu ndi ozo di n'ime a hiriokwu ndi na-enye aka eziputa ozi ndi di n'ahiriokwu nke oma.

Nkebiahiri di odidi abuo – kennoronwe na kendabe. Nkebiahiri na-enwe ngwaa ma na-enwe ngwaanso. Nkebiahiri ndabe na-eme ka echiche di n'ahiriokwu putawanye ihe. O na-esonye n'okwuputa nke ahiriokwu ọ bula. Nkebiahiri ndabe nwere odidi ato-

kendabe keaha, kendabe kenkowa na kendabe kenkwuwa. Kenkwuwa nwekwara ụmụ, ndị ụnyere kendabe kenkwuwa keagwa, keihi/kemaka, keonodu/kwmburu, keoge, keebe.

5.0 Nchikota

Nghota ahiriokwu na nkega ya agaghi ezucha oke ma e lebaghi anya na mpaghara dum mejuputara ahiriokwu, ndi ụnyere nkebiahiri ndabe di iche iche. nke a ga-ekpughekwa ihe gbasara ndokookwu na usoro ndokookwu nke oma ma mee ka amumamu sintaaks gbasara nke a dabakarja.

Ihe Omume

1. Tulekorita ahiriokwu na nkebiahiri ma jiri atu ga weputa myiri na ndiche ha.
2. Jiri atu ga kowaa nke oma: nkebiokwu di iche iche na onodu ha na ndokookwu.

6.0 Nrutuaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction. Second Edition*. Malden: Blackwell Publishing.

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Tallerman, Maggie (2007). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

MODUL 4: NKEWASI NA NKENUĐI AHIRIOKWU

Dị ka ị maarala ihe ahiriokwu pụtara nà nkega nà ahiriokwu ndị e nwere n'Igbo, ị ga-amụ gbasara nkewasi ahiriokwu site n'ileba anya n'ogo dị iche iche ahiriokwu si ezipụta nghọta nà Modul a.

Yunit 1: Nkewasi Nsinandokọ

Ndịna

1.0Mkpọlite

2.0Mbunuche

3.0Ndịna

4.0 Mmechi

4.0Nchịkọta

6.0 Nrụtaaka/Ngumi

1.0Mkpọlite

Ahiriokwu bụ òtù mkpuruokwu nwere ngwaanso, dị n'usoro, daba n'utoasusu ma nye nghọta. Iji nye nghọta kwesiri, ahiriokwu ga-adị n'udi kwesiri echiche okwuu na utoasusu ndi nwe ya di ka ndi Igbo. Ebe ebumnobi okwuu na-adị iche site n'oge ruo

n’oge, bia buru na ahiriokwu a ga-eji ziputa ebumnobi agaghị na-abu otu mgbe niile kpatara o ji di mkpa ileba anya n’odi ahiriokwu e nwegara. Na nkeji ihe omumu a, i ga-amu gbasara nkenudi ahiriokwu nke hiwere isi n’usoro ndoko, nke anyi ga-akpo *Nkewasi nsinandoko* na *Nkewasi Nsinandoko*.

2.0 Mbunuche

Na njedewe ihe omumu a, i ga-enwe ike

a. ikowa nkewasi nsinandoko

b. ime nkewasi n’usoro nsinandoko

ch. inye atu nkenudi ahiriokwu nsinandoko

3.0 Ndina: Nkewasi Nsinandoko

Nkwa di iche iche gbasara ahiriokwu gosiri ahiriokwu di ka nke nwere usoro a na-agbaso were ewube ya. Ozo, ahiriokwu o bu la nwere ebumnobi nke e ji mebe ya. Ebumnuche na-enye aka ekwu ngwaanso ole ga-adi na ya; nkebiokwu na nkebiahiri ndi ga-adi na ya, dgz. Mkpebi gbasara udi ahiriokwu ga-adi mere Ikekonwu na ndi otu odee ya (1999) ji kwuo si: “E nwere ike isi n’oru na ndoko ahiriokwu kewaa ya na nkenuudi, ngwaa ole e ji wulite ya ma o bu udi nkebiahiri di na ya” (131).

Mgbe a na-agbado ukwu “na ndoko ahiriokwu” kewaa ahiriokwu, a na-ele anya na ngwaa ole, nkebiokwu na nkebiahiri ole di n’ahiriokwu ah. Ahiriokwu di iche iche

na-enwe ngwa ndị a n'uzo dị iche iche nke mere e jizi enwe nkewata ahiriokwu n'uzo nsinandokọ.

A bịa n'usoro ndokọ, e nwere okpuruokwu nkenụdị ahiriokwu anọ. Ha bụ:

(i) Ahirimfe (ii) Ahirinha (iii) Ahiriukwu (iv) Ahirinhawkwu

(i) **Ahirimfe** bụ ahiriokwu nwere otu echiche ma ọ bụ otu nghota putara ihe, ma ọ bụ otu isiahiri, ngwaa na mmeju. Ma ọ dị mkpa ka anyị buru ya n'uche na ọ bughị mgbe niile ka ahiriokwu na-enwe mmeju. Ima atụ:

31(i) Adakụ sara efere.

Anyị hụrụ ha n'uloakụ.

(ii) **Ahirinha** bụ ahiriokwu na-enwe ngwaa abụọ na echiche abụọ. Otụtụ oge, a na-eji njikọ ma ọ bụ rikom ejikọ ahiriokwu abụọ ndị mebere ahirinha. Atụ ya gụnyere:

31(ii) Oyibo sara efere na ite = Oyibo sara efere + Oyibo sara ite

Ha gara ahịa ma ha alotaghị n'oge = Ha gara ahịa + Ha alotaghị n'oge

Ọ kpara nkụ, chuo mmiri = Ọ kpara nkụ + Ọ churu mmiri.

(iii) **Ahiriukwu** bụ ahiriokwu na-enwe otu ahiriokwu zuru ezu na otu nkebiahiri ndabe ma ọ bụ karia; ya bụ ọ na-enwe otu nkebiahiri ndabe na otu nkebiahiri nnoroonwe na otu nkebiahiri ndabe ma ọ bụ karia. Lee atụ ya

31(iii) Nwanyị ahụ, onye a na-ekwu maka ya abiala

= Nwanyị ahụ abiala (Nkebiahiri nnoroonwe)

= onye a na-ekwu maka ya (Nkebiahiri ndabe)

(iv) *Ahịnhaukwu* na-enwe nkebiahiri nnoroonwe abuo na otu nkebiahiri ndabe ma o bu karja. Lee atụ:

31(iv)Nna m gara Onicha, zuta ugboala nke ndi mba ofesi bufetere ala anyi.

= Nna m gara Onicha (Nkebiahiri nnoroonwe)

= Nna m zutara ugboala (Nkebiahiri nnoroonwe)

= nke ndi mba ofesi bufetere ala anyi (Nkebiahiri ndabe).

Ndi a bu nkenudi ahirikwu ndi a na-esi n'usoro ndoko ha amata.

4.0: Mmechi

I muru nkewasi nke e lekwasara anya n'usorondokookwu wee mee na Yunit a. e mekwara ka o doo gi anya na nkewasi e mere n'usoro a gamuta nkenudi ahirikwu ano ndi bu ahirimfe, ahirinha, ahirikwu na ahirinhaukwu. E nyekwara atụ nke o bula.

5.0: Nchikota

E nwere odidi ahirikwu di iche iche n'Igbo ndi e nwetere site n'usoro ndoko ha. Nkea nyere anyi nkenudi ano.

Nnwale 1

1. Gini ka nkewasị ahiriokwu putara?
2. Kowaa nkewasị a kporo nsinandoko ma nye atụ nkenudị ya.

6.0: Nrutuaka/Ngumi

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Publishing.

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.

Yunit 2: Nkewasị Nsinamputara

Ndina

1.0Mkpelite

2.0Mbunuche

3.0Ndina kpomkwem

4.0Mmechi

5.0Nchikota

6.0Nrutuaka/Ngumi

1.0: Mkpõlite

Ka ì mụchara gbasara nkewasị ahiriokwu site nòdìdì ndokòokwu ha nwere, ì ga-amụ gbasara ụzò nke ọzò e si ekewasị ahiriokwu, nke a kpọrọ nkewasị nsinampụtara na Yunit 2 nke Modul a.

2.0: Mbunuche

Na njedebe ihe ọmụmụ a, ì ga-enwe ike

a. a. ìkọwa nkewasị nsinampụtara

b. ime nkewasị n'usoro nsinampụtara

ch. inye atụ nkenụdị ahiriokwu nsinampụtara

3.0: Nkewasi Nsinampụtara

Dị ka Ikekonwu na ndị otu ode ya sị kọwaa, ụfọdụ ahiriokwu bụ ndị e si n'ihe ha pụtara ma ọ bụ nghọta ha akọwa. Ụfọdụ na-akọwakwa ha dị ka ọrụ ha si dị. Ụdị ahiriokwu a bara ụba karịa ndị nke ọzọ. Atụ ha gunyere:

i. Ahirinkwusa bụ ụdị ahiri nsinampụtara na-ekwu okwu na-abughị ajuju, ntimiwu ma ọ bụ ntimkpu. Ima atụ:

32(i) Ndubuisi bụ enyi m

ii. Ahirijaju bụ ahiriokwu na-aju ajuju, dị ka

32(ii) Ọ gà-àbịá?

iii. Ahirintimiwu bụ ahiriokwu e ji amanye mmadu, ime ihe. Di ka o si di, ahirintimiwu nwere udi ahiriokwu abuo na-esi n'ime ya adaputa. Ha bu *ahirinkwe* na *ahirinju*. Atu ha bu

32(iii) Abiala ebe a ozo (nke a bukwa *Ahirinju*).

Jee mara ihe o na-akporo gi (nke a bukwa *Ahirinkwe*).

iv. Ahirincho bu udi ahiriokwu na-eziputa ochicho obi nke mmadu. Otutu oge, o na-eyite

aririo na mwube ya. A na-tinyekari ka na mbido ya. Ima atu:

32(iv) Ka Chineke nonyere anyi n'onodu a

Ka chi boo

Ka o ree di ka i si kwu.

v. Ahirintimkpu bu ahiriokwu e ji eziputa ihe mere na ntumadi, ihe ikē, anuri, mwute, dgz. Nziputa ya etu o kwesiri na-abu site n'olu e ji gu/kwu ya. Mgbe ufo, a na-eji otu mkpuruokwu ma o bu ahiri nchabi eziputa ya. O na-ebukwa akaramkpu na njedebe ya. Lee atu ya:

32(v) Gini ka i na-agwa m ihe a!

Chēi, mmadu efukwaa!

Chineke ekwekwala!

vi. Ahirimputaraukwu bu udi ahiriokwu echiche di n'ime ya na-agbgwoju anya n'ihii usoro mwube ya. N'ihii ya, o na-enwekari nghota abuo ma o bu kari. Lee atu ya:

32(vi) Azuka nwere obi abuo

Ọ nọ n'Uzoagba

vii. Ahịmburuna: Nke a bu ụdị ahịrịokwu e ji eziputa ihe ga-eme ma ihe nke mbu mechara. Ya bu, ọ na-ama okwa ihe ga-esote ma ihe di anaa mee. Mgbe ụfodu, a na-ewebata

nnyemakangwaa ndinihu *ga* na ya. Ima atụ:

32(vii) Oke mmiri ga-ezo ma anwu a chasia / Anwu a chasia mmiri ga-ezo.

A ga-emechi agumakwukwo nke simesta a ma e lechara ule.

I metu m aka etie m gi ihe.

I lezie anya na nkenudi ahiriokwu ndi a, i ga-achoputa na ha nwere ike idaba n'otu ndoko nsinandoko ma o bu ozọ. Mana ebe anyi gbadoro ukwu bu na nsinamputara nke ahiriokwu iji kewaputa ha.

Nnwale 2

1. Gini ka nsinamputara bu di ka o si gbasata nkewasi ahiriokwu?
2. Nye nkenudi na atụ odidi ahiriokwu Igbo n'ogo nsinamputara.

4.0 Mmecihi

N'ihe omumu a, a kwara nkewasi ahiriokwu n'usoro nsimputara, na iwu a na-agbaso were eme nke a. O buru ezie na ahiriokwu niile bu mkpuruokwu ka e ji wube ha, ma usoro ha na odidi na mputara ha na-adị iche ma e lemie anya na ha.

5.0 Nchikọta

Na nchikọta, e nwere ike igbaso àtùtù abụọ wee mee nkewasị ahịrịokwu. Otu bụ àtùtù *nsinandokọ* nke ị mụrụ na Yunit 1, ebe nke ọzọ bụ àtùtù *nsinamputara*, nke anyị lebara anya na Yunit a.. Nkewasị n'usoro a nyere nkenụdị kariri nkenụdị ahịrịokwu asatọ maka nke *nsinamputara*.

Ihe Omume

1. Jiri atụ ga-adị mma kowaa nkenụdị *Ahịrịukwu* na *Ahịrinhaukwu*.
2. Kowaa àtùtù *nsinamputara* ma were o peka mpe nkenụdị ya ise kwado aziza gi.

Nrụtuaka/Ngụmi

- Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.
- Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.
- Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Publishing.
- Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.